10

1965

metmenys

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

metmenys

Marius Katiliškis, Akmenys, 3 * Gebenės, 4 * Geri žodžiai angelui, 5 * *Jurgis Blekaitis*, Kostas Ostrauskas ieško savo teatro: I, 6 * *Rimas Vėžys*, Apologija, 29 * Vizija, 30 * Tijuana, 31 * San Francisco, 32 * *Vincas Maciūnas*, Incidentas dėl Skirgailos premjeros, 40 * *A. Baltaragis*, Vincas Krėvė Lietuvoje, 1940 - 1945, 61 * *Jurgis Janavičius*, Vasara, 83 * Telegrama iš Dungog, 83 * Tegu the saints, 84, * Lig šiolei ne pėdos, 84 * Ūkanos, 85 * *Zina Katiliškienė*, Kraujo žinia palikta, 86 *

Vytautas Kavolis, Ideologijų išsekimo amžiuje, 90 * *V. Rastenis*, Pasimetimai tarp kairės, dešinės, Lietuvos ir Amerikos, 101 * *Pranas Zundė*, Ar mūsų kelias veda į laisvę, 116 * *Algimantas P. Gureckas*, Laisvės kovos metodiką peržiūrint, 128 * *K. Drunga*, Naujų kelių į nepriklausomybę svarstymai, 145 * *Liūtas Mockūnas*, Absurdo teatras lietuviškoj scenoj, 148 * *Juozas Mieliulis*, Įspūdžiai iš Vytauto Kasiulio parodos, 154 * *Donatas Šatas*, Kūrybingumas technikinėse srityse, 161 * *Leonas Sabaliūnas*, Rastenis iš arčiau, 166 * *A. Rimvydas*, Ideologinių grupių santykiai, 171 * *V. Kv.*, Susitikimai su nepažįstamais draugais, 179 *

Alp 1742

LTSR valst.
respublikinė
biblioteka

Dailės darbai: *Janina Marks-Monkutė* — 33-39; *Ž. Mikšys* — 82, 85, 89.

AKMENYS

MARIUS KATILIŠKIS

Netiesa, kad akmuo šaltas kaip mano širdis!
Aš geisčiau tokios šiltos širdies kaip akmuo,
tokios nepraeinančios ir pastovios kaip Cuzco pamatai,
kaip antkapio apversta lova, kalta iš Puntuko, kalta iš
/Karelijos
juodo granito ir špato.
Ištveriančios, ne šaltos, bet šiltos kaip akmuo.
Apie akmenį tolimoj prisiminimų galulaukėj,
paženklintą velnio pėda ir septyniais savižudos
/pirštais
(kurių buvo perdaug vienai rankai ir kojai),
mums dainavo ir pasakas sekė.
Aš gulėjau prie gyvo akmens,
kad sapnuočiau rečiausią ir nesikartojantį sapną.
Tai akmuo spinduliuoja vidudienio kaitrą,
kai saulė seniai numirusi žemei ir jos apraudoti
/išlenda driežas.
Akmuo džiovina vidurnakčio rasą,
ir sušilti ant jo suropoja driežai, paskutiniai tikri
palikuonys pirmykščių reptilijų.
Reikia ir mums, kad sušiltume prisiglaudę tvirtai ir
/pastoviai,
užėjus nakčiai ir tamsai.
Reikia ir mums? Akmens prieglobsčio ir akmeninės
/širdies,
kad įrodžius priklausomumą žemei?

GEBENĖS

Seni vyrai ilgisi jaunų mergaičių —
jiems jau seniai apkartusi vienmečių meilė.
Apie vinkšną, šimtmečiais karšusią,
riečiasi gebenė — tauri šviesiaplaukė,
ir akim iš nuskridusio ežero,
kurio vardo ir vietos nebežino ir nebeatseka
kantrūs ir prityrę medžiotojai.
Daug pėdų, ir skrydis fazano, ir akis primerkta
neklaidingam, mirtinam šūviui.
Net ir jie nežinojo, kad meilė
nesibaigs su kirviu ir ugnim.
Nežinojo, o sudegė vinkšna, draug su gebene laužo
/ugny!

Ir paliko tik šaknys ir kelmas.
Ir mergaitės ieškojo vienatvės,
kad pažintų save ir išaugtų
į kankynę, didesnę už kalną ir medį,
už vinkšną, už ąžuolą kietą,
už sekvoją ir eukaliptą.
Kad galėtų sudegt kada nors ugnyje.
Ir išlikti tik sau.

GERI ŽODŽIAI ANGELUI

Tavo angelas verkė seniai.
Prie tavo septyniolikos metų.
Kažkada, ar tik vakar ištiko
Isterika angelą gerą?
Kai jis puolė skandintis į upę,
Sukryžiavęs sparnus nevilty,
Kaip rankas pasiduodančio priešui?
Tau sugrudo širdis ir pravirkai
Ir bėgai gelbėti angelo —
Ir radai tik pabirusias plunksnas
Ir sandalų žymes purioj žemėj
Įkandin tavo vaikystės pėdų.
Tik tada tu patyrei, koks buvo
Tau ištikimas ir atsidavęs,
Sekiojo, tarytum šuva,
Tavęs troško, kaip smėlis lietaus,
Ir geidė, kaip vynmedis saulės.
Auginos tave savo džiaugsmui,
Nedrįsdamas kaklo paliesti
Su užkritusiais vario plaukais,
Nei apglėbti krūtinės. O, ne!
Dar ne šiandien... Rytoj gal?? ... Ne šiandien...
Nors geismas praaugo ir dangų,
Ir debesio nunešė skiautę.
Tavo angelas verkė seniai
Ir prakeikdamas savo negalią,
Nuėjo skandintis į upę.
Švininėm pavydo ašarom.

KOSTAS OSTRAUSKAS IEŠKO SAVO TEATRO: I

JURGIS BLEKAITIS

Man teatras dažniausiai yra išpažintis. Mano išpažinimai kurtiems nesuprantami, bet kągi galiu padaryti?

Ionesco

Pradinė išvada

Kostas Ostrauskas lietuvių dramaturgijoje prašneko pačiu moderniu balsu. Pirmas, nutraukęs grynai tautinės, izoliuotos tradicijos siūlą, buvo Antanas Škėma. Ostrauskas žengia tolyn į Vakarus sekantį žingsnį, artėdamas prie mūsų dienų avangardinio teatro.

Ką savo veikalais Ostrauskas tvirtina apie gyvenimą ir žmogų, nėra lengvai pasakoma. Beprasmybę? Dviprasmybę? Paslėptą prasmę, kurios reikia ieškoti? Atvirą beprasmybę, kurią tenka priimti?

Jis nėra "tezinis", "programinis" rašytojas. Jis jokių išvadų "nesiprašo". Moralinių direktyvų neteikia. Socialinių, filosofinių darnių sistemų nekuria.

Jo veikalai gyvena patys sau. Visas jų egzistencijos pagrindas — scena. Tik čia gyvas jo žmogus, iš kurio psichologinės situacijos, painios ir neracionalios, gimsta veiksmas. Jis vystosi komiškame plane ir baigiasi katastrofa, autoriaus ironijos palydėtas.

Jei norime — įžvelgiame užuojautos žmogui, pasmerktam aklai žūti, vistiek, ar jis žudo, ar yra žudomas.

Jei norime — įžiūrime autoriaus šypsenoj cinizmą ar nihilizmą.

Savo veido jis mums neatskleidžia. O gyvenimą rodo, kaip pagonišką dievą dviem veidais. Gal ne tiek veidais, kaip kaukėm — juoko ir siaubo.

Charlie Chaplino žingsniu

Kažkur tolyn, skurdžiais laukais nueina mažas, nekenksmingas valkatėlė, tapšnodamas lazdele. Iš visur pavarytas, jis trepsena pačia dviejų valstybių siena, kaire koja — vienoj šaly, dešine — kitoj, bet niekur ne savas.

Teatro veikalas primena Charlie Chapliną. Kai niekas jo nenori, literatai sako: gal jis tinka vaidinti? Aktoriai sako: gal jis vertingas literatūriniu atžvilgiu? O jis tikrai gyvena dviejų diktatūrų — literatūros ir teatro sankryžoje.

Kostas Ostrauskas yra pasišventęs šiam čaplininio žingsnio žanrui. Šalia dramos veikalų jis rašo straipsnius kultūrinėm temom. Bet svarbiausia — teatro veikalai. Į juos Ostrauskas žiūri rimtai, nors jo visada budintis humoro jausmas yra čia pat, prasikiša iš tragiškiausių situacijų, greitas pirštu parodyti į juokingą liūdname, kaip gal ir į liūdną komiškame. "Aš juokiausi, kol pravirkau" — tokį motto iš Aristofano jis uždeda "Pypkei".

Tad ir apie Ostrauską dramaturgą dera kalbėti rimtai, nors... ne per rimtai, bet jo paties dvasioje:

svarbiausia — neimant savęs paties, savo rimtumo — per rimtai.

Ostrauskas nerašo progoms, parapijiniams rateliams, nerašo dienos aktualijomis. Mes negalime jo įžeisti tuo mastu, kuriuo nuolaidžiai žiūrima į pačius pirmuosius, plunksną vedžiojusius mūsų dramaturgus, poetus, novelistus. "Amerikos pirty" laikais mes nebuvome gimę, ir Ostrauskas nusižiūri ne "Gaila ūsų" ir ne "Pleperio naminio", o jau dairosi į Ionesco ir Samuelį Beckettą.

Tvirtinti, kad Ostrauskas yra gabus, visai drąsu: tai junti ir tekstą skaitydamas, kad ir kaip dažnai nesutikdamas su šiuo ar tuo; ir scenoj matydamas, kur jisai turi specifinę, jam vienam mūsų dramaturgų tarpe būdingą sudėtingą atmosferą, makabrišką ir komišką drauge.

Tvirtinti, kad Ostrauskas yra modernus ir siekia ateitin, taip pat galima surizikuoti. Jo dar nedaugelis veikalų rodo aiškią slinktį — tolyn nuo įprastinio, senesnio tipo dramos į drąsesnes, naujesnes formas.

Kas gi drįstų tvirtinti, kad jis jau priėjęs savo galutinį vystymosi etapą? Tikriausia — ne Ostrauskas. Jo skyde galėtų būti įrašyta: "Pražilęs, bet jaunas".

Tad, kalbėjimas apie Ostrauską — tai ne paminklo statymas ir ne bandymas nužymėti pastovią vietą šio žanro istorinėje plėtroje. Drauge — ir ne debiutanto, vos cyptelėjusio, patapšnojimas per petį, kad ir toliau neužsičiauptų. Kažkada "Aušros" gimnazijoje mokytojas paskatindavo jau bandantį prabilti, bet vis neįsidrąsinantį mokinį: — Prasižiojai labai gerai! Dabar tik kalbėk.

Ostrauskui patapšnojimo nereikia. Jis "prasižiojo" toli ne šiandien.

Ir vėl prisimindami dvilypę jo kūrybos prigimtį, esame pasiruošę — kaip šaunus Sienkevičiaus lietuvis riteris Pamuštpentis totorius — kardu perkirsti Ostraus-

ką perpus, į literatūrinę ir sceninę dalis.

Tačiau to negalima daryti, nei pavardės nepaklausus. Todėl paklauskim.

Biografija, bibliografija ir kiti duomenys

Kostas Ostrauskas gimė 1926 m. balandžio mėn. 5 d. Veiveriuose, vargonininko šeimoje — patiriame iš Liet. Enciklopedijos.

Tai reiškia, kad Lietuvą jis paliko 17 — 18 metų amžiaus. Net gimnaziją jis baigė Lübecke. O tėvas mirė dar nepriklausomoje Lietuvoje, — ir mums prisimena, kad trijuose iš keturių Ostrausko veikalų kalbama apie mirtį. Gal be ryšio. Bet vėlgi: trylikos metų berniukui tai galėjo būti sukrečiantis išgyvenimas.

Veiveriuose jis galėjo būti matęs atlaidus, girdėti aklų, bekojų ubagų giesmes. "Kanarėlės" elgetos kalba suvalkietiškais akcentais: norė', galė'.

Paskum buvo Šančiai — gera gyvenimo mokykla, ne šiltadaržis.

> Iškimštais vatos pečiais
> Kaukši Šančiuos paryčiais, —

neseniai pacitavo Ostrauskas poetą apie šio priemiesčio dabitas.

Pirmas ryšys su teatru: išlaiko konkursinį egzaminą į Kauno Jaunimo Teatrą, priimtas aktorium, lanko dramos studiją. Vėliau, jau Pinnebergo DP stovykloje paruošė ir "rečitatyviniu būdu" pastatė Krėvės "Šarūną" ir Sruogos "Baisiąją naktį". Studijuodamas lituanistiką Pabaltijo universitete drauge lanko dainavimo studiją, net "dainuoja stovyklose". O dar be to — veiklus studentų organizaciniame gyvenime.

Amerikoje — nutūpia Philadelphijoje. Čia baigia Pennsylvanijos universitete baltistiką ir slavistiką, pas Krėvę specializuodamasis lietuvių literatūroje. Magistras, vėliau — daktaras. Čia jis dirba, kaip muzikos

bibliotekos vedėjas, rūpinasi šeima, rašo dramos veikalus, straipsnius.

Beje, iš Liet. Enciklopedijos patiriame, kad "rankraštyje paliko eilėraščių rinkinį", — ir mums prisimena Poetas "Žaliojoj lankelėj", pabaigoje sudraskęs savo eilėraštį. Gal prisimena be ryšio . . .

Ir, štai, tie dramos veikalai, kuriuos ligi 1965 m. Ostrauskas yra paskelbęs (dvi senesnės — tiksliau, jaunesnės — dramos likusios rankraštyje):

1. "Pypkė", 1 v. drama. Parašymo data — 1951 m., atspausdinta **Literatūros lankų** 4 Nr. 1954 m., vaidinta 1961 m. A. Škėmos pastatyme Santaros stovykloje, 1964 m. D. Bylaitienės ir J. Blekaičio pastatyme Chicagoje.

2. "Kanarėlė" 3 v. drama; parašymo data nenurodyta. Suvaidinta 1956 m., V. Valiukui režisuojant, Chicagoje. Ten pat 1958 m. L. S. Santaros puošniai išleista.

3. "Žaliojoj lankelėj", 1 v. drama, parašyta 1961 m., drauge su "Pypke" 1963 m. Santaros — Šviesos išleista atskira knyga; suvaidinta 1964 m. Chicagoje, J. Kelečiui režisuojant.

4. "Gyveno kartą senelis ir senelė . . . ", 1 v., parašyta 1963 m., atspausdinta **Metmenų** 8 Nr. 1964 m. ir tais pat metais Chicagoje pirmą kartą suvaidinta, N. Martinaitytei režisuojant.

Pažvelkime į kiekvieną šių veikalų kiek plačiau, pradėdami nuo vienintelės stambios dramos "Kanarėlės".

Konservatyvioji "Kanarėlė"

Klasikinis laiko ir vietos vienumas. Viskas vyksta elgetų gyvenamoj sukiužusioj pirkelėj vienos pavasario paros bėgyje kažkur Lietuvoje. Trys veiksmai, kaip lankas: solidi statiška pradžia ir tokia pat atomazga, o vidurinėje dalyje — pagrindinė įtampa.

Kaip ir visi Ostrausko veikalai, "Kanarėlė" yra kamerinio pobūdžio: taupi veikėjų skaičiumi, glaustos struktūros. Tėra plėtojama viena tema, kuriai viskas pajungta. Tai įvykis su kanarėle, kuriame atsiskleidžia žmonės ir jų santykiai, dėl kurio esmingai pakinta jų likimas. Ostrauskiškai: pats įvykis — kanarėlės "pasiskolinimas" ir jos pakeitimas žvirbliu — anekdotiškas ir vietomis humoristiškai traktuojamas, tačiau patiems veikėjams — ir rimtas, ir reikšmingas.

Užuomazginiam, pirmam veiksme išryškėja charakteristikos, santykiai. Vyriausiam, aklam elgetai Juozupui pavydi pagiežingas Jokūbas, — pavydi jam "turto" — pilnesnės tarbos, didesnio pasisekimo tarp žmonių. Tretysis, Rokas, prisirišęs sekmingesniam ubagavimui medinę koją, — lankstus prisitaikėlis, tarpininkas, nugerti mėgstąs kitų dviejų išnaudotojas. Nepilnaprotė mergina Aneliukė, kurią apsilankančią globoja Juozupas. Veiksmo pabaigon pasirodo Juozupas, atsinešdamas iš kažkur čiulbančią kanarėlę narve.

Antrame veiksme — vakaras, Juozupas užmiega, beklausydamas paukščio giesmės. Jokūbas turi už ką siust: reikia grąžint pavogtą kanarėlę, kol žmonių rūstybė jų visų nepritvos. Iš besižavinčios "rojaus paukščiu" Aneliukės žodžių jam kyla pašaipi mintis: pakeisti kanarėlę žvirbliu — taip atkeršyti Juozupui. Sąmokslininku jis priverčia būti Roką, kuris prikalbina vargšę Aneliukę. Ši atneša žvirblį — gauna sau kanarėlę palaikyt. Padarę savo šunybę, Jokūbas su Roku neramiai užmiega, bijodami rytojaus.

Paskutiniame veiksme — netikėtumas: Juozupas pabunda visiškai apkurtęs. Jis negirdi čiauškiančio žvirblio, šaukiančių jam elgetų ir, pagaliau supratęs, kas jį ištiko, sukrėstas, kyla nešti narvelio grąžinti. Jokūbas su Roku — per vaikus — skuba atgauti iš Aneliukės kanarėlę, bet šiai paukštukas išsprūdęs laisvėn: nebėr. Pačiai Aneliukei dar labiau užtemsta protas.

Suglumę Rokas ir Jokūbas, pokštui pasisukus prieš juos, nebežino, kas daryti, kai Juozupas išneša "kanarėlę" atgal, kur radęs. Baigminėj scenoj matom Roką, pasinešusį išeit kažkur iš šios patogios parapijos, Jokūbą, sąžinės graužiamą.

Stiliaus atžvilgiu "Kanarėlė" turi du planus: tarsi žemesnį — grynai natūralistinį, su elgetų skudurais, šutintom bulvėm, degtine, jų prastom šnekom. Antrasis gi planas primena jaunojo Gerhardto Hauptmanno simbolizmą panašiam natūralistiniam tone (pvz. "Hanelės dangun žengimas"). Čia kanarėlė — jau nebe felčerio paukštelis, o grožio, grožio ilgesio simbolis. Ir jaučia tą ilgesį teisingasai Juozupas, "beturtė dvasioje" Aneliukė. Paviršutiniškas Rokas daugiau stebisi neregėtu daiktu. O kerštingumo sujaukta Jokūbo siela ir visai jo nepajunta.

Buitiniame plane — visi veikėjai pralaimi. Bet perkeltiniame plane tarsi įvyksta moralinis praskaidrėjimas. Juozupas praregi giliau į "teisybę". Pranašingam sapne jis regi panašų į save elgetą (dažnas Dievo įkūnėjimas liaudies pasakose), kurs subara Juozupą už mėginimą pačiam teisybę vykdyti ("aš nevogiau, oi ne — tik praradau kantrybę" ir "kanarėlės giesmę Viešpats kožnam skyrė"). Jis nurodo, kad "nuodėmė tebūna tam, kurs ją narvan uždarė". Atseit, nepulk nuodėmėn pats, kito nuodėmę taisydamas.

Juozupo nedraugas Jokūbas lyg ir nuplauna savo kaltę atgailaudamas. Išeinančiam Juozupui jis ir savo lazdą atiduoda.

"Kanarėlė" tad skurdi ir liūdna, bet ne žlugdanti, o skaidrinanti. Čia dar praskamba moralisto gaida, ginamos tam tikros vertybės, pajuokiamos ydos. Net — jeigu tai tedaroma formaliniais sumetimais: kadangi taip priimta klasiškos schemos veikale.

Visus keturis pagrindinius veikėjus Ostrauskas piešia ryškius ir gyvus. Įdomu, kad labiausiai trijų ma-

tavimų išėjo dviprasmiškasis Rokas. Jis ir savanaudis išnaudotojas: kitų elgetų plutą ar bulvę skubiai kramsnoja, bijodamas, kad neatimtų, prisimeilindamas, — bet jisai ir Jokūbo kerštavimą bando sutramdyti, ir Aneliukę apgina, ir šunybėn įsivelia labai nenoriai, Jokūbo prigąsdintas blogesniais dalykais. Rokas — žavus kažkokiu paukštiniu nerūpestingumu, lengvumu.

Juozupui — spalvų mažiau. Beveik matai šventumo aureolę viršum jo galvos. Jis ir tiesioginiu pamokslėliu pagraudena.

Aneliukė parašyta lyriškai, su mažo vaiko nekaltumu ir protu, bijanti pikto, mylinti gerą — Juozupą, niūniuojanti savo dainelę ir akių neatplėšianti nuo skambiai giedančio paukštelio.

Jokūbas — gal vienintelis, kurio kontūrai kiek sujaukti. Vos spėjam patikėt jo įniršiu ir klastingu gebėjimu svetimom rankom savo planus vykdyti, kai jis kažkur netenka savo ryžto, nusigąsta, ar ne per daug nusidėjęs, apskritai — pasimeta. Autorius nori parodyt, kad Jokūbas nėra jau toks blogas, — žiūrėk, pasimuistęs ir bulve pasidalina, — bet kažkaip jo pavydas ir jo sąžinė nesuplaukia į vieną darnų žmogaus paveikslą, kaip, pavyzdžiui, sueina Roko prieštaringi bruožai.

Žodis "Kanarėlėje" neturi didesnės reikšmės charakteristikai. Elgetos ir Aneliukė kalba panašiai, o tokie kartojimai, kaip "kad locka", savičiau jų dar neišbrėžia.

Tačiau, nors kalba nėra giliau individualizuota, ji atrodo autentiška, liaudiška. Elgetų žodynas, įprastiniai "profesiniai" jų priežodžiai, giesmės, sudaro gan tikrovišką jų mąstysenos ir buities vaizdą. Kaip realistiškai sukirptame veikale nėra nereikalingų scenų, taip nėra čia ir bereikšmio kalbėjimo.

Dialogas — tikslingas, gerai apsvarstytas, tarnaująs akcijai ar charakteristikai. Drauge kalba anaiptol nėra vien galvotinė, nusausinta ar suvesta į reikalinę formulę, o spontaniška ir gyvenimiška.

Nesileidžiant į detalesnį nagrinėjimą, reikia pabrėžti ypatybę, kuri vienaip ar kitaip, didesniu ar mažesniu reikšmingumu, persmelkia visus Ostrausko veikalus: humorą. Tai autoriaus stiprybė, o kartais ir silpnybė.

Stiprybė tai yra visur, kur ironiška situacija ar frazė suteikia visam vyksmui naują dimensiją, arba įneša kontrastinę, praturtinančią spalvą, arba aukštesnį praregėjimo lygį, arba palengvina gresiantį melodramiškumą. Tokių atvejų yra apstu.

Bet esti ir rizikingų ar griaunančių humoro atvejų. Kai nusigandęs Jokūbas su Roku ima suprasti, kad Juozupas jau ne vien aklas, bet ir visiškai kurčias, juodu įsirėžę, prie pat jo ausies, visa gerkle ima traukti ubagų giesmę: o galgi išgirs? Už lango kvatoja vaikai. Ir manau — salėje kvatoja žiūrovai. Kvatoja, autoriaus išprovokuoti, toje scenoje, kur jis vaizduoja didelę žmogaus nelaimę, kur net ir Juozupo priešui anaiptol nelinksma...

Ar tai būtų autoriaus komentaras į bendrą gyvenimo menkybę, dėl kurios neverta ašarų liet — geriau juoku ją suniekint? Ar tik paprastas pasidavimas pagundai, išvydus komišką galimybę, nors ji visumai ir kenkia?

Kitur gi juokas — neabejotinai dėl juoko, dėl publikos kikenimo. Rokas tiesia ranką į Jokūbo išvirtas bulves:

> **Jokūbas** (šerdamas Rokui per nagus). Rokai! Nesvetimoteriauk!

Juokingai Rokas kaulija bulvių, juokingai elgetos gieda, juokingai Juozupas negirdi narve besiplėšančio žvirblio, juokingai kvaiša Aneliukė... Juokinga būti aklam, kurčiam, nepilnapročiui: toks pavojus.

Kai kada per lengvo ar nebūtino juoko pavojus grėsia ir kitiems Ostrausko veikalams. Tačiau neginčijamai: visur, kur humoras, ar ironija, praskamba vie-

toje, saikingai ir taikliai, — tai yra reto brangumo privalumas.

Nedidelis ir skurdus yra "Kanarėlės" pasaulis, toli ne heroiškų dimensijų veikėjai, ne kažin kokios reikšmės ir centrinis įvykis, bet su savo kukliom pastelinėm spalvom, su stipria lyriška gaida, su saikingu dramatizmu, Ostrausko realistiškai simbolinis veikalas praskamba ir kameriniu būdu — teatrališkai.

Pypkė su moderniais klaustukais

"Pypkė" — vyriausia savo amžiumi iš trijų vienaveiksmių Ostrausko pjesių, kurios visos drauge sudarytų neperilgiausią vakarą teatre. Autoriaus liudijimu "Pypkė" parašyta 1951 m. ir tuo būdu yra, tur būt, moderniausių teatrinių formų pionierė lietuvių teatre.

Numirėliai kalba, laikas nueina ir grįžta, kreipiamasi tiesiai į žiūrovus — visa tai buvo jau Antano Škėmos veikaluose. Tačiau Škėma tebeišlaikė esminį charakterių nuoseklumą, išbaigtumą, dėl kurio ir pats turinys buvo logiškas pastatas eigoje. Ostrauskas žengia žingsnį toliau į mūsų dienų avangardinį teatrą, sumažindamas įvykių priežąstingumą ligi tokio laipsnio, kad pati pjesės struktūra tampa tik tariamai solidus pastatas, o iš tikrųjų — efimeriškas, kiekvienu metu galįs subyrėti į dulkeles. Tai lyg dangoraižio stikluose atsispindįs kitas didžiulis dangoraižis. Debesis uždengia saulę, ir milžiniškas masyvas ištirpsta, lyg nebūta.

Tatai surišta su žmogumi, kuris dar "Kanarėlėje" buvo ranka paliečiamas, o jau "Pypkėje" tampa dviprasmiškas, kiek vaiduokliškas, be praeities, be solidžios buities anapus sceninės.

Simboliškai — jie čia nebeturi ne tik ryškių veidų, bet ir vardų. A. ir Z. Tarytum būtų sakoma: kam vardai? Jie žmonės. Žmonės nuo A iki Z.

Turinys?—A. turi pypkę, kurios nori Z., dėl tariamai joje paslėpto brangakmenio. A. pypkės neduoda — Z.

jį besigrumdamas netyčia nužudo. Pypkė pasirodo buvusi ne ta.

Kur veiksmas vyksta? — Kambary arba scenoje, atvirai sako autorius.

Kada? — Šiandien.

Mes nežinome krašto (ne, čia jau ne Lietuva — greičiau Hoffmanno pasakų miestelis, su senienų krautuvėlėm, siaurom gatvėm, smailais, vokiškais namais). Nežinom epochos. Nežinom personažų padėties, amžiaus, tautybės — nei jų siekimų, nei minčių, nei aistrų, jei tokių dalykų yra. Mes matom sapno padarus — sapno logikoje.

A. pasišneka su savo pypkute. Ji yra moters balsas iš užkulisio, retai — truputį nostalgiškas, dažniausiai pašaipus, priekaištingas, įkyrus.

Kai pirmą kartą pamatome A., jis ateina juokdamasis (ko?), su pypke rankoje, ateina iš mirusiųjų karalystės — prikelti savo paskutinės dienos. Žiūrovus jis paguodžia:

> Jūs nebijokite manęs, jeigu nenorite bijot savęs. Ir nieko neklauskit, — aš beveik nieko nežinau. Man čia, tarp jūsų, buvo daug kas neaišku, ir ten tas pats. Kaip danguje, taip ir ant žemės. Tik ten dienų gal kiek per daug. Tai ir viskas (psl. 15).

Jei A. ateina savo noru ir pareikalauja dėmesio ("Prašau tylos! Aš atnešu pypkę"), tai jo žudikas Z. įkrenta scenon nusigandęs, atsiprašantis: "Mane įstūmė autorius".

Tokį reiškinį formalistiniai literatūros kritikai seniau vadindavo "priemonės apnuoginimu", t. y. atviru autoriškos virtuvės triukų atskleidimu. Ir iš tiesų: ar ne visų veikalų ir ne visuomet personažus scenon "įstumia autorius"? Bet čia pasisakyta atvirai.

A. ir Z. atskirai turi po gerą monologą, protarpiais Pypkės pastabos pertraukiamą. Abu, pasakodami, kas privedė prie "anos dienos" — lemtingos abiem, istorijoj apie pypkę atskleidžia savąją medalio pusę.

Taip viskas, tiesioginiam kontakte su žiūrovais, paruošiama konfrontacijai.

Antroje dalyje — "anoji diena", kurią abu iš naujo išgyvena (ar suvaidina?) grotestiškos komedijos plane, su retesniais Pypkės įsiterpimais, bet jau be žiūrovų šaukimosi liudininkais. Z. maldauja, bando papirkt, grūmoja. A. šaiposi iš jo, ožiuojas, pasakoja pamokančias istorijas apie tai, kaip blogai baigėsi kitam, bandžiusiam žmogų užmušti. Ir juokas yra A. ne tik ginklas, bet ir jį apsėdusi tema.

"Ar nežinote daržovės, kuri sukeltų juoką?" Arba: "Istorija nežino nei vieno, kuris būtų miręs dėl juoko. Ar Jums tai niekad į galvą neatėjo?"

"Juokdarys!" — yra paskutinis besikvatojančio A. žodis, kai, grumdamasis dėl pypkės, Z. jį pasmaugia.

Ką reiškia tas mirtinis juokas? Ar tai moderniųjų žmonių ašara? Mes nežinom, bet valia spėti.

Atomazgoje juokiasi jau autorius: pypkė, dėl kurios nužudyta, dėl kurios žūstama, — buvo ne ta. Be deimanto.

Z. likimo žingsniai jau girdimi už durų. — "Baigta", sako jis. — "Ar tik ne dabar prasideda" ... sako Pypkė.

Tarp mums likusių mįslių yra toji sarkastiška Pypkė. Kas ji? Jei simbolis — tai ko? Piktos lemties? Ar toks ironiškas "das ewig Weibliche" variantas, dėl kurio raidiškai "pametama galvą"? ...

Be abejo, "Pypkę" galima interpretuoti įvairiausiai. Autorius sąmoningai prisegiojo daugelį mįslių, nedavęs sprendimų. Autorius norėjo būti, kaip gyvenimas.

Simbolių simultanas

"Žalioj lankelėj" parašyta dešimt metų po "Pypkės", bet savo kiek naiviai simbolistiniu pobūdžiu ji atrodo daug senesnė, šaknimis nusidriekianti kone ligi

Maetterlinko. Pati šio veikalo dvasia yra mažiau moderni, labiau melodramatiška, nors išorinių priemonių prasme ir čia autorius panaudoja eilę mūsų laikų teatrui būdingų naujovių. Ir čia yra "priemonės apnuoginimas", kada Poetas komentuoja veikalo fazes ("Prasidėjo pabaiga!"). Ir čia Poeto ir Žmogaus be namų tekstas pasižymi moderniu, nervingu fragmentariškumu, stoka tvirtesnio priežąstingumo. Ir čia buitiniame Amerikos tavernos fone, nebandant racionaliai išteisinti, veikia grynai simbolinė Šachmatininkų pora, ne labiau gyvenimiška, negu jų stumiamos figūros. Avangardiniame teatre nestebintų ir toks planų sumaišymas, koks įkūnytas grynai tradicinio, realistinio teatro personaže, kaip Smuklininkas, šalia absoliučiai nerealių Šachmatininkų, su Poeto ir Žmogaus be namų personažais kažkur jų tarpe; Žmogus — arčiau Smuklininko, Poetas — arčiau Šachmatininkų, bet tikrumoje visi — skirtingose plotmėse.

Kas tačiau šį veikalą, paklydusį tarp vakar ir šiandien, žudo, tai tirštas tirščiausias simbolių vinigretas — ne įvairių simbolių, bet vien grėsiančios vienam veikėjui ir neišvengiamai jį pasiekiančios mirties. Gal reikėtų ją čia rašyti didžiąja raide — Mirtis, bet ji įvyksta pusiau atsitiktinai ir po paprastu, prozaišku tramvajum (jei neklystu, dargi paskolintu iš Antano Škėmos mirties arsenalo).

Žmogui be namų grąsina: minėtas tramvajus, kuris pravažiuoja grąsindamas vis šiurpesniu džeržgesiu bent keturis kartus, kol pagaliau, penktąjį kartą, jį suvažinėja; grąsina gatvėje iškaba — bjaurus, kruvinas krabas; spokso į jį abu Šachmatininkai, kurių vieną pasitikdamas Smuklininkas ne be reikalo sako: "Velnią minim — velnias čia".

Šachmatininkai gi lošia iš Žmogaus be namų gyvybės, protarpiais pranešdami, kiek partijai — ir tai gyvybei — beliko laiko. Kai vienas šachuoja, tai reiškia, kad Smuklininkas spaudžia Žmogų. Kai antras ša-

chuoja, tai reiškia Žmogaus kontrataką. Ir pati toji žmogaus kontrataka, beje, gal labiausiai iš šachmatų partijos reikalavimų išsiteisina, nes racionalesnį pagrindą savo liūdnose mintyse panirusiam Žmogui piktai pulti Smuklininką sunku rasti. Kai po nelygios "kovos" tvirtas Smuklininkas išmeta Žmogų po atskubėjusiu kaip tik laiku tramvajum, Šachmatininkai baigia partiją, viens kitam skelbdami matą. Matas žuvusiam Žmogui — nereikalingas komentarų, bet matas ir Smuklininkui: jo kaukė — pilno savim pasitikėjimo, tvirto, patenkinto kaukė — galutinai Žmogaus nuplėšta. O gyvenimiškam plane jam, tur būt, gręsia kalėjimas, savo tvirtovės — smuklės praradimas.

Šachmatininkai publikoje protestuos už atsakymą matu į matą. Bet kaip tik tokios partijos ilgėjosi trečias svarbusis personažas — Poetas: partijos "gyvenimiškos", "su krauju", kurią "abu pralaimi".

Šalia be saiko tirštos mirties simbolikos, "Žaliojoj lankelėj" yra kitas trūkumas, gal ne mažiau fatališkas veikalui: tai silpnas Žmogaus be namų išpiešimas — jo, kuris stoja aktyvion kovon prieš brutalumu ir melu šarvuotą Smuklininką. Smuklininkas, priešingai, yra didelė veikalo vertybė, išperkanti iš dalies ir trūkumus, nes jį Ostrauskas parašo tvirtu psichologiniu supratimu ir pagrindimu, jam, šalia paviršutinės stiprybės, suteikia ir įtikinama giluminę dimensiją, parodo jį gyvuliu ir žmogum, vykusiai suliedindamas viename vaizde prieštaringas jo ypatybes. Smuklininko žodis ir veiksmas išplaukia iš jo charakterio ir situacijos, be falšo, be autoriško primetimo. Čia, kaip "Kanarėlėje", Ostrauskas įrodo, kad buitinį, psichologiškai pagrįstą — t.y. vakarykštės dienos — teatrą jis puikiausiai gebėtų apvaldyti, jei tatai jį dominuotų.

Tačiau jis yra novatorius mūsų dramaturgijoje, ir jo užmojai yra ambicingesni, siekią naujų išraiškos priemonių ir naujų temų. Todėl Ostrausko (nei, pridė-

kim nuo savęs skliausteliuose, mūsų) šiandien per daug nenudžiugins konvencionalios technikos apvaldymas.

Žmogus be namų turėjo būti modernaus teatro personažas. Pats jo neišbaigimas, dviprasmiškumas, logiškų pamatavimų stoka yra būdingi avangardinio teatro bruožai. Deja, jis liko beveidis, pralaimįs šalia trijų matavimų gyvo žmogaus — Smuklininko ne vien fizinį susikirtimą, bet ir meninį palyginimą. Komiškas sapnas, kurį Poetas šokasi aiškinti pagal Freudą bei Chagallo paveikslą, — "sėdėjau ant stogo, pasislėpęs už kamino, ir graužiau morką", — nesuteikia šiam tragiškam personažui naujos šviesos.

Kažkaip šiame veikale negelbėjo Ostrauskui nei jo humoro jausmas, o ironija beliko įsitvirtinusi apgaulingai jaukiam bei "tautiškam" pavadinime — "Žaliojoj lankelėj". Negelbėjo nei faktas, kad struktūra juo kruopščiausiai apgalvota, vėl — taupi ir glaudi, kaip ir kituose veikaluose, kad kiekviena frazė neša savo pakrovą, ir net iš pažiūros prabėganti, lengvai mesta replika staiga veiksmo eigoje įgyja naujo svorio ir pasirodo anaiptol nebuvusi atsitiktinė.

"Žaliojoj lankelėj" išryškėjo keli pavojai, kurių Ostrauskui derėtų saugotis: tai sentimentaloka tendencija į melodramatiškumą (ji juntama ir "Kanarėlėje") bendroje nuotaikoje; ir kita tendencija, kuri, atrodo, vertė perkrauti veikalą simboliais, užuominomis, bei sakančiomis nuojautomis, — tendencija truputį ilgiau bei atkakliau aiškinti, negu būtina. Šiuo atveju, ryškinant lemties nelemtumą, liko neryškus patsai Žmogus. Jam teko kovoti šachmatiškame simultane su per gausiais priešais ir pralaimėti anksčiau, negu autorius davė jam penktojo tramvajaus matą.

Avangardiniai "Seneliai"

Naujausias paskelbtas ir pastatytas Kosto Ostrausko veikalas, "Gyveno kartą senelis ir senelė . . ., yra

labiausiai vykęs keliais svarbiais atžvilgiais. Mes jau žinome autoriaus nesitenkinimą tradicinėmis formomis ir veržimąsi į naujausio Vakarų teatro atveriamas sritis. Ir šiame, būtent, veikale jam pavyksta kūrybiškai, savitai panaudoti naują priėjimą, sceniškai pateikiant psichologinę problemą. Avangardinei formai jis sugeba suteikti gilumos, subtiliai atremdamas sceninę situaciją ir į gyvenamąją epochą apskritai (tiksliau sakant, tos epochos satyrinį vaizdą), ir į specifiškai tautišką atmosferą bei poetiką. Tatai jis pasiekia, sakytum, labai paprasta, bet drauge labai išradingai ir išsamiai panaudota priemone: spauda! Tikra spauda ir pseudospauda, kurią skaito kits kitam Seneliai, įvesdami atominį amžių, politinį pasaulio chaosą, šabloniską pseudo-kultūrą — visa, kas bendresniame plane charakterizuoja ir jų pačių groteskišką, neracionalią buitį.

Turinys yra kraštutinai paprastas ir — geriausioj avangardinio, ar vadinamo "absurdo", teatro tradicijoj — makabriškas: Senelis ir Senelė senų senovėje neteko vienturčio sūnaus. Jis žuvo beprasmėje katastrofoje. Ir nuo tada juodu nuomoja kambarį panašiam jaunuoliui, pasidžiaugia juo, kaip tikru sūnum, ir — nužudo. Nes juk jis nėra tikras — jis tik imitacija!

Sienoje jau atžymėta dešimt brūkšnių; veikale regime, kaip plaktuku užmušus miegantį Studentą, atsiranda vienuoliktas, ir patiriame, kad nebeilgai Seneliai taip sunkiai vargs: už Jonuką buvo užsibrėžę pribaigti dvyliką. Dar vienas ir — "tada atsikvėpsim . . . ištiesę kojas, pailsėsim" . . .

Autoriaus ironija čia triumfuoja visoje situacijoje: juk tokie jaukūs senukai, taip sūnų mylėjo, taip jo verkia nepamiršta, — kas gi nepavydėtų tokių mylinčių tėvelių? Dėl to ir pavadinimas toks simpatingas — tik vaikučiams sakyt prieš užmiegant.

Ostrauskas jau kitur pademonstravo didelę dramaturgo dorybę — kondensuotumą, lakoniškumą. Jo veikėjų skaičius visur minimalus: tiek, kiek reikia tezei iš-

sakyti, be jokių šalutinių charakterių, įvedamų dėl spalvos ar įvairumo. Ir toje kamerinėje veikalo sampratoje nesti vietos išplėstiems pasikalbėjimams, antriniams motyvams. "Seneliuose" glaustumas pasiekia aukšto lygio, nepaaukojant jokio būtino šio tipo veikalui elemento ir drauge — su laisvumu, su gyvybe išreikšta.

Kaip personažai, Seneliai autoriaus sąmoningai paliekami tik vos vos viens nuo kito atskirti. Senelis gal kiek labiau linkęs patikėt politine retorika, kaip vyrams būdinga; Senelė gi skeptiškesnė. Antra vertus, Senelė greitesnė prie ašarų, kaip moteriškei dera, o Senelis — prie veiksmo... Šiaip gi juodu — vieno asmens dvi puselės; vienas gyvenimas, vienas sūnaus prisiminimas, vienas balsas, vienas beprasmis kerštas kažkam nežinomam, juos nuskriaudusiam.

Veikale mes nematome konflikto — ir jo nepasigendame. Konflikto vieton autorius pateikia mums ritualą: mes jaučiame, kad visi Senelių veiksmai, kaip jos mezgimas eilinei aukai megztinio, o jo skaitymas laikraščių balsu; taip jų periodiškos raudos dėl žuvusio Jonuko, — raudos, kurios kaip netikėtai ir sutartinai prasideda, taip staigiai ir nutrūksta, kaip visas ruošimasis žmogžudystei, — viskas yra lyg tradicinių, nepakeičiamų formų kartojimas. Tarsi ir visas žmogaus gyvenimas tebūtų mechaniškas kartojimas nustatytų formų, kurių prasmė seniai pamiršta. Ir sakydami — beprasmis ritualas, mes paliečiame ir Ostrausko, ir "absurdo" teatro idėjinį pamatą.

"Gyveno kartą senelis ir senelė..." yra Ostrausko visiškas išsivadavimas iš vakardienos buitiško teatro ir drąsiausias — šalia "Pypkės" — žingsnis į didelių galimybių ir didelių pavojų avangardinio teatro kelią.

Žmonės ir žodžiai

Didelės galimybės ir dideli pavojai kyla iš tos pat

versmės — didelės laisvės. Atsipalaidavimas nuo tradicinės dramaturgijos reikalavimų: griežtos konstrukcijos logikos, veiksmo ugdymo, stipraus veikėjų išbrėžimo — atveria avangardiniam teatrui didžiules naujų formų kūrimo perspektyvas. Jei gyvenime nebeįžiūrima nei tikslo, nei priežastingumo, tai ir teatras, tasai "veidrodis gamtai", norėdamas būti ištikimas gyvenimo vaizduotojas, privalo atsižadėti nuoseklumo, dėsningumo iliuzijų. Chaosas? Bet koks kūrybingas, koks nevaržomai, kaprizingai, bizantiškų bokštų pavyzdžiu — nesimetriškai įvairus! Kaip lengva čia įjungti pasąmonę, sapnus, kaip gera nežaboti fantazijos ir išspirti logiką per bortą, kad nesimaišytų kūrybiniam pokyly!

Kokia gali būti kalba apie veiksmo rūpestingumą, apgalvotą ugdymą — apie žengimą nuo užuomazgos per įvairias krizes bei peripatijas į kulminaciją, į išrišimą? Gyvenimiška užuomazga tėra gimimas ir atomazga — mirtis. O tarp tų galinių taškų veiksmas čia skrieja, čia miega, čia tūpčioja vietoj, ar slenka atatūpstas atgal. Taip, vadinasi, turi būti ir moderniame veikale.

Žmogus? Kas matė gyvenime absoliučiai išbaigtą, lengvai atpažįstamą "charakterį", kurio visi poelgiai — tarsi apspręsti iš anksto, nuoseklūs, remiantis jo būdo ypatybėmis bei jo jausmais, atspėjami ir aiškūs? Todėl ir teatrui nevalia meluoti, rodant kažkokias judančias skulptūras. Žmogus — neatspėjamas, besikeičiąs, šiandien vienoks, rytoj kitoks, o jo poelgiams didžiąja dalimi vadovauja tamsios, jam pačiam nežinomos pasąmoninės jėgos. Šiandien jis dar žmogus, rytoj — aplinkos įtakoje — raganosis. "Charakterio", apskritai, nėra.

Sceninis žodis turi būti literatūriškai dailiai įformintas, stilingas, funkcionalus? Gyvenime šnekama nuotrupom, begaliniais banaliais pasikartojimais, dažnai be sąryšio ir tikslo. Ir toks turi būti teatras.

Tokie yra avangardinio teatro argumentai.

Ostrauskas, pakelyje iš gana tradicinės "Kanarėlės" į avangardinį paskutinį "Gyveno kartą senelis ir senelė . . . ", rodo gana keistą ir tuo įdomų abiejų priėjimų susidūrimą. Tai ryškėja ir personažų patiekime, ir tekste.

Iš nuoseklios ir aiškios, taigi "pasenusios", "Kanarėlės" sampratos išriedėję personažai yra gyvi žmonės. Mes nesunkiai galėtume įsivaizduoti šių skurdžių visą, autoriaus neišsakytą gyvenimą, nes jie telpa į logišką schemą. Jų kalba — žemiška, net lokalinė, liaudiškais elementais sucementuota ir išpuošta, ubagų giesmių ir liaudies dainų ištraukom pamarginta, sodri ir natūrali.

Bet "Pypkėje" visas žmogaus ir jo žodžio konkretumas pasidaro abejotinas. A. ir Z. biografijų mes lengvai atkurti negalėtume: būdami kokie tik nori, jie tuo pačiu yra jokie — be ryškių kontūrų. Be tautybės, amžiaus, profesijos, be siekimų, be pasaulėžiūros, be aiškesnės charakteristikos.

Tas pats neapibrėžtumas persimeta ir į tekstinę medžiagą. Čia jau veltui ieškotum lietuviškų savybių: žodis pasidaręs bendras, tarsi suabstraktėjęs. Jis nėra nė individualizuotas — jis vienodas visų personažų lūpose. Pamėgstamas sakinio neišbaigtumas, kuris atima jam bet kokią formą. Štai, iš vieno, 23 puslapio:

A. Kas jums sakė?
Z. Gi jūs tik ką . . .

Z. Kaip tai?
A. Aš gi sakiau, kad . . .

A. Man regis, kad tai per . . .
Z. . . . mažai?
A. Ne — per daug.

Z. Kodėl?
A. O gal ir todėl, kad . . .
Z. Kad kas?
A. . . . kad nenoriu. Daug ko žmogus nenori. O ką jūs manėte?

Z. Aš? Nieko... nieko...

Vargas aktoriams, kuriems tenka sugrūsti atmintin tokias rėžiančias sakinių šukes! Laimei, ištisas toks puslapis tėra vienas. Kitur maniera operuoti panašiom nuoplaišom pasireiškia tik atstiktinai, normalių sakinių užgožta.

Gi tą normalų, plaukiantį kalbos tekėjimą Ostrauskas valdo puikiausiai — gyvai, natūraliai ir vaizdžiai. Kas jam būdinga ypač "Pypkėje", tai humoras, gyvas padėties ironijos jutimas ir iškėlimas. Tai suteikia tekstui naują dimensiją, suartina su žmogaus patirtimi, su vidine realybe. Štai, kaip aiškinasi A. pypkės atėjusiam Z.:

> A. Tiesą pasakius, jums pasisekė, kad atėjot pas mane su grasinimu... ar reikalavimu, — kaip jums patogiau, — bet ne su prašymu. Nors, — būsiu atviras, — niekad neturėjau progos prašymo svarstyti. Suprantant, smulki, neįtakinga visuomeninė padėtis. Taigi, kaip jums jau, tikiuos, paaiškėjo, mano prašymus paprastai svarsto. Taip jau įprasta. Ir visuomet atmeta. Jie įprato — ir aš pripratau. Todėl netikėtai aš gavęs prašymą negalėčiau jo neatmesti. Vien dėl patyrimo stokos (psl. 22—23).

Visur, kur Ostrausko ironiškas pastabumas vykusiai susijungia su paties personažo reiškiamom ypatybėm, rezultatas yra geras. Tekstas laisvai alsuoja, ne efektui pajungtas, bet žmoniškas ir tikras, jei kiek ir ciniškas.

Z. savo monologe sako — su būdingu Ostrauskui gabiu pašaipumu:

> Prieš kelias dienas mirė mano dėdė. Buvo turtingas ir manęs į akis nesileido. Testamente man buvo du žodžiai: išmok gyventi. Tai viskas. Asilas. Turtais pertekę visi tokios išminties pilni. Kai jį duobėn paguldė, ir aš paspyriau drėgnos žemės grumstą! Requiescat in pace (sl. 19).

Kai kada Ostrauskas kiek paleidžia vadžias, ir juo

kas pasigirsta tik tam, kad žiūrovui būtų linksmiau, bet ne dėl veikalo būtinybės. Taip vietomis atrodo ir paskutiniame veikale, kada, pavyzdžiui, Senelė komentuoja Senelio skaitomas laikraščių žinias:

> **Senelis.** Kitą dieną užsienio reikalų ministeris tą pareiškimą švelniai dementavo: 'Diedas pasigėrė — pusė velnio, boba pasigėrė — visas velnias'.
>
> **Senelė.** Už valstybės paslapčių išdavimą sušaudyt ministerį.
>
> **Senelis.** Jau sušaudė (psl. 83, **Metmenų** Nr. 8).

Ar nenuskamba kažkokiais girdėtais anekdotais? Tačiau tai — smulkus paviršiaus nelygumas. Apskritai paėmus, šio veikalo tekstas — bene stipriausias iš visų. Čia Ostrauskas originaliai panaudoja liaudies poetinio žodyno elementus. Ritmiškos Senelių raudos — sutartinės yra ir tikros, ir vaizdžios, ir stilistine prasme jos iškyla aukščiau "Kanarėlės" elgetų buitiško liaudiškumo. Ir tos raudos persunktos autoriaus ironija, kaip visa veikalo pagrindinė situacija, kaip pats pavadinimas ir kaip ypač kandžiai — idiliška pabaiga, kada Senelis, susidorojęs su Studentu, vėl skaito Senelei iš laikraščių:

> Sąvokoje 'žaismas' suprantama lengvas judesys, kuris neturi aštresnių bangų, paerzinimų, pav., saulės tekėjimo, spindulių žaismas rasos lašeliuose; paukštelių čiulbėjimo žaismas rytmetyje; undinės žaismas Nemuno bangelėmis — balete... (psl. 95).

Kaip personažai, abu Seneliai traktuojami, lyg vienas: plokštuminiu, grotestišku piešiniu.

Itin glaustam, taupiam, ryškiam veikalui tenka prikišti nepraieškotą Studento išvedimą. Autorius primetė jam bespalvį, visiškai atmestinį, negyvą tekstą, ir pats prisidėdamas prie Senelių darbo, nužudant Studentą. Jeigu jam nebuvo reikalo duoti kokio savarankiško uždavinio ar įdomesnės spalvos, geriau jis visai būtų likęs nematomas.

Keisčiausiai autorinės priemonės susimaišė "Žaliojoj lankelėj" ir personažų traktavimo, ir teksto prasme. Natūralistinis Smuklininkas, didesnio "sodrumo" dėlei apdovanotas dargi keliais skonį žeidžiančiais, moderniam teatre madingais, bet šiuo atveju ne tik ne būtinais, bet kliūvančiais išsireiškimais (kurių nereikalingumą paliudijo pats autorius, nenaudodamas jų anglų kalbos Smuklininko tekste). Žmogus be namų — visai kitos scenos atstovas: fragmentiškas, neurotiškas, sąmoningai neišbaigtas ir nemotyvuotas, jis čia visokių baimių ujamas, čia netikėtai ūmus ir kovingas neprašytos teisybės atskleidėjas. Šisai iš pakaruoklio virvės per

"Gyveno kartą senelis ir senelė...", statyta 1965 m. Čikagoje. Režisūra N. Martinaitytės.

A. Kezio, S. J. nuotraukoje N. Martinaitytė ir J. Kelečius.

anksti iškritęs personažas geriau jaustųsi tarp grotestiškos "Pypkės" ar "Senelių" veikėjų. Šalia Smuklininko jis lieka iš kartono išpjautas.

Poetas — vėl visai kitas žanras. Tai Pypkės palikuonis: "choras", autoriaus sumanymų komentatorius, šaipokas. Jis pusiau personažas, o pusiau abstrakcija, tačiau skirtingam plane su Žmogum be namų. Jam leista — gana įkyriai — iš anksto išduoti žiūrovams, kas žada įvykti veikalo pabaigon:

> Žinai Gus? —
> Tvankioj būties palėpėj
> šią naktį mirs kažkas (psl. 52).

Apie Šachmatininkus jis taip pat pranašingai išsitaria:

> Kas žino, gal jie lošia už gyvybę (psl. 43).

Ne kas kitas, bet Poetas užsimena, kad "kartais persekioja palikti namai", paruošdamas sceną taip persekiojamam ultratremtiniui Žmogui be namų.

Patsai Poetas įtraukiamas akcijon, kaip suinteresuotoji pusė: jis kursto Smuklininko ir Žmogaus konfrontaciją, kad — žūt ar būt — iškiltų aikštėn teisybė. Ir kada įvyksta Smuklininko atskleidimas, Poetas taip pat apsisprendžia: sudrasko eilėraščius — daugiau savęs neapgaudinėsiąs, kad esą poetas, — neberašysiąs.

Šachmatininkai — jau apskritai nebe žmonės, o juodų jėgų simboliai, kaip tramvajus ar krabas. Kiekvienas jų lakoniškas sakinys komentuoja esamą padėtį, kiekvienas ėjimas artina pabaigą — Žmogaus be namų žuvimą.

"Žaliojoj lankelėj" Ostrauskui nepavyko darniai suvesti tiek skirtingų personažo traktavimų; pesimistiškoje vaizduojamo gyvenimo sampratoje jis pertirštino visą makabrišką simboliką. Bet veikalas įdomus, kaip klystkelė tarp tvirtai apvaldyto natūralizmo ir dar netikrų, dvejojančių naujos formos bei išraiškos ieškojimų. Tai garbingas, pionieriškas pralaimėjimas.

(Bus užbaiga)

APOLOGIJA

RIMAS VĖŽYS

Norėčiau
Kad prariješ
Saulės spindulius
Galėčiau apšviesti
Pasaulį
Sušildyt
Pasaulį
Pralinksmint
Pasaulį
Deja
Iš mano akių
Dvelkia
Tuštuma
Nesakanti nieko
Tik atspindinti
Kitus
Taip pat tuščius
Dalykus
Atsiprašau
Kad esu
Veidrodis
Beveidžiam
Pasauly . . .

VIZIJA

Smagu
Gulėt ant grindų
Rūkyti
Didelį cigarą
Ir protarpiais
Tirštuose dūmuose
Matyti
Tavo veidą.
Keista,
Su dūmais
Pradingsta
Tavo veidas
Ir lieka
Dideli
Du dantys.
Dabar
Aš esu tikras
Tu nori
Man įkąsti,
Bet kas girdėjo
Kad du dantys
Įkąstų
Be burnos?

TIJUANA

Revoliucijos alėja
Tijuana,
Tavęs poetai
Neaprašo
Bulių miestas
Ir karvių
Netrunka.
Mes keliaujam
Susigūžę
Revoliucijos alėjoj
Pasigailėjimo vertoj
Gatvėj
Tikėdamies kaž ko
Bet tik meksikonas
Mums siūlo:
Ei, Amigo
Meksikonių?
Ne . . .
Japonių?
Ne . . .
Lesbionių?
Ne, Senor
Mes patriotai
Norim
Lietuvaičių. . .

SAN FRANCISCO

Šviesus miestas
Miestas apsišvietęs
Šviesus negras
Parduoda
Šviesias knygas
Šviesiai šokam
Watusi
Tik vėliau
Žymiai vėliau
El Capitano
Motely
Dvi puritoniškos
Katės
Beldžiasi į duris
Ir sutrukdo
Kas galėjo
Būti pradžia
Prileiskim
Sociologijos
Pamokos . . .

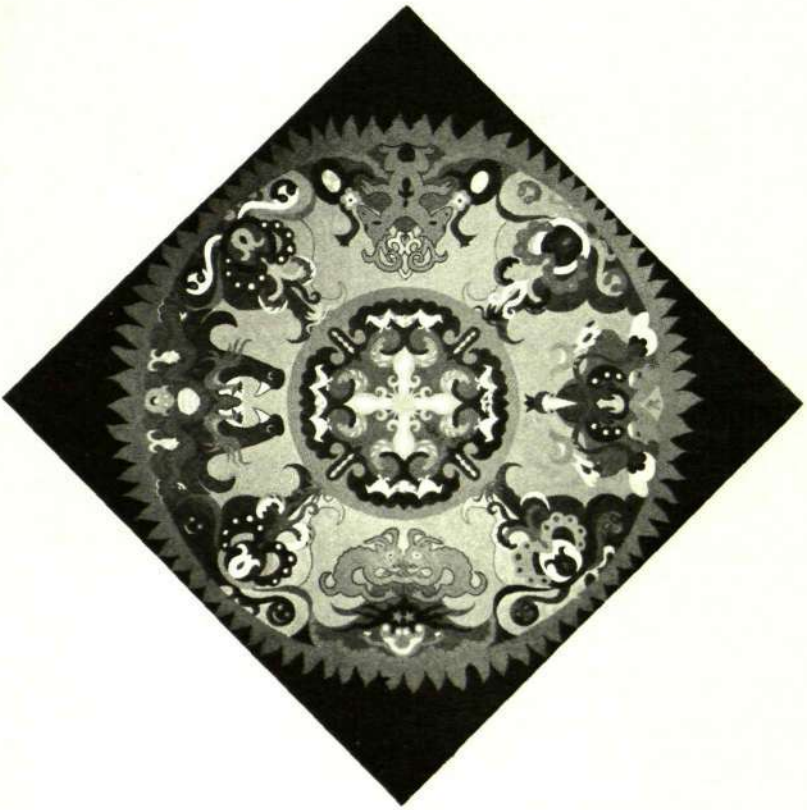

Motina žemė — saulė

JANINA MONKUTĖ-MARKS

"Rengiausi tapti aktore. Keletą metų dirbau Kauno Dramos Teatro studijoj. Atsidūrus Innsbrucke, Austrijoj, studijavau archeologiją ir kalbas. Vokietijoje, Freiburge, bandžiau tęsti studijas. Grįžau į meną, dirbdama su p. p. Tamošaičiais ir kitais École des Arts et Métiers profesoriais. Imigravus į J.A.V. ir sudužus viltims dirbti teatre, kibau į dailę. Daug reikėjo išmokti. Studijavau Art Institute of Chicago, dirbau su privačiais avangardiniais meno mokytojais.

Prieš septynis metus pradedu dalyvauti parodose. Premijos ir šilta kritika dar daugiau paskatino į darbą. Po ilgų bandymų — pakilimų ir nuosmūkių, jaučiu, kad pradedu surasti savo kelią. Lyg būčiau atvėrus užburtą kraičių skrynią, iš kurios veržiasi pasakos, padavimai, dainos, spalvos, simboliai, plokštumos, linijos."

Aliejaus darbai iš HARPER GALLERY parodos
NANCY HAYS nuotr.

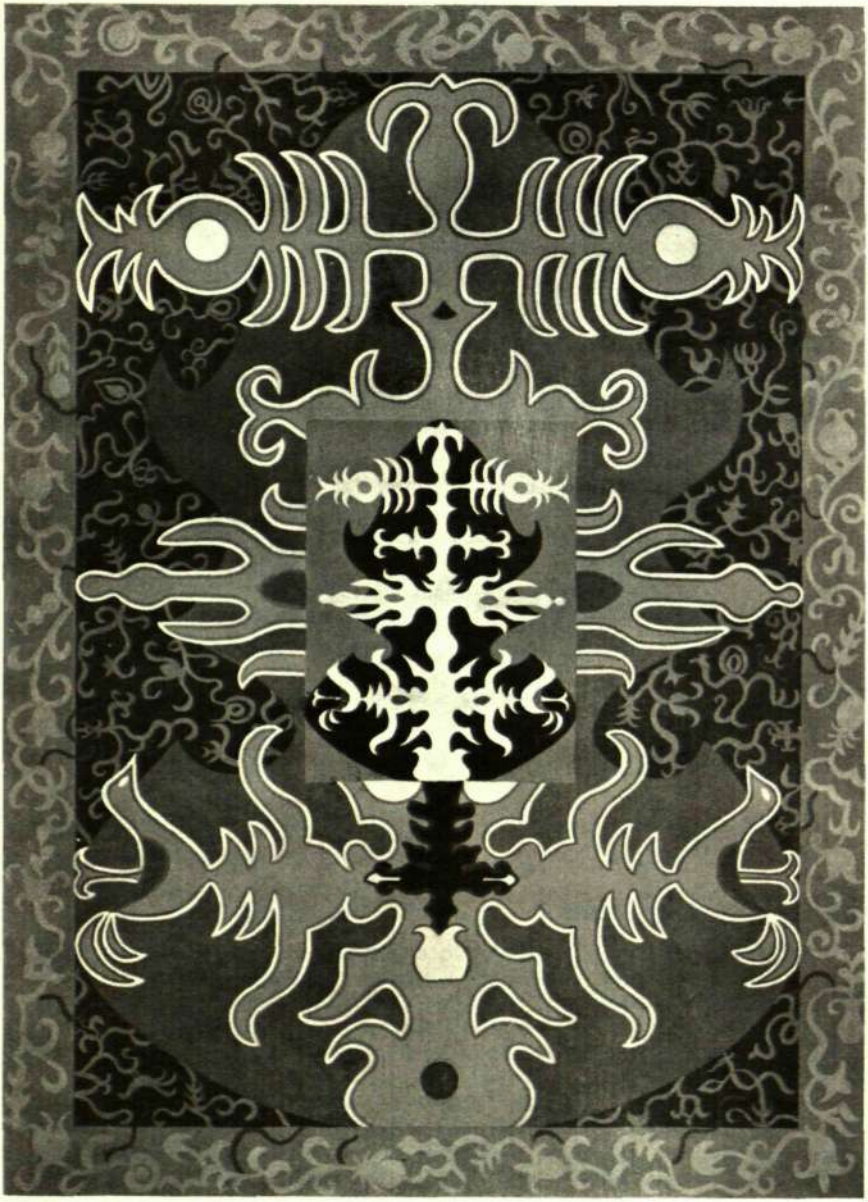

Motiniškas medis

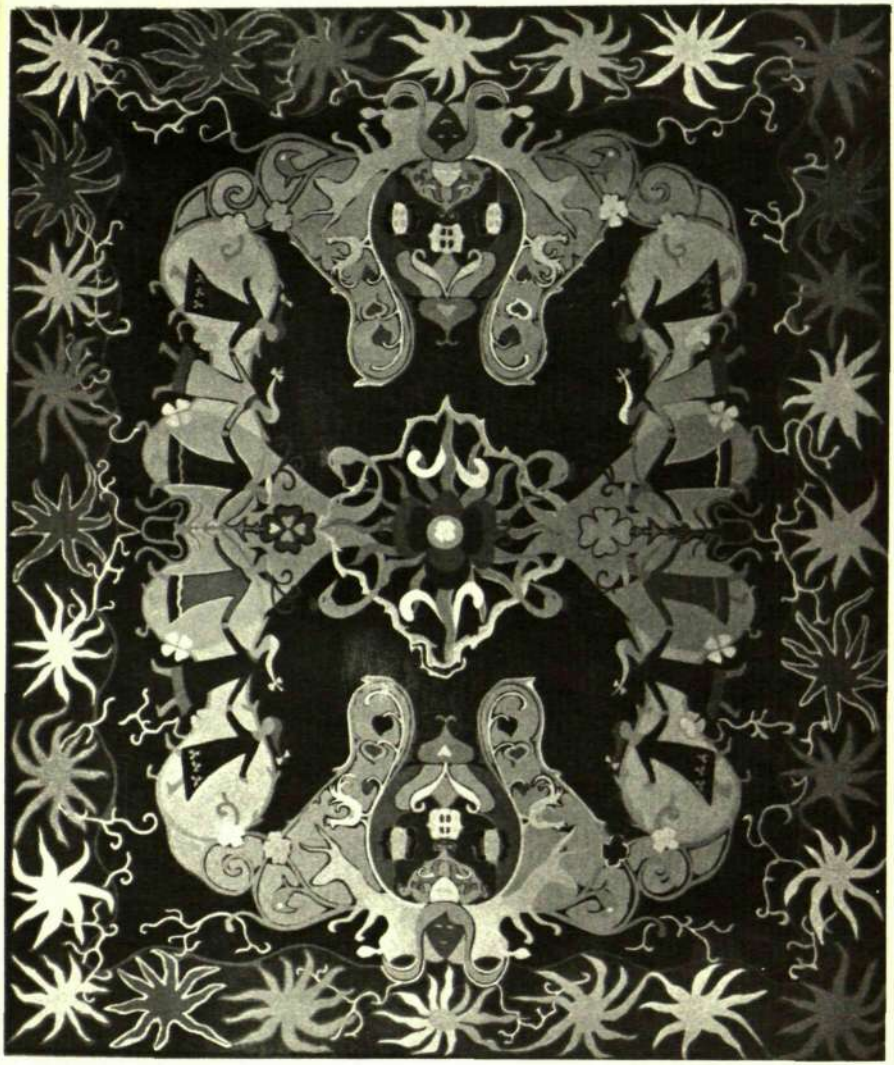

Saulės beieškant

Adomas ir Ieva

Ir toliau laimingai gyveno ...

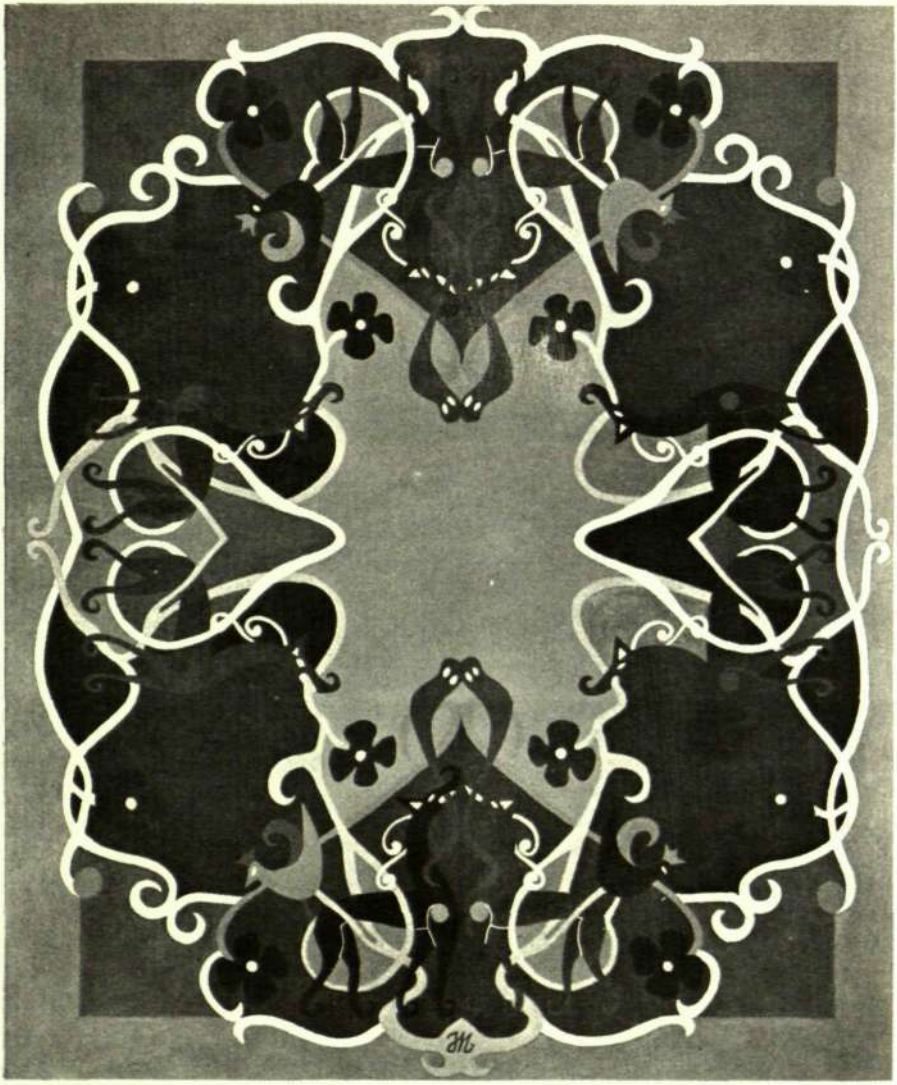

Stirniukai su dvasiom

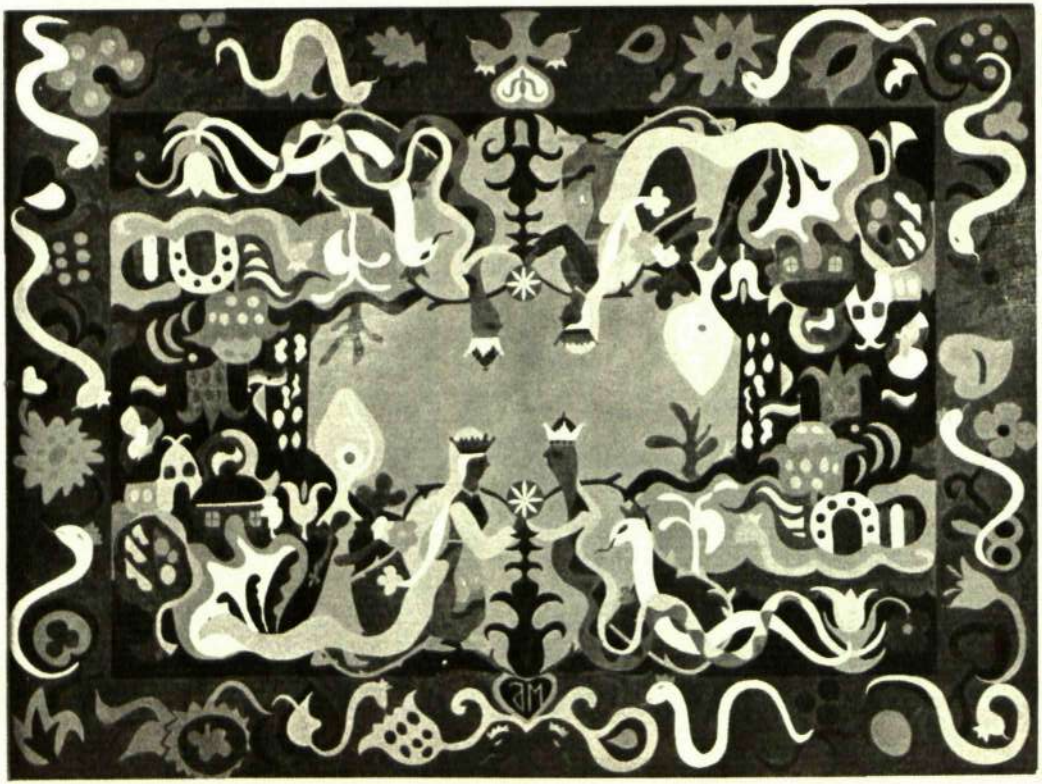

Eglė, žalčių karalienė

INCIDENTAS DĖL SKIRGAILOS PREMJEROS

Keli lietuvių kritikos istorijos puslapiai

VINCAS MACIŪNAS

P. Kubertavičius
Skirgailos vaidmenyje

1925 m. **Baro** antrojoje knygoje B. Sirakūzinas (Balys Sruoga) pasipiktinęs rašė:

> Pereitus metus baigėme vienu negražiausių prietykių mūsų meno gyvenime. Valstybinės dramos aktoriai, bevaidindami pirmą kartą Vinco Krėvės 'Skirgailą', suvaidino jį taip, kaip jie buvo išmokę vaidinti per visas repeticijas, pasakydami ir tuos žodžius, kuriuos generalinės repeticijos metu buvo teatro direktorius išbraukęs. Ir rytojaus dieną spaudoj pareiškė, kad jis tuos žodžius — negeistinus — buvo išbraukęs ir kad aktoriui, juos ištarusiam, uždėjęs pabaudos (100 litų). /Beje, teatro direktoriaus L. Giros laiške spaudai apie tą pabaudą aktoriui neužsimenama. V. M./. Tie negeistini žodžiai buvo išbraukti ne dėl kurių nors samprotavimų meno atžvilgiu. Tomis išbrauktomis negeistinomis vietomis kaip tiktai ir remias visas Krėvės pjesės tragizmas; be jų ta išbrauktoji pjesė nustoja savo grožio, savo gilumo, pasidarydama prietykių komedija, kurią gyvendina neraliuoti barbarai —

lietuviai. Prieš jų išbraukimą ir patsai autorius viešai protestavo. Ir jie buvo generalinės repeticijos metu išbraukti tik dėl to, kad jie pasirodė negeistini. Ir teatro direktoriaus Liudo Giros laiškas į visuomenę parašytas nevertingu tonu. Nusiminę pergyvenome šią mūsų meno gėdą (psl. 51).

Krėvės "Skirgaila" buvo Valst. Teatro pastatytas 1924 X 12 Kaune. Režisavo Borisas Dauguvietis. Skirgailą vaidino Petras Kubertavičius, vaidilą Stardą — Vincas Steponavičius, kun. Joną Skarbeką — Jurgis Petrauskas, kryžiuočių riterį Kellerį — rež. B. Dauguvietis, Lydos kunigaikštytę Oną Duonutę — Ona Rymaitė, bajoraitę Oligę—Nelli Vosyliūtė. Vaidinta iš rankraščio, nes drama buvo išspausdinta tik 1925 m. kaip Krėvės raštų 6 tomas (1938 m. išėjo antroji, pataisytoji laida). Beje, Krėvė "Skirgailą" iš pradžių buvo parašęs rusiškai. Anoniminiame straipsnelyje "Nauja Valst. dramos premjera" (beje, tai buvo Valst. teatro skelbimas, kaip jį vadino V. Bičiūnas savo straipsnyje "Dėl Skirgailos premjeros" — **Klaipėdos Žinios**, 1924 Nr. 218) "Skirgailos" parašymo istorija taip paaiškinama:

> "Skirgailos" pirmoji redakcija parašyta dar didžiojo karo metu, autoriui gyvenant Kaukaze. Pirmykščiai autoriaus pavadintas "Kryžkelėje". Šis veikalas buvo skiriamas M. Gorkio, Balmonto, J. Baltrušaičio ir kitų rusų rašytojų būreliui sumanytajam leisti Lietuvių Almanachui. Todėl jis buvo paties autoriaus pagamintas rusų kalba ir išleistas jo karo metu Vilniuje 'Skirgailos' vardu. /Tai netikslu: nors pradėta spausdinti Vilniuje 1918 m., bet tik 1922 m. buvo išspausdinta "Skirgailo, drama iz žizni Litvy XIV v." V. M./ Valstybės dramos direkcija jau praeitų metų sezonui buvo tą veikalą nužiūrėjusi savo repertuarui, kas buvo savo laiku ir paskelbta. Deja, nenorint daryti lietuvių autoriaus veikalo iš svetimos kalbos vertimo, teko laukti paties autoriaus antrojo originalo, jau lietuvių kalba parašyto. Ir tik šios vasaros pradžioje Valst. Dramos direktoriui L. Girai ir režisieriui B. Dauguviečiui pasisekė su autorium prof. V. Krėve-Mickevičium konkrečiai susitarti tuo reikalu ir gauti patikrinimo, kad galima bus šis veikalas pastatyti lietuvių scenoje dabartinio rudens

sezono pradžioje. Pasidarbavęs šią vasarą, prof. V. Krėvė "Skirgailą" parašė antrąkart, žymiai daugelį vietų pakeisdamas ir praplėsdamas. Veikalo pastatymas padarytas artimiausiame režisūros kontakte su autorium, kuris būdamas ne tik poetas, bet ir mokslininkas, savo vaizduotės poetinę kūrybą yra parėmęs tikrais istoriniais veikėjų charakteristikos ir jų gyvenamojo tarpo bei tų laikų dvasios daviniais (**Klaipėdos Žinios** /Priedas/ 1924 X 12, Nr. 211).

Čia tiksliai nurodyta, kad Krėvė visada stengėsi gerai pažinti savo kūriniuose vaizduojamus istorinius laikus. Antai **Dainavos padavimų** 1940 m. laidos proga klausinėjamas **Lietuvos Žinių** (1940 V 11, Nr. 106) bendradarbio, Krėvė sakė:

> Dar bestudentaudamas Kijeve, aš labai kruopščiai pradėjau studijuoti veikalus, liečiančius Lietuvos senovę. Tų žinių man pirmiausia reikėjo, rašant 'Šarūną' (jį pradėjau rašyti anksčiau už 'Dainavos šalies padavimus'). Senovės Lietuvos vaizdą man padėjo susikurti... /toliau Krėvė išvardino visą eilę Lietuvos istorijos veikalų ir kronikų/. Visą šią medžiagą aš studijavau, svarbiausia, norėdamas susidaryti bendrą senovės Lietuvos psichologinį vaizdą (**Krėvės raštai,** I 1960, psl. 408—409).

Kalbėdamas savo 70 metų amžiaus sukakties proga Philadelphijoje, Krėvė pabrėžė tam tikrą patrijotinį savo susidomėjimo Lietuvos istorija pobūdį:

> ...man kilo noras tada atgaivinti tą senovės Lietuvą, o ypač kada man tekdavo susitikti dar universitete su kitų tautų studentais, kurie kalbėdavo apie savo didingą praeitį. Man tada kilo noras parodyti, kad mūsų praeitis yra didingesnė, negu kitų. Ir tada norėjau atkurti tą senąją Lietuvą, kuri viena ranka kovojo prieš visą Europą, kai šioji kryžiuočiams teikė pagalbą. Lietuva ne tiktai nesužlugo, nenusileido, o sužlugdė tą kryžiuotį, kuriam visa Europa nešė pagalbą. Norėjau parodyti, kad kovose, mirtinose ir žūtbūtinėse, ji pasidarė didžiausia ir galingiausia valstybė, kad ji atrėmė Azijos minias, kurioms atsispirti negalėjo visa Europa. Aš galvojau, kad jeigu tie žmonės galėjo tai padaryti, jie turėjo būti milžinai siela. Ir aš norėjau atvaizduoti tų milžinų sielą — senovinę Lietuvą (**Krėvės raštai,** VI 1963 p. 452).

Taigi ne fiziškai stiprus ir vikriai besikaująs riteris, tas tradicinis istorinių romanų ddvyris, visų pirma rūpėjo Krėvei, o galingos dvasios asmenybė. Krėvės kūrybinis metodas čia toks: jis pasirenka iš istorijos kurią nors lemiamai svarbią gadynę, kada tauta buvo patekusi į likiminę kryžkelę, ir išryškina tas epochines problemas, kurios visu svoriu griūna ant jo didvyrių pečių; ir štai tos nepakeliamai sunkios istorinės naštos akivaizdoje iškyla Krėvės personažų dvasinė galybė, suspindėdama tragišku didingumu. Betgi antra vertus, tai nėra kokie mitologiniai titanai ar pusdieviai, kurių didžiais žygiais mes stebimės, bet kurių likimui ar net ir žuvimui mes liekame šalti. Tai nėra ir elementariai vientisi heroinio epo karžygiai, o psichologiškai sudėtingos asmenybės. Istorinė kryžkelė, kurion jie yra patekę, atitinka jų sielos dvilypumui, kuris juos verčia nekartą susvyruoti, suabejoti pasirinktuoju keliu, o drauge ir skaudžiai kentėti. (Lietuvos Hamletu yra pavadinęs Šarūną viename savo straipsnyje L. Gira — **Lietuvos Aidas**, 1931 Nr. 283). Jų kančia išperka jų šiaipjau mus atstumiantį žiaurumą, daro juos mums artimus, suprantamus, ir jų tragiškam likimui mes jau nebesame abejingi.

"Šarūne" tokia istorinė kryžkelė, kurion buvo tada patekusi lietuvių tauta, buvo žūtbūtinis reikalas iš ramios idilinės būklės, gyvenant pasiskirsčius mažomis gentelėmis, pereiti į vieningą ir stiprią valstybę, kad būtų galima išlikti laisviems naujo, dar nematytai galingo priešo grėsmėje. Tas vienytojo vaidmuo tenka Šarūnui; žmogui, kuris savo būdo atšiaurumu, rodos, tik visus atstumti, o ne sujungti galėtų. Betgi tam istoriniam uždaviniui reikėjo galingos asmenybės, kuri pajėgtų įveikti visuotinę inerciją, prisirišimą prie tradicijos ir atkaklų priešinimąsi nesuprantamoms naujovėms, nuo kurių krauju ir ašaromis pasruvo Lietuva. Tai tikrai romantinė pažiūra į lemiamą individo reikšmę istorijos eigai.

Skirgaila panašus į Šarūną. Jis toks pat niaurus, išdidus ir kietas valdovas. Betgi jis nebėra toks impulsyvus, kaip Šarūnas. Savo niekam lenktis nenorinčią prigimtį jis jau nekartą sutramdo, paklausydamas realias istorines sąlygas apsvarstančio proto. Ne taip kaip Šarūnas, kuris savo istorinį uždavinį vykdo, bent iš pradžių, nesąmoningai, siekdamas tik asmeninės garbės, — Skirgaila aiškiai supranta, kad gausių priešų krikščionių apsupta ir naikinama senoji pagoniška Lietuva neįstengs atsilaikyti. Čia ir yra ta lemtingoji lietuvių tautos kryžkelė (būdinga, kad pirmykštė rusiškoji dramos versija iš pradžių ir buvusi pavadinta "Kryžkelėje"), kurią skaudžiai išgyvena Skirgaila: ar klausyti širdies, likti ištikimam senosioms protėvių tradicijoms ir beviltiškai grumtis su priešų persvara, ar eiti proto diktuojamu keliu, taikytis prie naujų sąlygų, priimti naują tikėjimą ir tuo gelbėtis nuo kitaip sunkiai išvengiamos pražūties. Jis pats save vadina niekšu, kad yra priverstas garbinti "neapkenčiamos tautos piktą ir neteisingą dievą". Netekęs pagarbos sau pačiam, Skirgaila niekina ir kitus, ypač kai išgirsta sumeluotą žinią, kad didysis senovės tradicijų gynėjas vaidila Stardas prieš mirtį apsikrikštijęs. Nusivilia Skirgaila ir senaisiais dievais. Jis, kuris tik jėgą gyvenime pripažįsta, kuris sugeba nuoširdžiai pasidžiaugti net savo narsaus priešo pasisekimu, negali suprasti ir gerbti dievų, kurie neteko galios keršyti ir bausti tų, kurie jų niekšingai išsižada. Tame visuotiniame Skirgailos nusivylime juntama ir visos pagoniškosios Lietuvos išgyventoji tragedija. Skirgaila tampa simboliniu epochos asmeniu.

Krėvės "Skirgaila" netruko atkreipti mūsų kritikos dėmesį. Anot B. Sruogos, Krėvė, sukūręs "kolosalų Skirgailos asmenį, padovanojo pasaulinei literatūrai naują tarptautinį tipą. ... Su Skirgaila Vincas Krėvė Europos klasikų tarpe užėmė patvarią vietą "(**Lietuva**, 1926 Nr. 19). J. Keliuotis rašė, kad Krėvė tuo veikalu

"suteikia tikrą draminės kūrybos šedevrą, kurio nei mūsų dramos teatras, nei mūsų kritika, nei mūsų literatūros istorija negali ignoruoti. Tai veikalas, kurs gali būti verčiamas į svetimas kalbas: jis ir kitiems liudys mūsų tautos kūrybinį pajėgumą ("**Naujoji Romuva**, 1939 Nr. 7 psl. 153). V. Mykolaitis - Putinas tvirtino: "Skirgailos asmuo prilygsta prasmingiems tragiškiausiems Europos dramaturgijos personažams" ("Vincas Krėvė, kūrybos apžvalga", **Varpai**, literatūros almanachas, 1944 psl. 239). Ir Lietuvos Mokslų akademijos išleistoje lietuvių literatūros istorijoje (t. 3, d. 1, 1961 psl. 299) pripažįstama, kad "reikšmingu idėjiniu turiniu, stiprių charakterių ir žmogiškų aistrų atskleidimu, tobula dramine kompozicija šis veikalas gali būti statomas greta geriausių pasaulinės dramaturgijos pavyzdžių".

Betgi pastačius "Skirgailą" Valstybės teatre, pasigirdo nepasitenkinimo balsų. Mat, Krėvės dramoje įžiūrėta vietų, kurios palaikytos įžeidžiančiomis religinius jausmus. Beje, tos rūšies kritika nebuvo kokia naujiena lietuvių raštijos istorijoje. Literatūrinis veikalas ar ir kitokio pobūdžio leidinys čia ne kartą buvo visų pirma vertinamas pagal tai, ar jis atitiko ar neatitiko kritiko pasaulėžiūrai. Nekartą buvo žiūrėta ne tiek viso leidinio vertės, kiek ieškota paskirų nepatinkamų, kad gal ir neesminių visam veikalui, vietų ar net posakių ir prie jų būdavo prikimbama visu aistringo polemininko karštumu. Būdingas yra šiuo atžvilgiu kad ir **Aušros** pavyzdys. Dabar **Aušros** vardas laikomas vienu iš garbingiausių Lietuvos istorijoje. Įvairių pakraipų istorikai, nebent sovietinius išskiriant, pripažįsta **Aušrai** labai didelę (kai kurie net lemiamą) teigiamą reikšmę lietuvių tautiniam atgimimui. Spauda, mokyklos, patriotinių sukakčių minėjimai tą pažiūrą plačiai paskleidė lietuvių visuomenėje. Betgi savo laiku **Aušra** buvo susilaukusi smarkių priekaištų. Kunigija, kad ir

nebūdama iš anksto laikraščiui priešinga, jau iš pat pradžių rezervuotai į **Aušrą** žiūrėjo. Mat, ligi tol pas mus vyravo religinė (turiniu ar bent pakraipa) raštija, pačių kunigų ar jiems artimų žmonių rašoma ir leidžiama. **Aušra** gi jau buvo pasauliečių leidžiama ir pasaulietiškoje dvasioje redaguojama "Aušra". 'Aušra' neabejotinai buvo "liberališkas" laikraštis, — rašė jos dvidešimtmečio sukakties proga J. Basanavičius, — to nė aš, nė kiti sandarbininkai gėdėtis neprivalo — ir kaipo toksai kunigijai nepatiko". ("Iš istorijos mūsų atsigaiveliavimo", **Varpas**, 1903 Nr. 3 psl. 76). Tad pakako vieno kito nepalankaus ar gal net neatsargaus posakio (pvz. J. Mikšas savo recenzijoje pačiame pirmame **Aušros** numeryje J. Kraševskio "Vitolio raudos", poemos iš tariamosios lietuvių mitologijos, reikšmę lietuviams sulygino su Naujojo Testamento reikšme krikščionims), kad anas įtaringumas išvirstų nepasitenkinimu ir aitria kritika. "Rods aš, atradęs tą jo /Mikšo. V. M./ recenziją,— rašė Basanavičius, — uždraudžiau tokių niekniekių daugiau 'Aušron' be mano žinios nekaišioti, ale jau buvo pervėlai: ir tie kunigai, ką 'Aušros' nė akyse nebuvo matę, pradėjo ant mūsų darbo šnairai žiūrėti ir atsisakė nuog jos skaitymo ir platinimo" (ten pat, psl. 72). Tas priešingumas dar sustiprėjo, kai penktąjį **Aušros** numerį kaip jos "iszdavikas ir redakteris" pasirašė ir laikraštį kurį laiką redagavo Jonas Šliūpas, jau spėjęs kunigų tarpe pagarsėti karingu bedieviu. "Nors 'Aušroje' per visą jos gyvenimo laiką, — tvirtino Basanavičius, — ateizmo ir su žiburiu vidurdienyj atrasti negalėtum ir tik vietomis, Šliūpui redaguojant, jauti menką socializmo kvapą, tačiau ant jos pradėta kaip ant kokio 'bedieviško' laiško žiūrėti ir iš ambonų nuo jos skaitymo drausti" (ten pat, psl. 73).

Kun. Silvestras Gimžauskas, karštai patriotinių, dar prieš **Aušrą** spausdintų eilėraščių autorius, 1886 m. Krokuvoje išspausdino (anonimiškai dėl spaudos drau-

dimo meto sąlygų) brošiūrą **1885 meto prieszauszris**, kurioje pasmerkė **Aušrą** dėl jos tariamo bedieviškumo. "Džiaugdavaus Aušra kaip kažin kuom! Su didžiausia nekantrybe laukdavau tos dienos, kurioje Aušra ateidavo pas mane. Beskaitydams neatsidžiaugdavau jos tėvyniška dvasia... Per dvejus metus visuomet taip buvo, bet šiemet datyriau pas Aušrą perkeitimą... Jau besibaigiant mėnesiui liepiniui /beje, Šliūpas tada neberedagavo "Aušros" ir daugiau kaip metus jau buvo Amerikoje. VM/ nuog vieno karšto lietuvio išgirdau tą nelaimingą žinią, kad būk tai Aušra tapusi bedieve". Tas lietuvis Gimžauskui ir pasakęs, kad **Aušra** tvirtinanti, "kad nesą stebuklų ir nereikiama jais tikėti". Per kelioliką savo brošiūros puslapių įrodinėjęs stebuklų tikrumą, Gimžauskas rašė: "Nesti stebuklų, tai nėra ir anų darytojo Viešpaties Dievo. Tokiame atvejyj pasaulė ir žmogus ne Dievo sutverta, tai kogi? Bene Aušra nor pasaulę išvesti nuog kokių ten krislų (atomų)? Ogi žmogų nuog bezdžionkos?.. Nesti stebuklų, tai nesti ir prisikėlimo iš numirusių, taigi išeina, kad mes lygūs su galvijais. Šitai kad nori kokiu nauju XIX amžiaus pranašu Aušra paliko!... Taigi skelbti tokius mokslus, iš kurių išeina, kad Dievo nesti, kad žmogus žvėris, kad jisai dūšės netur, argi tai nebus sugėdinimas ir subiaurinimas lietuviško reikalo?!" Kad ir daugiau kas žiūrėjo tada į **Aušrą**, kaip į "biaurininčią lietuvišką reikalą", rodo ir tas **Aušros** pasmerkimas, kurį savo pirmame numeryje (1887) paskelbė **Šviesa**: "Buvo jau pas mus garsingas laikraštis 'Aušra', vienok ans neturėjo krikščioniškos dvasios, priešingas katalikiškam tikėjimui ir erzinantis svietišką vyresnybę, ne tik nedarosi naudingas reikalams apšvietimo, bet dar sėdamas tarp gyventojų nesutikimus, didina tamsumą, per tai neilgai trukus pragaišo".

Panašus pasaulėžiūrinis, ar net politinis literatūros reiškinių vertinimas buvo nesvetimas ir kairiajai ano

meto mūsų visuomenės srovei. Jei 1895 m. Maironio (tada dar St. Garnio slapyvardžiu) išspausdintą poemą "Tarp skausmų į garbę" (vėliau perdirbtą į "Jaunąją Lietuvą") daug kas tiesiog entuziastingai sutiko ("Sykiu prarijau visą poemą, kaip praryji seilėse tirpstantį skanesį", tikrai vaižgantiškai savo dienoraštyje apibūdino veikalo sukeltąjį įspūdį J. Tumas, plg. **Vaižganto raštai,** IV 1922 p. 1922 psl. 135), tai **Varpo** bendradarbis N. (Stasys Matulaitis) niekinamai skelbė, kad St. Garnio poema — "yra kapitalas į purvus įmestas". Savo ilgokoje recenzijoje (**Varpas,** 1895 Nr. 8 psl. 133—136) jis tarp kitko rašė:

> Tik tenemano skaitytojas, kad mūs poetas taip guodoja mokslą, kad jis iš mokslo vyrų tikisi tėvynei didelės garbės: O ne! Nors yra keletas eilučių apie garbingus mokslo vyrus, bet tos eilutės tarytum netyčia įspraustos, autorius lyg nenorėdamas apie tai kalba, užtai visas 9 giesmes poemoje pripildo pagyrimu kunigystės, parodydamas, kad kunigystė yra tai idealas pasišventimo tėvynei... Autorius, kad įmanytų, visus į seminarijas sukištų ir nė vienam neduotų aukštesnius mokslus eiti. O mums iš to viso aišku, kad autorius yra tikras obskurantas (tamsūnas), nes nesupranta vertės mokslo ir nuodais jį vadina... Jis žiūri ant svieto per klerikališkus stiklus, o per juos, kaip kiekvienam žinoma, daugumas daiktų išrodo visai netaip, kaip yra pagal teisybę. Viskas, kas tik neatsiduoda klierikalizmu, pagal jį yra negeras... Žinok, skaitytojau, kad visi klerikalai yra bedievėdros, kad visi jie, kad įmanytų, priraišiotų bedieviams akmenis prie kaklo ir į aketes sumestų, kad tiek dievuotieji galėtų ramiai kvėpuoti... Mūs' autorius elgiasi taip, kaip pasakyta apie gaidį priežodyje; jis taipogi kaip tas gaidys, kaip įmanydamas giria savo mėšlyną; jis ir išgelbėjimą Lietuvos mato tik kuniguose... Šiandien kiekvienas protingas žmogus žino, kad ne tie, kurie eina į kunigus, daugiausia gero žmonėms daro, kad ne jiems ateitis priguli; tame šiandien tik retai ką gali pertikrinti, nors ir kažin kiek poemų apie tai parašytum, nors ir kažin kaip mokėtum jose teisybę atbulai pakreipt. O mūsų poetas gerai moka saviškai teisybę perkreipti... Autoriui mūs teisybė nerūpi, jam rūpi tik kaip savo mylimą išgirti.

Grynai literatūrinio pobūdžio pastabų (beje, nurodoma, kad "poemoje eilės ir netikusios, ir sunkios, ir nuobodžios, jausmo mažai") palyginti nedaug tėra, betgi ne tai recenzentui visų pirma ir rūpėjo.

Taip pat ir vėliau, kai Krėvė spausdino savo pirmuosius veikalus ir kai jau imta raginti nebereikalauti "iš dailės duoklės pilietiškumui ir moralei" (B. Sruoga **Pirmajame Bare**, 1915, psl. 202) pasaulėžiūriniai kriterijai dažnai tebebuvo taikomi literatūros kūrinių vertinime. Jei dabar J. Šeiniaus **Kuprelis** dažnam yra "vienas pačių žymiausių veikalų visoje mūsų naujųjų laikų literatūroje" (plg. **Lietuvių Enciklopediją**, XX, psl. 399), tai 1914 m. **Draugijoje** A. Jakštas šiaip rašė:

> Ką autorius norėjo savo Kuprelyje skaitytojams parodyti, tikrai nežinome. Jei geidė jame nupiešti iškrypusio dvasios kuprelio tipą, be tikros kultūros, paviršutiniškai tik apsiskaičiusio kaimo cicilikučio, kokių pas mus nemaža tarp įvairių šiaučiukų, kriaučiukų, antikuniginių laikraštpalaikių kaimo agentėlių, 'Rygos Naujienų' bei 'Vilnies' platintojų, tai — savo tikslą pilnai pasiekė. Nes tokį pseudą - inteligentą, su chaosu nuo nesugromuluoto skaitymo galvoje, su psichopatiška širdyje neapykanta Bažnyčios, jos dogmų ir apeigų, su liguista megalomaniška pretenzija savotiškai Lietuvą ir net visą pasaulį reformuoti — geriau nupiešti būtų nelengva. Visas klausimas tik tame, ar autorius tikrai to norėjo. Pačioj apysakoj aiškaus atsakymo į tai nerandame. Bet yra žymių, iš kurių galime spręsti, kad Kuprelis tai alter ego paties autoriaus. Vietomis, ypač Kuprelio credo dėstyme, matyti gana aiškus Šeiniaus tam naujo tikėjimo skelbėjui palankumas. Kuprelio pažiūros atrodė, matyt, autoriui kažkokia nauja evangelija, nes pats 252-me pusl. prisipažįsta virpėjęs jo beklausydamas... Taigi ir surašęs visa tai, matyt, ne kaipo objektyvus pasakotojas, bet kaipo tos naujos evangelijos apaštalas, trokštąs, kad ji per jo 'Kuprelį' po visą Lietuvą pasklistų. Toji gan aiški tendencija ir gadina visą veikalą ir neleidžia mums jo rekomenduoti nei šiaipjau skaitytojams nei mūsų bibliotekoms (**Mūsų naujoji literatūra**, 1923, II, psl. 77).

Jakšto priekaištų neišvengė ir Krėvė. 1913 m. **Draugijoje** recenzuodamas **Vaivorykštę**, apie ten iš-

spausdintą Krėvės "Pratjekabuddhą" taip atsiliepė:

> Autoriui, matyt, baisiai patiko ta panteistiškai - teosofiškoji Indijos filosofija. Ji, matyti, tiesiog žavėte sužavėjo Krėvę, nes jis nesidrovėjo pavaišinti jąja ir mūsų visuomenę, suparodijuodamas prieg tam net šventus evangelijos žodžius. Žinoma, Krėvė gali sau rašyti kaip tinkamas. Abejotina tiktai, ar mūsų visuomenė padėkos jam už tą jo gan sunkią ir nuobodžią indiškojo panteizmo propagandą. Labai nemalonu mums tai rašyti, bet kito tinkamesnio vardo Pratjekabuddhai apibūdinti mes nerandame (**Mūsų nauj. lit.**, II, psl. 638-639).

1921 m. **Draugijoje** apžvelgdamas **Skaitymų** žurnalo pirmąją knygą (1920), Jakštas rašė; "Vaizdely 'Išsibarė' V. Krėvė piešia valstietį, įnirtusį ant kunigo išnaudojimo ir nedrįstantį jam tai į akis pasakyti. 'Socialdemokratui' šis vaizdelis labai pritiktų, 'Skaitymuose' jis ne savo vietoj" (**Mūsų nauj. lit.**, I, psl. 384). Taigi, Jakštui visų pirma rūpėjo ne meniškas Krėvės įžvalgiai atskleistos psichologinės problemos sprendimas, o tos apysakaitės eventuali poleminė nauda ar nenauda: Jakšto manymu ji tikusi nebent kokiam antireliginiam leidiniui.

Jei toje pačioje **Skaitymų** knygoje išspausdintame Krėvės "Bedievyje" Jakštas nieko blogo neįžiūrėjo ("Bedievis nebaisus, nes temanąs Dievą esant kitokį, negu žmonės sau vaizdinas, kas dalinai, žinoma, tiesa", ten pat, psl. 382), tai S. Tijūnaitis Prano Dovydaičio redaguotoje **Lietuvos Mokykloje** (1921 Nr. 1, psl. 44—45) labai smarkiai ant tos apysakaitės (beje, vienos iš geriausių Krėvės **Šiaudinėj pastogėj**) užsipuolė:

> Rašinys menkas. Beskaitydamas taip ir junti, kad apsakymėlio žmonės ne savo supratimu 'kitaip galvoja ir šneka' apie gamtinius dalykus. Neidamas apologetikos reikalan, trumpai pažymėsiu, kad 'Bedievis' tiktai, didesniam nustebimui, aiškiai parodo mums mūsų rašytoją esant dviejų asmenų: vieno, kurs eina Lietuvos visuomenėn labai gražiai ir galingai à la 'Bobulės vargai' ir 'Šarūnas', ir kito, kuris pradėjo bandyti savo talento vaisiun visai nevy-

kusiai pinti agitatorinio raudonumo. Kiek Krėvė yra kilnus savo bylose apie mūsų milžinkapius, žmones ir gamtą, kuriuos puikiai supranta ir permano, tiek pasirodo — labai atsiprašau — žemos filosofijos apie Dievą, kurio nepažįsta, ir kalboj apie katalikų katekizmą, kurio visai nemoka. 'Bedievis', triūsįs sode prie bičių, yra t'kras Krėvės devynių dešimtų metų senelio tipas rimtam veikalėliui, bet tas pats filosofuojąs Vainorus yra jau Mickevičiaus tris kartus jaunesnis agitatorius proklamacijai. Tokių tipų, koks 'Bedievyje' piešiamas Vainoraus asmenyje, Lietuvoj šiandie dar vargu kaimo žmonėse rasti. Pagaliau žmogus, kuris katalikų religijos mokslą žino ir juo gyvena, taip kaip "Bedievyje' niekuomet nenušnekės. Gerbdamas rašytoją... norėčiau jį prašyti visai nemaišyti savo gražaus dvasios vaisiaus su tuščiu raudonumu, kurs didelėj mūsų visuomenės didumoje neturi pamato nei pritarimo. Krėvė yra 'Skaitymų' redaktorius. Paprastai žurnalo medžiagos sutvarkymas turi savo reikšmės. Tai nejaugi Švietimo Ministerijos leidžiami 'Skaitymai' su sveiku maistu neš mūsų jaunimui ir dvasios nuodų? Kaip sau norite, bet turiu atvirai pasakyti, kad šis darbas tik parodo, kad Švietimo Ministerija nėra tikinčiosios Lietuvos ministerija, kas labai labai liūdna.

Cituotoji ištrauka tai ne tiek literatūrinė recenzija, kiek karšta agitacinė prakalba, o agitacinių kalbų anos recenzijos autorius, kuris buvo krikščionių demokratų frakcijos seime narys, bus nevieną pasakęs rinkimų į seimą metu ar kitomis progomis. Tapę rinkiminės agitacijos objektu, bažnyčios reikalai ir religiniai dalykai sukeldavo ir spaudoje smarkių ginčų. Kokių aštrių formų tokie ginčai kartais įgaudavo, akivaizdžiai rodo pvz. tie šiurkštūs priekaištai, kurių J. Tumas, įsivėlęs tam tikron porinkiminėn polemikon dėl neoficialinio krikščionių demokratų organo **Laisvės,** susilaukė iš kun. prof. A. Maliausko, Teologijos - filosofijos fakulteto sociologijos katedros vedėjo.

Kan. Tumas, — rašė A. Maliauskis "Laisvėje" (1923 VI 10 Nr. 127), — su visu savo laisvamanystės rėmėjo fanatizmu užsisėdo ant katalikiško dienraščio 'Laisvė', kad tą dienraštį faktinai pasmaugus. ... Bravo kan. Tumai!

Tą juodą darbą atlikęs, galėsi puošti savo žilą galvą ne vien tamsiu ignoracijos vainiku, bet ir juodu lietuvių katalikų kultūros grioviko diplomu... Ar ne laikas sudrausti tą žilą kūdikį, docentą kun. Tumą, kad jis nebedarytų blėdies lietuvių katalikų visuomenėje. (Cit. A. Merkelis, **Juozas Tumas Vaižgantas**, 1934, psl. 314).

Tas aštrus poleminis įkarštis, nekartą susijęs su politinėmis tendencijomis ir jų dilginamas, atsiliepdavo ir literatūrinius reiškinius vertinant, kaip matėme kad ir iš pirmiau cituoto S. Tijūnaičio pasisakymo apie Krėvės "Bedievį". Stasys Pilka, prisimindamas "Skirgailos" premjerą, rašė, kad "pirmame vaidinime dalis žiūrovų buvo nusiteikę įvykdyti prieš viešpataujančią partiją... opozicijos demonstraciją. Vilkolakis karo komendantų jau buvo atpratintas liesti politines temas, o publika dar tebetroško jų 'aktualijomis' pasismaginti". ("Vinco Krėvės kūryba lietuviškose scenose", **Aidai**, 1957, Nr. 9, psl. 392).

"Skirgaila" susilaukė griežtos reakcijos spaudoje. Žinomasis literatas Vytautas Bičiūnas, tuo laiku buvęs krikščionių demokratų frakcijos seime narys, o anksčiau kurį laiką ėjęs tikybų departamento direktoriaus pareigas, pasipiktinęs rašė:

'Skirgailoje' veik kiekvienoje scenoje buvo tokių dalykų, dėl kurių publikos juokas teikė viešojo cinizmo atestaciją. Ciniški buvo kryžeivių atsiduksėjimai ir priesaikos ('Šv. Jurgio ietimi prisiekiu!') paleistuvybės reikaluose. Ciniškas buvo vyskupas Zbignievas (fioletuose!). Ciniškas kun. Skarbeko patarimas Danutai /Onai Duonutei. — V. M./ 'neprisileisti' Skirgailos prie savęs ir nepažinti jo kaipo vyro tol, kol jis nesusitaikys su šv. Bažnyčia. Bet ypatingai neleistinas buvo rodymas tikybinių sakramentų (pav. krikšto). Kuomet Skarbek krikštijo mirštantį Stardą, salėj publika kvatojo. Kuomet jis apie tai pasakoja Skirgailai — žiūrovai irgi kvatoja. Kuomet Skirgaila, grąsindamas durtuvu, liepia jį čia pat apvesdinti su Danute — publikoje girdėti nepaliaujamas juokas. Viso to pasekmė lieka toji, kad kunigas-vienuolis ir vyskupas, darydami scenoje tikybines apeigas, kalbėdami apie tikybą, vaidina rolę šposininkų ar cirko intermedininkų. Galima būti netikinčiu

žmogumi, bet gerbti tikėjimą, kaipo aukštesnio — dvasinio — gyvenimo paraišką. Nemanau, kad V. Drama /t. y. Valstybinis Dramos Teatras. — VM/ sąmoningai pasidavė tam antireliginiam cinizmui. Visa nelaimė, mano giliu įsitikinimu, ta, kad nei autorius nei režisūra neįstengė numatyti, ką patys darą ir ką liepą daryti ir kalbėti aktoriams scenoje" (**Klaipėdos žinios** (Priedas) 1924 X 26, Nr. 223).

Jau kiek anksčiau (1924 X 15) ir žymiai nuosaikiau tuo klausimu pasisakė J. Tumas savo ilgokoje "Skirgailos" premjeros recenzijoje, kurioje tarp kitko paaiškino svarbiausią publikos juoko spektaklio metu priežastį:

Pažymėtinas Jurgis Petrauskas, puikus komikas; tiek puikus, kad jau visame Kaune iki mokinių populiarus. Jurgio Petrausko, kaip jo jumoristo Averčenkos, ir per laidotuves žmonės klaustų: 'O Tamsta ko gi čia atėjai? Ką gi čia randi juokinga?' Kunigo pranciškono rolę jis vaidino kuopuikiausiai; ši rolė duoda didelio ūpo momentų; ir vis dėlto jis vienas savo rolę pražlugino: juo talentingiau vaidino, juo buvo juokingesnis ir neatitinkamas vienuolio rolei. Publika, ypač aukštoji, ta, kur galerijoje, nenorėjo jam tikėti; ji nevaizdavosi, kad operetės vaidila galėtų stilingai giedot egzekvijas. Ir visur, kur buvo niūraus ūpo, galerija sprogo juoku. Ji manė, kad Jurgis Petrauskas tik travestuoja, tik juokias iš religijos apeigų. Ne, tai rolei Petrauskas griežtai netinka. Jis tik gadina anų, Šviesaus ir Tamsaus vyrų gilią daromą nuotaiką, o vaidino, sakau, kaip reta kas puikiai. Ir iš viso, krikščionybės atžvilgiu 'Skirgaila' šiurkštus veikalas. Publikai, buvo girdima, vis labiau nebepatinka dažnai pakartojamoji pagonų ideologija ir jos krikščionybės žeminimas. Religijos dalykų scenoje reikia arba visai neliesti, arba apsieiti su jais su tinkamu rimtumu. Sancta sancte tractate. Gatvės miniai labai patinka nors mažiausias pasityčiojimas iš šventenybių, bet tai nėra sveikatos dalykai (**Lietuva**, 1924, Nr. 233).

Savo recenzijoje Tumas pasisako ne "bičiūniškai", o gana nuosaikiai:

Stipras Stardas, bet ir jis su savo Krive ir katalikų kunigu pranciškonu Jonu neoriginalūs: jų agitacija prieš krikščionybę, paskutinės jų pastangos atsilaikyti naujai laiko dvasiai — stereotipinės; daina, tradicija, dievų rūstybė, — visa tai matome veik kiekviename istoriniame mūsų ir

nemūsų rašytame scenos veikale. Net katalikų kunigai vienodai klastingi sukčiai; kažin, ar tai istorinė tiesa. Aš labai abejoju. Ir Zbignievas Olesnickis, Krokuvos vyskupas, Lenkijos kancleris, /beje, antroje dramos laidoje, 1938, jis autoriaus pakeistas Plocko vyskupijos nominatu Henriku Mazoviečiu, VM/ nestiprus; ir jis tik priedėlis akcijai kiek tiek pakomplikuoti. Tas stambus istorijos asmuo, pirmasis visų mūsų nelaimių kaltininkas, 'Skirgailoje' nevaidina *tinkamai žymios ir rimtos rolės... Itin silpnai* pasirodė pati pirmoji scena. Vyskupas neišlaikė jokio rimtumo.

Stasys Pilka, prisimindamas "Skirgailos" premjerą, pagrindine publikos nerimtos laikysenos priežastimi laiko, kaip ir Tumas, kun. Skarbeko rolę vaidinusį J. Petrauską:

Pastarasis žiūrovuose jau buvo įgavęs 100% komiko reputaciją ir publika jautė pareigą juoktis dėl kiekvienos jo tartos replikos. Ir tikrai, ištroškusi linksmybių teatro auditorijos dalis, garsiu juoku lydėjo J. Petrausko žodžius, o kita, politinei pramogai linkusi publikos dalelytė garsiai plojo P. Kubertavičiaus pagoniškoms mintims. Viena jų pavojingų replikų pasirodė Skirgailos frazė: Tu visur kaip juodas kranklys pastoji man kelią. Kur tu, ten nepasisekimas. Tuoj išginsiu iš čia jus visus, svetimą lizdą pamėgusius /žr. **Krėvės raštai,** IV, 1956, psl. 79, VM/. Tai ir porai kitų replikų nepasigailėjo katučių partiniai opozicionieriai. O J. Petrauskas, juo labiau stengėsi būti iškilmingesnis ir rimtesnis, savųjų žiūrovų akyse darėsi vis juokingesnis (**Aidai, 1957, Nr. 9, psl. 394 - 395**).

Kilus tam tikram nepasitenkinimui spektakliu, teatro direktorius Liudas Gira paskelbė spaudoje šį laišką:

Gerbiamasis Redaktoriau! Sąryšy su gerb. doc. kun. J. Tumo 'Skirgailos' premjeros recenzijos ('Lietuvos' 233 Nr.) padarytąja teisinga pastaba, kai dėl to veikalo šiokio tokio 'šiurkštumo' krikščionybės atžvilgiu, leiskit man pranešti per Jūsų gerb. laikraštį mūsų visuomenei, kad 1) galintieji užgauti ir gal užgavusieji to veikalo žiūrėtojus — katalikus posakiai bei žodžiai, kurių pasitaiko vieno tik, gali sakyt, Skirgailos replikose, **buvo mano išbraukti** /šis ir tolimesni laiško teksto pabraukimai yra paties jo auto-

riaus VM/ (nebuvo jų ir suflerio egzemplioriuje) ir **scenoje neprivaėjo būti pasakyti**; deja, tų kupiūrų, priimtų ir režisūros, įsivaidinusių aktorių **nebuvo tik pabota**, dėlei ko mano tuojau buvo padaryti atitinkamieji žingsniai ir kas daugiau nebepasikartos; rimta ir neneigiama kun. Skarbeko rolė, kuriai premjeroje tikrai neatitiko (ne dėl vaidinimo, kuris nė kiek nebuvo koks šaržas, bet dėl savo tipo — *komiko*) ją vaidinusis artistas (p. J. Petrauskas), pavesta kitam visai kito žanro artistui p. St. Pilkai; 3) galinčioms turėti neigiamos žiūrėtojams nuotaikos kai kurioms kaip ir apeiginio pobūdžio mizanscenoms, neturinčioms esminės reikšmės pačiam veikalui, *padarytos* naujos kupiūros. Be to, turiu taip pat pranešti, 4) kad šis, pasirodęs griežtai perilgas /beje, Tumas savo recenzijoje rašė: "... publiką priverčia po 5½ val. prabūti teatro salėje ir nekreitėti, kad perilga", VM/ *rimtos mūsų originalinės dramatinės literatūros kūrinys tolimesniems vaidinimams* **reikiamai sutrumpintas**, išmetus kelis mažiau reikšminguosius paveikslus. **(Lietuva, 1924 X. 17, Nr. 235).**

Polemikai dėl "Skirgailos" pasiekus spaudą, prabilo ir pats veikalo autorius Krėvė atviru laišku:

Gerbiam. p. Redaktoriau. Prieš keletą dienų buvo paskelbtas laikraščiuose ('Lietuva' ir 'Rytas') p. Valst. Teatro Direktoriaus L. Giros laiškas, liečiantis mane ir mano veikalą 'Skirgailą'. Nesileisdamas į ginčus su p. Gira, turiu pareikšti: 1) kad mano dramatiniame veikale 'Skirgaila' nėra tendencingų vietų, liečiančių tuos ar kitus tikybinius klausimus: yra stabmeldžio psichologija, kokia ji turi būti padėtyje, mano veikale atvaizduotoje; 2) man neteko skaityti vietinėje spaudoje apie neva kieno tai pasipiktinimą, mano drama pagimdytą; 3) p. Liudas Gira gerai žinojo 'Skirgailą' ir tik jam prašant sutikau jį duoti vaidinti; jeigu jo nuomone jis nėra statytinas 'krikščioniškų' atveju, kam leido įtraukti jį Valst. teatro repertuaran; 4) įteikdamas 'Skirgailą' Valst. teatro režisieriui p. Dauguviečiui, leidau jam trumpinti ir daryti kupiūras, kur jis atras reikalingu vaidinimo ir sceningumo atveju, su sąlyga, kad tie sutrumpinimai nepakeistų veikalo veido. Ponui Girai tokio įgaliojimo nesu davęs ir nemanau duoti; 5) jei Valst. Teatro Direktoriui iš tų ar kitų priežasčių nepatinka 'Skirgaila', gali laisvai išimti jį iš Valst. Teatro repertuaro, bet darkyti neturi tiesos. Jeigu po sekančio vaidinimo aš pamatysiu savo dramą tikrai išdarkytą, aš patsai pareikalau-

siu išimti ją iš teatro repertuaro (**Lietuvos Žinios**, 1924 X 22, Nr. 239).

Neigiamai Giros laišką apibūdino ir V. Bičiūnas, nors dėl kai kurių "Skirgailos" spektaklio dalykų jis, kaip pirma matėme, buvo piktai pasisakęs: "V. Dramos direktorius L. Gira paskelbė dar negirdėtą mūsų teatro gyvenime 'testimonium paupertatis' ('Ryte' ir 'Lietuvoje'). O sekantis Skirgailos spektaklio anonsas jau šiaip skambėjo: 'Šį kartą veikalas eina sutrumpintas taip, kad pasibaigtų ne vėliau 11 val. 30 min.' Reiškia, nuo šiandien veikalo tinkamumas įkainuojamas ne dramatingumo, bet laiko (valandų ir minučių) saiku. Į panašų elgesį su 'Skirgaila' skaitė reikalingu atsiliepti spaudoje to veikalo autorius V. Krėvė". Toliau V. Bičiūnas sutrauktai pateikė Krėvės laiško **Lietuvos Žinių** redakcijai turinį (**Klaipėdos Žinios**, 1924 X 28, Nr. 224).

Gira bus kupiūravęs kai kurias Skirgailos replikas, nes, anot Giros, beveik tik ten pasitaiko "galintieji užgauti ir gal užgavusieji to veikalo žiūrėtojus - katalikus posakiai bei žodžiai". Tai patvirtina ir ši **Lietuvos Žinių** (1924 XII 28) kronikos žinutė: "P. Kubertavičius esąs Direkcijos nubaustas 100 Lt. už panaudotas kupiūras, vaidinant 'Skirgailą' pirmą kartą." Kurios replikos buvo išbrauktos, dabar, žinoma, sunku tiksliai pasakyti. Pirmiau pateiktoje S. Pilkos atsiminimų ištraukoje nurodoma viena tokia "pavojinga" replika, kur Skirgaila juodu krankliu išvadino kun. Skarbeką. Vietų, kurias Tumas bus galėjęs laikyti šiurkščiomis krikščionybės atžvilgiu, yra Skirgailos pokalbiuose su Ona Duonute. Prašančiai jos pasigailėti, nes sunkioje valandoje ir jo paties pasigailėsiąs Dievas, Onai Duonutei Skirgaila atkerta:

> Aš netikiu tavo /beje, tas žodis "tavo" neapsižiūrėjus buvo praleistas, spausdinant pastarąjį Krėvės raštų leidimą. VM/ Dievo gailestingumu ir niekuomet jo nepanorė-

siu. Visas vargas, kuris ištiko mūsų kraštą, nuo jo priklauso. Jis pavydus ir nuolat kovoja su kitais dievais, ir todėl per jį nėra žmonėms gyvenimo žemėje. Kol apie jį nebuvo girdėti pas mus, gera buvo mūsų šaly. Tai sako mūsų dainos ir senų amžių padavimai. Gaila, kad aš ne dievas ir negaliu su juo kalaviju susiremti: lengviau tuomet gyventų žmonės pasauly.

Onai Duonutei ketinant pasimelsti, kad Dievas suteiktų ramybės Skirgailos širdžiai, Skirgaila su kartėliu sako:

Gerai, melskis, jei nori, bet čia. Perkūnas manęs neišgirs, o kitiems dievams melstis aš nenoriu. Aš ir be to esu niekšas, kad žmonių akivaizdoje priverstas esu garbinti nepakenčiamos tautos piktą ir neteisingą dievą, todėl, kad per jį krauju paplukusi mūsų Lietuva, kad kalaviju ir ugnimi privertė mus jam nusilenkti. Ir dar kalba, kad aš turiu jį geru dievu vadinti!... Paniekinom savo dievus, pikta jiems darom, biaurinam jų buveines — šventus ąžuolynus, kuriuos garbino mūsų tėvai. Pasakysi, kad mes gerai elgiamės, nes darom, ką liepia mums naujas dievas. Tu lietuvaitė, nejaugi tu nenuvoki, kad jis niekšingas dievas ir begėdiško darbo iš mūsų reikalauja!... Argi mes, garbindami senuosius dievus, žudėme gudus, deginom jų kaimus ir miestus, kai jie patekdavo mūsų globon? Kodėl gi mes nesielgėm taip biauriai su kitais, kaip elgėsi su mumis tie žmonės, kurie jį vadina savo geruoju dievu, ir dar sako, kad jo valią pildydami taip elgiasi? Nekalbėk man! Tu moteris, tu nieko nenusimanai. Bet aš vis dėlto tikiu, kad atsiras jėga, kuri nugalės šitą dievą, bet kas ji yra, ir kaip tatai įvyks, aš nežinau. O, jeigu aš žinotau! (cit. iš **Krėvės raštų**, IV 1957, psl. 41—43; pirmoje veikalo laidoje (1925) čia cituotosios vietos tesiskiria kalbiniais mažmožiais).

Pateiktose "Skirgailos" ištraukose J. Tumo galėjo būti įžiūrėta "dažnai pakartojamoji pagonų ideologija ir jos krikščionybės žeminimas". Bet antra vertus, iš tų Skirgailos pasisakymų iškyla, anot Krėvės, "stabmeldžio psichologija tokia, kokia ji turi būti padėty, mano veikale atvaizduotoje". Tur būt, šias vietas B. Sruoga ir bus laikęs tomis, kuriomis "kaip tiktai ir remias vi-

sas Krėvės pjesės tragizmas; be jų ta išbrauktoji pjesė nustoja savo grožio, savo gilumo, pasidarydama prietykių komedija, kurią gyvendina neraliuoti barbarai — lietuviai".

Ilgainiui "Skirgailos" premjeros sukeltasis triukšmas aprimo, nuotaikos atvėso, ir toji drama dar nekartą buvo vaidinta. St. Pilka savo jau pirmiau cituotuose atsiminimuose rašė, kad po "Skirgailos" premjeros

> rytojaus dieną prabilo spaudos partiniai organai. Laikrašty protestavo autorius, grasindamas išimti 'Skirgailą' iš repertuaro, savo pasipiktinimą spaudoje pareiškė ir Balys Sruoga. Ir čia... ištiko mane nesmagumas: Teatro direktorius Liudas Gira įsakė ekspromtu suvaidinti krikščioniškos psichologijos kėlėją kunigą Skarbeką. Netgi be repeticijos! Per porą metų jau buvau suvaidinęs net kelis dvasiškius, įvairių išpažinimų, įvairaus amžiaus, įvairios socialinės padėties! Be pasiruošimo pasirodyti tokiame 'pavojingame' vaidmeny atrodė tikras siaubas! Isteriškai išsiderėjau, kad tevaidinsiu tik du spektaklius, kol bus paruoštas kitas aktorius. Gira turėjo sutikti, nes pagrasinau baigti su visais teatrais ir su visais jų direktoriais. Atėjo vaidinimo valanda. Ir besigrimuojant mane ištiko tikra isterika (*vienintelė visoje karjeroje!*). Išėjau *scenon*, Skarbeko lūpomis paguodžiau nelaimingąją Oną Duonutę. Publika jokių priešiškų veiksmų nerodė. Scenon atėjo Kubertavičius ir prasidėjo krikščioniškojo įsitikinimo ir pagoniško nusistatymo susidūrimas. Žiūrovai nedemonstruoja, sėdi sau ramūs, klausosi (susikaupę ar iš nuobodumo, kas juos supras?). Vėliau, kai kunigo Skarbeko vaidmeny pasirodė Ipolitas Tvirbutas, publika, kurioje jau nebebuvo kurstytojų ir fanatikų, Skirgailos ir Skarbeko žodines dvikovas sekė taip pat be entuziazmo ir be demonstracijų.

Dar pridėsime, kad paskiau "Skirgaila" buvo įtrauktas į vadovėlius, ir niekas nebeprotestavo, kai tas veikalas buvo mokyklose nagrinėjamas.

* * *

"Skirgaila" susilaukė dar ir kitokio priekaišto, būtent, dėl kryžiuočių riterio Kellerio vaidmens. Tai labai

ryškus ir įspūdingas dramos personažas. Veikale įtikinamai parodoma jo ištisa dvasinė evoliucija, ar net revoliucija, kai tas iš pradžių tik nerūpestingas vėjavaikis ir ciniškas mergišius išauga į tikrą dvasios galiūną, nepabojusį nepaprastai baisios mirties, kad tik apsaugotų mylimos moters garbę. Anot J. Griniaus, "šituo atsivertimu ir moraliniu iškilimu Kelleris yra vienas įdomiausių ir dramatiškiausių herojų ne tik V. Krėvės kūryboj, bet gal apskritai Vakarų Europos literatūroj" ("Vinco Krėvės istorinės dramos", **Aidai**, 1957 Nr. 9, psl. 414). Jau ir J. Tumas "Skirgailos" premjeros recenzijoje buvo atkreipęs dėmesį į tą nekasdienišką personažą:

> Neoriginaliai pieštas (kryžiuočius klastingais sukčiais ir ištvirkėliais vaizduoja mums vėl visi istoriniai mūsų veikalai), vis dėlto neapsakomai stipras tipas riteris Kelleris, kuriam aukso pentinai nėra 'tuščias papuošalas'. Jis tikrai 'sans peur', kareivis be baimės parodytas. Pilnas kūno ir dvasios pajėgų, netelpa savo kailyje; bet radęs tikrą objektą, išskelia iš savęs tokią žmogaus dvasios kilnybę, prieš kurią pati mirtis nusilenkia. Tai ne naujiena Vakarų literatūroje; bet naujiena ir pirmiena mūsų literatūroje. Tai klasinis tipas.

Tačiau, kai tų pačių metų XI 14 Klaipėdoje buvo suvaidintas gastrolinis "Skirgailos" spektaklis, lietuviškame Klaipėdos laikraštyje pasigirdo rūstus balsas:

> Žiaurus Skirgaila, iš kaulo ir kraujo lietuvis, lygiai kaip ir Vytautas norėjęs ir troškęs Lietuvai laisvės ir galybės, bet nemokėjęs jos siekti, ir dėl to peranksti dvasioj palūžęs ir dėl savo aistringo temperamento pasidaręs Lietuvos 'Jonu Baisiuoju'. Taip bent autoriaus ir režisieriaus norėta. Visa 12 paveikslų tai ištisa grandinė žiaurių nuožmumų ir purtinančių scenų. Baisūs vaizdai: klastos, įtarimai, užmušimai, bažnyčios sambrėkšmio šviesa su juodu baisiu katafalku, negyvomis kaukuolėmis, žmogus grabe, gyvo žmogaus gulimas į grabą, vaško žvakių smilkimas ir kvapas, paplūdęs visame teatre, galop gyvo žmogaus grabe pakasimas, moterų ant kapo žudymas... Toks pasiliko įspūdis, tos žiaurios tragedijos pasižiūrėjus... /beje, V.

Bičiūnas yra šiuo atžvilgiu jau atlaidesnis: "Skirgailos pabaiga yra tokia pat šiurpiai kruvina (dargi žiauri), kokią matome beveik visuose Šekspyro veikaluose", **Baras**, 1925, kn. 1, psl. 106, VM/. Kokia idėja tos dramos — kitas reikalas. Tiesa, tokį dalyką vaidinti reikia ne tik sumanumo, bet ir gana pilietinės drąsos! Vaidilos atliko tą nelengvą uždavinį su tikru pasiryžimu. Bet mes klaipėdiškiai, nors namiškių padorumas verčia su svečiais elgtis mandagiai, priversti esame pasakyti mūsų įspūdį ir iš kitos pusės. Su tokiais šedevrais geriau būtų buvę pas mus nesirodyti. Kaip išvesta visa tos senovės tragedijos fabula? Ar tai autoriaus ar režisūros buvo toks skonis — bet, regis, abiejų. Lietuvos kunigaikštis padarytas stačiai kokiu tai degeneratu, bajorai šiaudų pėdai, baltgudiški arba didžrusių mužikai. Vienas šviesuolis — tai kryžiuočių karžygis Kelleris, pilnas idealizmo, skaistaus romantizmo išskirtinas šiame žiaurybių ir nesąmonių konglomerate lyg šviečianti žvaigždė! Jei kauniškiai norėjo kryžiuočius gerbti, tai jų reikalas. Mūsiškiai tik galėjo, grįždami iš teatro, juokuoti ne be kartumo: tai ką, kaip vokietis vilioja lietuvaites... Gal būt, jei be Kellerio, kaipo vienintelio skaistaus tipo apsieiti nebuvo galima, jam būtų reikėję duoti panašią Konradui Valenrodui rolę. Dabar Kelleris pasiliko, kaip buvęs, tipingas kryžiuotis ir jo rolė tik tame, kad per jo vokiškas lūpas sarkastingai išjuokta lietuvių senovė. Žodžiu, mūsų 'Kulturbundas' už šį pastatymą V. Dr. Teatrui paskirtų savotišką Nobelio premiją" (A-tė, "Skirgaila Klaipėdoje", **Klaipėdos Žinios**, 1924 XI 16, Nr. 241).

VINCAS KRĖVĖ LIETUVOJE 1940 - 1965

Jo sovietinio traktavimo raida

A. BALTARAGIS

Tiktai dabar, einant didžiojo Spalio keliu, iškyla dienos švieson, tampa liaudies nuosavybe gražiausi mūsų praeities laimėjimai, tauriausi mūsų žmonių vardai, kadaise buržuazijos nustumti ir paniekinti, pasmerkti užmiršimui. Kieno iš mūsų širdis nepasidžiaugs, matydama dabar naujai atgimusį didį būrų dainių K. Donelaitį, garbingai skelbiantį savo kūrybos žodį milijonams tarybinių skaitytojų? Kas nepasidžiaugs, matydamas, kaip į mūsų kultūros lobyną ateina Liudvikas Rėza ir Dionizas Poška, kovingasis A. Strazdelis ir sielvarto kupinas A. Vienažindis, kaip šalia rūsčios ir nepalenkiamos dvaro ir buožijos kaltintojos Žemaitės žengia baltaplaukis Vaižgantas ir daug klaidakelių nuėjęs V. Krėvė-Mickevičius, šalia J. Janonio ir V. Mickevičiaus-Kapsuko — Lazdynų Pelėda, Maironis, šalia L. Stuokos-Gucevičiaus ir J. Rustemo — Petras Kalpokas ir K. Šklėrius?

Pergalė, 1957, nr. 11, p. 6 - 7.

Taip šventiškoje nuotaikoje, Spalio revoliucijos 40 m. sukakties proga, J. Baltušis, **Parduotų vasarų** autorius ir dabartinis Aukščiausios Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavaduotojas, įsivaizdavo mūsų kultūrinio palikimo idiliją dabarties Lietuvoje.

Anksčiau esame aptarę ne taip jau idilišką Maironio atvejį.[1] Šį kartą pažvelgsime, kaip toje procesijoje buvo ir tebėra rikiuojamas "daug klaidakelių nuėjęs" Vincas Krėvė.

Pradžioje tenka pastebėti, kad sovietinis literatūrinio palikimo atsijojimo ir įvertinimo metodas turi savitus bendruosius dėsnius.[2] Jie paremti pagrindiniu sovietų literatūros mokslo uždaviniu: "padėti liaudžiai kuo plačiausiai panaudoti grožinę literatūrą komunistiniam auklėjimui".[3] Tačiau metodo priemonės gana įvairios. Tai priklauso ne tik nuo traktuojamo rašytojo kūrybos pobūdžio, bet ir nuo to, kada jis gyveno, nuo jo biografijos, pasaulėžiūros, visuomeninių ir politinių ryšių bei veiklos ir t.t. Tokiu būdu, pavyzdžiui, Maironis ir A. Jakštas, — nors abu ryškios figūros bažnytinėje hierarchijoje, abu gyvenę tame pačiame laikotarpyje bei aplinkoje ir mirę dar prieš sovietų okupaciją, — dėl jų skirtingo literatūrinio svorio ir reikšmės skirtingai ir traktuojami: su Jakštu susidorojama beveik atbula ranka, primityviai, trumpai ir drūtai,[4] o Maironiui įveikti sutelkiama ištisas įmantrių priemonių arsenalas. Krėvės atvejis vėl kitoks. Jis atskleidžia, kaip elgiamasi su iškiliu, tačiau į Vakarus pasitraukusiu ir ten mirusiu rašytoju. Tiesa, tai dar nereiškia, kad tokio pat traktavimo susilaukia ar susilauks kiekvienas

1. A. Baltaragis, "Numaironintas Maironis: Jo sovietinio traktavimo raida", **Aidai**, 1963, nr. 4-5, taip pat rinkinyje **Maironis: Jo gimimo šimtmečiui paminėti**, red. A. Vaičiulaitis (Brooklyn, 1963), p. 129-198; be to, atspaudas (New York, 1963).

2. Kokie tie dėsniai ir kaip jie pritaikomi lietuvių XIX - XX a. sąvartos literatūrai, jau rašyta minėtame straipsnyje apie Maironį.

3. L. Timofejevas ir N. Vengrovas, **Literatūros mokslo terminų žodynėlis** (Kaunas, 1961), p. 102.

4. A. Baltaragis, "A. Jakštas dabarties Lietuvoje", **Aidai**, 1960, nr. 9, p. 389 - 394.

Vakaruose gyvenęs lietuvis rašytojas. Dėl savo kūrybinio vardo ir dėl sovietams ypač jautraus politinio vaidmens Krėvė yra savotiška išimtis, prie kurios atitinkamai ir prieinama.[5]

I

> Vėlesniais metais, ypač Didžiojo Tėvynės karo metu, Krėvės politinis nesusiorientavimas gerokai pakenkė rašytojo autoritetui. Tačiau nepaisant to, lietuvių liaudis šiuo sunkiu metu sėmėsi iš Krėvės kūrinių dvasinės stiprybės kovai prieš hitlerinius grobikus.
>
> **Lietuvių literatūros istorija**, III, 1 d., p. 333.

Pirmosios sovietų okupacijos metu Krėvė buvo vienas "žymiausių respublikos mokslinių pajėgų",[6] "lietuvių literatūros klasikas".[7] P. Cvirka, Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos organizacinio komiteto sekretorius (vėliau pirmininkas), Maskvos **Pravdoje** (1940. IX. 8, nr. 250) ir netrukus vilniškėje **Darbo Lietuvoje** (1940. IX.

---

5. Išeivijoje sovietinis Krėvės traktavimas nėra specialiau nagrinėtas, išskyrus anoniminį straipsnelį "Vinco Krėvės vertinimas dabar Lietuvoje", pasirodžiusį Krėvei skirtuose **Aiduose** (1957, nr. 9, p. 431 - 432). Tačiau ir šio straipsnelio didžiąją dalį tesudaro ištraukos iš K. Korsako įžanginių žodžių Krėvės knygai **Apsakymai ir padavimai** (Vilnius, 1955). Pastaruoju metu šį klausimą trumpai palietė J. Braz. — "Vinco Krėvės mirties dešimtmečiui", **Lietuvių Dienos**, 1965, nr. 4, p. 12 - 13.

6. "Lietuvos TSR Mokslų akademija yra aukščiausioji Lietuvos mokslo įstaiga, jungianti žymiausias respublikos mokslines pajėgas (Apie Lietuvos TSR akademikus: V. Krėvę - Mickevičių, V. Kuzmą, A. Rimką, T. Ivanauską ir kt.)", **Vilniaus balsas**, 1941. IV. 13. — Žr. **Lietuvos TSR žurnalų ir laikraščių straipsniai, 1940 - 1941: Valstybinė bibliografija** (Vilnius, 1958), nr. 6654.

7. P. Šiltakis, "Lietuvių literatūros klasikas drg. V. Krėvė - Mickevičius", **Tiesa**, 1941. I. 10; A. Liepsnonis, "Klasikas Vincas Krėvė laisvės akivaizdoj", **Rytinė Darbo Lietuva**, 1940.IX.1. — Žr. ten pat, nr. 3842 ir 7293.

13, nr. 106) oficialiai rašė, kad "iš tokių rašytojų, kurie šiandieninėje lietuvių literatūroje užima ryškiausias pozicijas, pirmoje eilėje reikia suminėti V. Krėvę-Mickevičių (pabraukta paties P. Cvirkos. A.B.), stambiausią šių dienų lietuvių literatūros figūrą".[8]

Prasidėjo karas. Sovietai išbėgo iš kur atėję. Ir bematant sugriuvo Krėvės šlovė: "politinis nesusiorientavimas gerokai pakenkė rašytojo autoritetui". Jau Maskvoje leidžiamoje **Tiesoje** 1942 m. Krėvė buvo pasmerktas kaip "šiaudadūšis, veidmainys, išdavikas".[9] Antra vertus, tai, pasirodo, nei kiek nekliudė sovietams panaudoti savo tikslams Krėvės kūrybą. Tais pačiais metais, kai Krėvei buvo prisegta Maskvoje nauji epitetai, ten pat buvo išleista jo **Sena pasaka apie narsųjį kunigaikštį Margirį, Punios valdovą**[10] — pasisemti "dvasinės stiprybės kovai prieš hitlerinius grobikus".[11] Tačiau būdinga, kad nors tokiu pat propagandiniu tikslu 1942-44 m. pasirodė ir antologinio pobūdžio leidinių, kuriuose, šalia kitų, figūruoja net A. Jakštas, Vydūnas

---

8. P. Cvirka, "Lietuvos literatūra šiandien", jo **Raštai**, XII (Vilnius, 1956), p. 213.

9. G. Zimanas, "Šiaudadūšiai, veidmainiai, išdavikai (Apie buv. Liaudies Seimo deputatus - išdavikus: V. Krėvę - Mickevičių, L. Dervydėna, J. Glušauską ir kt.)", **Tiesa**, 1942, nr. 21. — Žr. **Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio Lietuvos TSR spauda, 1941-1944 (Iki Lietuvos TSR išvadavimo): Valstybinė bibliografija** (Vilnius, 1955), nr. 2067.

10. **Lietuvos TSR spauda: Valstybinė suvestinė bibliografija, 1940-1955**, t. 1, kn. 1 (Vilnius, 1962), nr. 8102.

11. Šiuo atveju kng. Margirio pavyzdys labai tiko. Štai lietuvių raudonarmiečių laikraštyje **Tėvynė šaukia** (1942. V. 9, nr. 9), atpasakojus Margirio žygį, priduriama, kad Margirio skirtąjį vokiečiams prakeikimą "girdim ir mes, lietuviškojo junginio kariai, ir prisiekiame už visų amžių skriaudas atkeršyti vokiečiams grobikams". — Žr. V(incas) M(aciūnas), "Margiris", **Lietuvių Enciklopedija**, XVII, p. 308.

ir F. Kirša, — Krėvės ten, o taip pat ir periodikoje, nėra (jeigu galima pasitikėti to meto bibliografija).[12] Ir, atrodo, neatsitiktinai. Tad Krėvės **Margiris** lieka lyg savotiškas unikumas jo ankstyvojoje sovietinio traktavimo raidoje.

II

> Tarybinės santvarkos metais Krėvė, kaip ir kiti lietuvių literatūros klasikai, susilaukė teigiamo įvertinimo ir deramos pagarbos. Jo geriausi kūriniai gausiais tiražais plačiai paplito tarybinėje visuomenėje, jie įtraukti į mokyklų programas, leidžiami mokyklinių skaitinių serijoje.
>
> **Lietuvių literatūros istorija**, III, 1 d., p. 333.

Pasibaigė karas, prasidėjo Lietuvoje antrasis bolševikmetis, ir klasikas Krėvė tuoj pat "susilaukė teigiamo įvertinimo ir deramos pagarbos". Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu nr. 31a, Krėvė (pirmasis Mokslų akademijos prezidentas), kartu su Mykolu Biržiška, buvo pašalintas iš Mokslų Akademijos kaip "lietuvių tautos išdavikas". Nutarimui "vieningai pritarė" Mokslų akademijos pirmosios sesijos (1946. II. 20-23) dalyviai.[13] J. Žiugždos nuomone, Krėvė ir M. Biržiška, "išdavę savo tėvynę", "patys save išsibraukė iš lietuvių tautos tarpo".[14]

---

12. Žr. pvz. **Amžinoji neapykanta** (Maskva, 1942), rusiška šio rinkinio versija **Vekovaja nenavist** (Maskva, 1943), **Didysis lietuvių tautos priešas** (Brooklyn, 1943) ir kt. — **Lietuvos TSR spauda: Valstybinė suvestinė bibliografija, 1940 - 1955,** t. 1, kn. 1, nr. 8053 - 8054; **Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio Lietuvos TSR spauda, 1941 - 1944,** nr. 96.

13. **Lietuvos TSR Mokslų akademijos visuotinio susirinkimo pirmoji sesija, 1946. II. 20-23** (Kaunas, 1947), p. 160; taip pat **Lietuvos TSR Mokslų akademijos Žinynas,** I (Kaunas, 1947), p. 172. — Reikia manyti, kad tokio "pritarimo" būta ir kitur, pvz. rašytojų sąjungoje.

14. J. Žiugžda, "Tarybinių mokslininkų darbo linkmė", **Lietuvos TSR Mokslų akademijos visuotinio susirinkimo pirmoji sesija,** p. 45.

Šiuo dekretu prasidėjo pats keisčiausias Krėvės sovietinės Odisėjos laikotarpis: dešimtį metų jis buvo visiškai išbrauktas iš lietuvių literatūros puslapių ir viešojo gyvenimo. Atrodė, kad tokio žmogaus, vardu Vincas Krėvė-Mickevičius, išvis niekad nebūta. Todėl bandymas suregistruoti visus atvejus (jeigu tai išvis įmanoma), kur Krėvės n ė r a, o turėjo būti, reikštų veržimąsi pro praviras duris. Pakaks kelių pavyzdžių.

Rodos, sunku įsivaizduoti lietuvių novelės rinktinę be Krėvės. O vis dėlto tokia išleista — **Litovskije novelly** (Maskva, 1948). Šalia sovietinių lietuvių rašytojų, joje figūruoja V. Kudirka, Žemaitė, J. Biliūnas, Lazdynų Pelėda, Vaižgantas, net A. Kriščiukaitis-Aišbė, — o Krėvės nėra.[15] Savaime aiški Krėvės vieta ir mūsų dramaturgijoje. Tačiau štai J. Šimkus, tuometinis rašytojų sąjungos valdybos pirmininkas, IV-jame valdybos plenume (1953 m.) skaitė pranešimą apie lietuvių dramaturgiją. Pabrėžęs reikalą rašytojams ir teatralams arčiau susipažinti su mūsų ankstyvesniąja drama, jis lyg ir nusiskundė, kad "iki šiol, kalbant apie dramaturgiją, tik kada-ne-kada buvo paminimi Petro Vaičiūno, Balio Sruogos ir dar vieno kito rašytojo vardai".[16] Atrodė, kad pagaliau bus neapeitas ir Krėvė. Deja. Nors ir praplėtęs akiratį nuo A. Fromo-Gužučio iki St. Kapnio, paminėjęs ir Vydūną, Krėvės J. Šimkus taip ir nepastebėjo. Tas pats ir kitur. 1954 m. Maskvoje išleista rinkinys **Sovetskaja litovskaja dramaturgija.** Nors knygą sudaro sovietinės lietuvių dramos, įvade paliečiama ir ankstyvesnės mūsų dramos raida. Įvado autorius J. Lankutis, — vėliau bene daugiausia rašęs apie Krėvę ir ypač apie jo dramaturgiją, — mini Žemaitę, B. Varg-

15. **Lietuvos TSR spauda: Valstybinė suvestinė bibliografija, 1940 - 1955,** t. 1, kn. 1, nr. 8062.

16. Jonas Šimkus, "Lietuvių dramaturgijos klausimai", jo knygoje **Apie literatūrą** (Vilnius, 1956), p. 67.

šą-Laucevičių, K. Jasiukaitį, B. Sruogą, P. Vaičiūną, bet Krėvės dar nežino.[17]

Ne kitaip ir su bendrojo pobūdžio, enciklopediniais leidiniais. Štai dar prieš karą **Literaturnaja enciklopedija** buvo paskyrusi Krėvei beveik puslapio straipsnį, kurio autorius B. Pranskus pristatė Krėvę kaip "vieną stambiausių dabarties lietuvių rašytojų".[18] Be to, prieškarinė **Bolšaja sovetskaja enciklopedija** paminėjo Krėvę straipsnyje apie lietuvių literatūrą[19] ir davė apie jį, nors ir "buržuazinį rašytoją", atskirą straipsnelį.[20] Tuo tarpu po karo pasirodžiusioje tos pačios enciklopedijos antroje laidoje Krėvės jau išvis nerasi: nėra ne tik atskiro straipsnelio, bet net ir (K. Korsako) straipsnis apie lietuvių literatūrą jo visiškai nemini.[21] Turint tai galvoje, liūdnai skamba laiko ir įvykių perspektyvoje dabartinis **Literatūros ir meno** susirūpinimas bei nepasitenkinimas, kad Rytų Vokietijoje (Weimare) 1963 m. išleistame **Lexikon der Weltliteratur,** tarp įdėtų keturiolikos lietuvių, nėra "visos eilės ... įžymių mūsų rašytojų", jų tarpe ir Krėvės.[22] Tačiau ar šis Krėvės praleidimas kartais nėra "didžiojo autoriteto" — minėtos sovietų enciklopedijos — neapsižiūrėtai pavėluota įtaka? Juk štai Vakarų Vokietijoje, kur toji įtaka neveikia, tais pačiais 1963 m. Stuttgarte išleistame to paties vardo leksikone Krėvė yra. Kaip ten bebūtų, tokio susirūpinimo **Literatūroje ir**

---

17. **Sovetskaja litovskaja dramaturgija** (Maskva, 1954), p. 3-4.

18. **Literaturnaja enciklopedija,** V (Maskva, 1931), skiltys 549-550.

19. **Bolšaja sovetskaja enciklopedija,** XXXVII (Maskva, 1938), skiltis 217.

20. Ten pat, XXXIV (1937), skiltis 664.

21. **Bolšaja sovetskaja enciklopedija,** 2-oji laida, XXV (Maskva, 1954), p. 268-270.

22. "Lietuvių literatūra — pasaulinės literatūros žodyne", **Literatūra ir menas,** 1964, nr. 4, p. 6.

mene neteko pastebėti 1954 m., kada tą patį Krėvę ignoravo **Bolšaja sovetskaja enciklopedija.**

Tačiau bene iškalbingiausiai apie sovietinį Krėvės traktavimą pirmajame pokario dešimtmetyje byloja tuo metu Lietuvoje pasirodę vad. retrospektyviniai valstybinės bibliografijos leidiniai. Bendroji bibliografija, paprastai, apima visus spaudinius: jų neatrenka, nei giria, nei peikia — tik surašo ir aprašo. Atrodytų, kad tokios įprastinės tvarkos laikėsi ir 1941-44 m. bibliografijos redaktoriai: "pagrindinis šios bibliografijos uždavinys yra išsamiai suregistruoti visą Didžiojo Tėvynės karo laikotarpiu pasirodžiusią tarybinę lietuvių spaudą iki Lietuvos TSR išvadavimo, t.y. nuo 1941 m. birželio mėnesio iki 1944 m. liepos mėnesio, visai neatsižvelgiant į tai, kurioje Tarybų Sąjungos vietoje ir kieno ji buvo leidžiama ar išleista".[23] Bet tai tik iliuzija: veltui toje bibliografijoje ieškotum anksčiau minėto Krėvės **Margirio,** kuris ten turėtų būti, — jo nėra. Negana to. Ir į 1940-41 m. bibliografiją neįtraukta tuo metu Kaune pasirodę Krėvės knygos — **Raganius** (1940) ir **Žentas** (1941).[24]

Kada rašytojas išbraukiamas jau ir iš bibliografijos, — jo išbraukimas yra visuotinis. Tad toks "teigiamas įvertinimas", tokia ir "derama pagarba".

Vytautas Petkevičius, apyjaunis rašytojas, vienoje savo novelėje šiandien pasakoja štai kokį mokslo dienų incidentą pirmaisiais vokiečių okupacijos metais:

> "Į klasę atėjo vedėjas. Jis vėl buvo pasirišęs didžiulį kaspiną, tik šį kartą baltą ir ant rankovės.
>
> — Vaikai, 'Literatūros skaitymus' ant suolų!
>
> Pasidėjom.
>
> — Verskit paskui mane. Ką aš pasakysiu, tą išplėšt. Pradedam!

---

23. **Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio Lietuvos TSR spauda, 1941 - 1944,** p. 1.

24. **Lietuvos TSR knyga, 1940 - 1941: Valstybinė bibliografija** (Vilnius, 1953).

Tyliai šiurėjo sklaidomi puslapiai, o vedėjas baubė:
— Leniną! Staliną! Gorkį! Janonį! Nėrį! Cvirką! Krėvę!.."[25]

Kiekvienas okupantas turi savo juodąjį sąrašą. Jį turėjo, be abejonės, ir naciai Lietuvoje. Tačiau, kalbant šiuo atveju tik apie Krėvę, neteko girdėti, kad jį tada būtų oficialiai plėšę iš vadovėlių. Tiesa, pavieniai tokių incidentų gal ir galėjo pasitaikyti, — juk visokių "patriotų" esama. Štai kad ir tas pats V. Petkevičiaus novelės charakteris — mokyklos vedėjas: pirmojo bolševikmečio metu, tada pasirišęs "per visą atlapą" raudoną kaspiną, liepęs tiems patiems mokiniams plėšt iš vadovėlių "pardaviką" Basanavičių, "juodašimtį" Jakštą, "davatką" Maironį, Smetoną ir kitus.[26] Toks "pedagogas", žinoma, po metų galėjęs plėšti ir Krėvę. Kaip ten bebūtų, Krėvės padėtis vokiečių okupacijos metu nebuvo tokia, kaip V. Petkevičius bando implikuoti. Taip, Krėvė buvo atleistas iš Mokslų akademijos prezidento pareigų, o vėliau kurį laiką gyveno nuošaliai ir slapstėsi. Antra vertus, tebeliko profesoriauti Vilniaus universitete iki uždarymo 1943 m., o 1944 m. net buvo išleista jo knyga **Miglose.** Tiesa, iš vokiečių pusės būta nepasitenkinimo, kodėl nauja leidykla ("Tauras") pirmuoju savo autorium pasirinkusi Krėvę, o cenzūra ir nagus prikišo.[27] Tačiau knyga vis dėlto pasirodė. Todėl Krėvės atveju V. Petkevičiaus novelės epizodas kur kas geriau tiktų antrojo bolševikmečio pirmajam dešimtmečiui, nes tada Krėvė iš tiesų buvo išplėštas ne tik iš mokyklų, bet ir apskritai iš mūsų literatūros bei viso viešojo gyvenimo.

Tad taip ir lieka neaišku, ką akademinė **Lietuvių literatūros istorija** turėjo galvoje, rašydama apie Krėvę, kad "tarybinės santvarkos metais... jo geriausi

25. Vyt. Petkevičius, "Tiesa", **Pergalė,** 1963, nr. 8, p. 71.
26. Ten pat, p. 69 - 70.
27. Vincas Krėvė, **Raštai,** t. 5 (Boston, 1958), p. 365 - 366.

kūriniai gausiais tiražais plačiai paplito tarybinėje visuomenėje, jie įtraukti į mokyklų programas, leidžiami mokyklinių skaitinių serijoje"? Negi tie ištisi dešimt metų dar nebuvo "tarybinės santvarkos metai"? Taip, ilgainiui kai kurie Krėvės kūriniai pasirodė, buvo jis grąžintas ir į mokyklų programas. Tačiau visa tai įvyko tik po dešimties metų. Ir tam reikėjo Krėvės mirties, o taip pat ir kitų įvykių.

III

> Tarybiniais metais, leidžiant ir populiarinant Krėvės kūrybą, iškilo uždavinys atmesti tas tendencingas, buržuazinės kritikos sukurtas jo vertinimo koncepcijas, klaidinančias skaitytojus.
>
> **Lietuvių literatūros istorija**, III, 1 d., p. 333.

1954 metais Krėvė mirė. Kurį laiką — jokio viešo reagavimo. Matyt, buvo svarstoma, ką ir kaip daryti.

Pagaliau 1955 m. pačioje pabaigoje pasirodė **Apsakymai ir padavimai** — pirmoji Krėvės knyga pokario Lietuvoje. Pasirodė gana netikėtai, atrodo, skubotai parengta. Dar tų pačių metų balandžio mėn. J. Tornau, tuometinis Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyr. redaktorius, informuodamas skaitytojus apie 1955 m. pasirodysiančias tos leidyklos knygas, Krėvės neminėjo.[28] Be to, skubotumą, regis, rodo ir kitas faktas. Kaip anksčiau minėta, į 1941-44 m. bibliografiją Krėvės **Margiris** neįtraukta. Tas bibliografinis leidinys buvo pasirašytas spausdinti 1955. VIII. 15, o **Apsakymai ir padavimai** — 1955. XI. 25, tad vos trejais mėnesiais vėliau.[29]

Kokio to skubotumo bebūta, vis dėlto spėta kny-

---

28. J. Tornau, "Grožinė knyga 1955 metais", **Pergalė**, 1955, nr. 4, p. 98 - 100.

29. **Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio Lietuvos TSR spauda, 1941 - 1944**, p. 270; **Apsakymai ir padavimai** (Vilnius, 1955), p. 280.

gai parūpinti K. Korsako įvadas, atitinkamai "p a d e d a n t i s (A.B. pabraukta) skaitytojui susidaryti bendrą nuomonę apie visą V. Krėvės kūrybą".[30] Kadangi tai yra pirmasis rašinys apie Krėvę pokario metais, davęs toną ir pagrindus tolimesniam Krėvės sovietiniam vertinimui, tad dera prie jo ilgėliau sustoti.

Nei nebandydamas paaiškinti, kodėl Krėvė buvo dingęs dešimtį metų, K. Korsakas pradeda lyg niekur nieko: "Dvidešimtojo amžiaus pirmųjų dešimtmečių lietuvių literatūroje rašytojas Vincas Mickevičius, plačiai žinomas V. Krėvės slapyvardžiu, užima įžymią vietą... Savo veikalais V. Krėvė įnešė daug nauja į lietuvių literatūros idėjinį - tematinį turinį, į atskirų jos žanrų raidą, į literatūrinės kalbos bei stiliaus vystymąsi, nusipelnydamas mūsų literatūros klasiko vardą."[31] Šykščiai tepalietęs gyvenimo kelią,[32] K. Korsakas kiek ilgiau apsistoja prie Krėvės vėlesnio nepasitenkinimo nepriklausomos Lietuvos režimu. Sąmoningai nedarydamas skirtumo tarp nepriklausomybės idėjos ir esančios santvarkos, K. Korsakas išpučia Krėvės nusivylimą bei opoziciją beveik iki suabejojimo pačia nepriklausomybe, perdeda jo domėjimąsi Sovietų Sąjunga bei jos kultūra, visa tai sovietiškai interpretuodamas ir implikuodamas kur kas daugiau, negu faktai leidžia. O tolimesnę Krėvės biografiją štai kaip nupasakoja:

> "Nuvertus Lietuvoje buržuazinę santvarką, V. Krėvė aktyviai įsijungė į naujojo gyvenimo statybą, nors jam ir nebuvo pakankamai aiškūs didieji mūsų krašte įvykusios

30. J. Lankutis, "V. Krėvės apsakymai ir padavimai", **Tiesa**, 1956, nr. 130, p. 3.

31. Kostas Korsakas, "V. Krėvė - Mickevičius", **Apsakymai ir padavimai**, p. 5.

32. Tarp kitko, K. Korsakas duoda klaidingą Krėvės gimimo datą — 1884. X. 17 (turi būti 1882. X. 7/19). Kitos klaidingos gimimo datos (pvz. 1882. X. 17, 1882. X. 29) taip pat pasitaiko Lietuvos spaudoje.

socialistinės revoliucijos uždaviniai.

Likęs karo metu hitlerinių okupantų pavergtoje Tarybų Lietuvoje, V. Krėvė skaudžiai išgyveno fašistinio teroro siautėjimą, kaip tai akivaizdžiai liudija kai kurie jo pasisakymai išlikusiuose laiškuose. ...

Šitokių nuotaikų slegiamas, žiauriomis okupacinio režimo sąlygomis palaužtas fiziškai ir morališkai, V. Krėvė, verčiamas hitlerininkų ir lietuvių buržuazinių nacionalistų, padarė viešą antitarybinį pareiškimą apie savo politinę veiklą 1940-41 metais. Tai buvo didelė rašytojo klaida, kurios jis nepajėgė išvengti. Ši klaida privedė jį prie dar didesnės klaidos, jog jis, pasidavęs įvairių bauginimų bei antitarybinių šmeižtų gandams, 1944 m. pavasarį, išvaduojant Tarybinei Armijai Lietuvą, išvyko į Vakarus. Nublokštas įvykių eigos į JAV, V. Krėvė ilgėjosi Lietuvos ir svajojo į ją grįžti, tačiau mirtis 1954 m. liepos 7 d. amžinai nutraukė rašytojo kelią.

Atsidūręs kapitalistiniuose Vakaruose nepavydėtinoje emigranto būklėje, atitrūkęs nuo gimtojo krašto ir savo liaudies, V. Krėvė niekuo nebepasireiškė literatūrinėje kūryboje."[33]

Atitinkamai K. Korsakas "padeda skaitytojui susidaryti bendrą nuomonę" ir apie Krėvės kūrybą.

Kiekvieno, ypač reikšmingo, ne sovietinio rašytojo kūrybinis palikimas Sovietuose seikėjamas, interpretuojamas ir vertinamas standartiniu vad. prieštaringumo principu. Priešingu atveju reikėtų rašytoją arba visą priimt, arba visą atmest. Tačiau pirmasis atvejis neįmanomas, nes visiškai nesiderina su partijos ideologija ir siekiais, o antrasis — per daug nepatogus bei kompromituojantis, nes toks metodas praeities literatūros istorijoje išvis nedaug ką tepaliktų. Tad griebiamasi vidurio kelio, kuriam ir pasitelkiama "prieštaringugumo" metodas.

Taip elgiasi su Krėve ir K. Korsakas:[34] "V. Krėvės kūryba, būdama nepaprastai plati ir įvairi tiek te-

33. Korsakas, ten pat, p. 15 - 16.

34. Korsakas, ten pat, p. 5 - 15 passim.

matiniu, tiek žanriniu atžvilgiu, yra ne mažiau sudėtinga ir prieštaringa savo idėjiniu turiniu". Pagal K. Korsaką, Krėvės "prieštaringumų" priežastys prasidėjo jau pačioje jo kūrybos pradžioje: "V. Krėvė, ėmęs rašyti po 1905 metų revoliucijos nuslopinimo užstojusiame reakcijos laikotarpyje, kai Lietuvos kultūriniame bei literatūriniame gyvenime pasireiškė apolitiškumo, buržuazinio individualizmo, 'menas menui' ir kitos panašios tendencijos, neišvengė jų poveikio", ir todėl to "laikotarpio visuomeninės - kultūrinės sąlygos ir ano meto buržuazinėje literatūroje vyravusios nuotaikos bei meninės išraiškos priemonės uždėjo tam tikrą atspalvį ant visos eilės V. Krėvės kūrinių". Kiek vėliau, girdi, misterijoje **Likimo keliais** Krėvė "išreiškė kai kurias kritiškas nuotaikas buržuazinės 'nepriklausomybės' atžvilgiu", tačiau ir čia, esą, "jo kritika dar tesiekė tik reformuoti, pataisyti tą 'nepriklausomybę' ".Mat, "pats rašytojas tuo metu dar buvo tvirtas tos 'nepriklausomybės' šalininkas, įvairių buržuazinės valstybės institucijų bei organizacijų vadovaujantis veikėjas".

Iš visų šių priežasčių, K. Korsako nuomone, išplaukia ištisas katalogas Krėvės kūrybos minusų: senosios Lietuvos romantiškas idealizavimas, neatitikimas istorinės tikrovės ir stiprios asmenybės kulto tendencijos; polinkis į pabrėžiamą psichologizmą, į romantiniai idealistinį vaizduojamųjų reiškinių traktavimą ir į jų meninį atskleidimą įvairių simbolių bei alegorijų pagalba; pasirinkimas temų bei motyvų iš rytietiškų legendų ir biblinė tematika; apsiribojimas idėjiniu - visuomeniniu atžvilgiu palyginti siaura tematika — kasdieninės buities situacijų ir eilinių kaimo žmonių išgyvenimų vaizdavimu, vystomos temos traktavimas ne tiek sociologinėje, kiek psichologinėje plotmėje ir socialinio aštrumo bei politinio aktualumo stoka; nacionalistinės ideologijos elementai, kritika, tesiekianti t i k reformuoti, pataisyti nepriklausomybę ir t.t. Būdinga, kad K.

Korsakas nei neužsimena tiesiogiai apie **Dangaus ir žemės sūnus**, nors to veikalo pirmoji dalis jau buvo pasirodžiusi Vokietijoje 1949 m., o pats Korsakas dar 1926 m., entuziastingai rašydamas apie Krėvę, pasidžiaugė, kad "jau nuo 1907 metų V. Krėvė rašo didžiulį, išeinantį iš mūsų menkutės literatūros ribų veikalą — **Dangaus ir žemės sūnus**", kuriame jis "pasirodo esąs didelis senosios žydų istorijos bei tikybinių kovų žinovas ir žymaus talento rašytojas", todėl "neabejotina, kad ... duos mums veikalą, kuriam lygaus dar neturim".[35]

Iš kitos pusės, nežiūrint šių visų minusų, Krėvės kūryba, pagal K. Korsaką, "kartu turi ir tokių vertingų ypatybių, kurios iškelia geriausius V. Krėvės kūrinius aukščiau lietuvių buržuazinės literatūros idėjinio-klasinio ribotumo, daro juos artimus ir brangius visai mūsų tautai, plačiosioms liaudies masėms". Tos ypatybės, pasirodo, yra dažniausiai neutralieji Krėvės kūrybos bruožai: savitas lietuviškas liaudiškumas, paremtas Dzūkijos kaimo buities ir žmonių giliu pažinimu, tautosakos panaudojimu; raiškus realistinis vaizdavimas ir natūralus tikrovės suvokimas; gilus psichologinis įžvalgumas bei gyvenimiškas pastabumas (Krėvė "bene pirmasis lietuvių literatūroje savo kūrybišką žvilgsnį su-

35. K. Gelvainis (t.y. K. Korsakas), "Vincas Krėvė-Mickevičius (Jo 20 metų literatūrinį darbą minint)", **Kultūra**, 1926, nr. 11, p. 426. — Tiesa, tai dar tik septyniolikmečio Korsako žodžiai, todėl gal ir nederėtų jiems skirti daug reikšmės. Pats Korsakas yra neigiamai atsiliepęs apie savo pačius ankstyvuosius raš'nius: "kaip būčiau šiandieną patenkintas, jeigu savo literatūrinio darbo pradžią galėčiau datuoti 1927 ar net 1928 metais, kai buvo išspausdinti kai kurie mano rašiniai, turį jau š'okių tokių savitumo žymių!" (**Tarybų Lietuvos rašytojai**, p. 240). Tačiau kadangi šiandien Korsakas ir dėl kitų priežasčių norėtų užmiršti, tur būt, ne vieną nepriklausomybės laikais parašytą savo straipsnį, todėl nežinia, kur čia iš tiesų pasibaigia nerimta jaunystė ir kur prasideda rimtas subrendimas.

telkė pirmiausia į žmogų, į jo psichologijos detalų atskleidimą") ir humaniškumas; aukštas meninės išraiškos lygis: stilistinis meistriškumas (Krėvė — "vienas žymiausių lietuvių literatūros stilistų"), kompozicijos darnumas ir kt.[36] Kaip ypač teigiamą Krėvės kūrybos dalį K. Korsakas pabrėžia ir iškelia vėlyvuosius apsakymus ("Draugai", "Tortas", "Gėlės" ir kt.). Mat, jų veikėjais, valstybinių įstaigų valdininkais, Krėvė "atskleidžia buržuazinės inteligentijos dvasinę menkystą, karjerizmą, moralinį išsigimimą, parodo tas teroro priemones, kuriomis valdančioji fašistinė klika atskleidė savo 'ideologiją' ", o patiems apsakymams "jau būdinga aiški autoriaus tendencija . . , jo nedviprasmiškai neigiamas nusistatymas viešpataujančios santvarkos atžvilgiu". Nors ir pats pripažinęs, kad šie apsakymai yra "nelaisvi nuo kai kurių trūkumų meniškumo atžvilgiu", K. Korsakas vis tiek stengiasi pabrėžti jų išskirtinę reikšmę, *motyvuodamas dar ir tuo, kad "jie yra* įdomūs gyvenamojo laikotarpio literatūriniai dokumentai, kuriais įžymus rašytojas tarė savo kritikos žodį apie buržuazinę visuomenę", kad jie "savo metu turėjo nemažo poveikio, stiprindami opozicines nuotaikas fašistiniam režimui, o ir šiandien jie išlaiko savo pažintinę vertę bei satyrinį aštrumą". Todėl ne atsitiktinai šie apsakymai — bene mažiausiai būdingi Krėvės kūrybos visumai, o meniškai, tur būt, menkiausiai nusisekę jo kūriniai — sudaro neproporcingai didelę **Apsakymų ir padavimų** dalį: įdėta "Migla", "Draugai" ir "Tortas".

Tokiais "prieštaringumais", — kurie dažniausiai yra ne Krėvės, bet šiuo atveju paties kritiko prieštaravimai sau pačiam, — po dešimties metų tylos K. Korsakas supažindino skaitytoją su netikėtai iš kapų prikeltu Krėve. Supažindino taip, kad anksčiau Krėvę pa-

36. Nemaža ištraukų iš K. Korsako įvado, teigiamai charakterizuojančių Krėvės kūrybą, duoda straipsnis "Vinco Krėvės vertinimas dabar Lietuvoje", **Aidai**, 1957, nr. 9, p. 431 - 432.

žinojęs skaitytojas daug kur jo neatpažino.

Kritika pasitiko **Apsakymus ir padavimus** labai entuziastingai: "reikšmingas įvykis mūsų kultūriniame gyvenime", rašė **Tiesoje** J. Lankutis;[37] "didelės reikšmės mūsų literatūrinio gyvenimo įvykis", pritarė R. Mikšytė **Literatūroje ir mene.**[38] O skaitytojai taip puolė knygą pirkti, kad, nors ir išleista nemažu 10.000 egz. tiražu, po pusmečio ji jau buvo sunkiai gaunama.[39]

Apsakymų ir padavimų įvado gale K. Korsakas pareiškė, kad, "kritiškai vertinant V. Krėvės nueitąjį gana sudėtingą ir prieštaringą gyvenimo bei kūrybos kelią, nenutylint jo padarytų stambių klaidų, — reikalinga pateikti tarybiniam skaitytojui geriausius jo veikalus".[40] To, iš dalies, kurį laiką, atrodo, ir buvo siekiama. Pamečiui viena po kitos pasirodė trys Krėvės knygos: **Žentas** (1956), **Dainavos šalies senų žmonių padavimai** (1957) ir **Raganius** (1958). Be to, 1958 m. "Mokinio bibliotekos" serijoje buvo išleista mokyklinių skaitinių rinkinėlis **Vincas Krėvė**, kurį sudaro kūrybos ištraukos (iš **Padavimų, Šiaudinėj pastogėj, Skirgailos** ir **Raganiaus**) su J. Lankučio įvadu. Šis rinkinėlis buvo pakartotas 1959 ir 1960 metais.

Žentas ir **Padavimai** buvo palydėti periodikoje gana plačiomis J. Lankučio recenzijomis. Kadangi abi tos knygos (taip pat ir **Raganius**) pasirodė be jokio įžanginio žodžio (tai, ypač vėliau, susilaukė kritikos), todėl minėtos recenzijos faktiškai yra tartum pavėluoti įvadai, kuriais skaitytojui atitinkamai nurodoma, kaip jas skaityti, ką priimti ir ką atmesti. **Žentą** J. Lankutis pristatė (nors ir ne be "svarbių ideologijos bei estetinių

37. Lankutis, ten pat.

38. R. Mikšytė, "V. Krėvės apsakymai ir padavimai", **Literatūra ir menas, 1956**, nr. 30, p. 3.

39. Mikšytė, ten pat.

40. Korsakas, ten pat.

pažiūrų prieštaravimų") kaip "vieną svarbiausių V. Krėvės kūrinių, vaizduojančių kaimo buitį", kuriame autorius "kelia reikšmingas buržuazėjančio Lietuvos kaimo buities problemas", ir kur "buitinė - psichologinė problema įgauna gana stiprų socialinį skambesį". O pagrindinė veikalo reikšmė, pagal J. Lankutį, glūdi štai kur: "Tarybiniam skaitytojui **Žentas** ypač yra reikšmingas tuo, kad jame stipriai, dramatiškai sprendžiamas moters padėties buržuazinėje visuomenėje klausimas."[41] Su **Padavimais** blogiau.[42] Tiesa, pripažinęs, kad tai — "klasikinis lietuvių literatūros kūrinys", J. Lankutis rado daug ką gero apie jį pasakyti. Tačiau tuoj pat skaitytoją įspėjo, kad **Padavimai**, "kaip ir visa V. Krėvės kūryba, nepaisant tautosakinio pagrindo, yra gana prieštaringos idėjinės prasmės veikalas", apgailestavo, kad knyga "pateikta masiniam skaitytojui be atitinkamo įvado", ir, šiai spragai užkišti, užsimojo atkreipti dėmesį bent į tuos "momentus, kurių nepaminėjus neįmanoma pristatyti **Dainavos šalies senų žmonių padavimų** tarybiniam skaitytojui". Tie momentai štai kokie: "romantiškai vaizduodamas legendarines senovės lietuvių karžygių kovas, autorius daug kur idealizuoja kunigaikščių žygdarbius, stiprias asmenybes", o tai "lietuvių buržuaziniai ideologai ... neretai panaudodavo ir nacionalistinėms nuotaikoms propaguoti, 'kunigaikščių kultui' stiprinti, kas buvo nukreipta prieš revoliucinę lietuvių liaudies kovą už savo socialines teises", — todėl "šiandien tas reakcines tendencijas tarybinis skaitytojas griežtai atmeta"; "išaukštindamas senovės lietuvių karių kovines savybes, V. Krėvė ... vengia kokių nors ryškesnių išpuolių prieš kitas tautas, tačiau

41. J. Lankutis, "Vinco Krėvės **Žentas**", **Literatūra ir menas**, 1956, nr. 42, p. 3.

42. J. Lankutis, "Dainavos šalies senų žmonių padavimai", **Pergalė**, 1958, nr. 4, p. 179 - 182.

patys kovos su priešais motyvai buržuazinių ideologų neretai buvo panaudojami ir šovinistiniams tikslams, ypač skatinant neapykantą slavų tautoms", — "tarybiniam skaitytojui tos tendencijos yra svetimos"; "Dainos apie Arą" protestas "idėjiniu atžvilgiu yra gana ribotas", nes 1. "alegorinis Aro paveikslas V. Krėvės kūrinyje neįgijo tos revoliucinės prasmės, kurią turi Audrošauklio paveikslas M. Gorkio kūryboje", o 2. "Aro paveiksle labai ryški individualizmo tendencija". Trumpai drūtai: "idėjinis **Padavimų** turinys dėl grynai buržuazinių rašytojo pažiūrų yra ribotas, legendų romantika netapo apvaisinta pažangiosiomis šio šimtmečio pradžios idėjomis". Beje, su šia **Padavimų** laida įvyko ir šioks toks kuriozas. J. Lankučio žodžiais tariant, "leidėjai ir redaktoriai nei iš šio, nei iš to minėtoje knygoje bando laužyti kai kurias tarybinėje spaudoje įprastas rašybos normas". Kokias? Ogi tai bene vienintelė pokario metais Lietuvoje išspausdinta knyga, kurioje "Dievas" rašoma didžiąja raide.

Šalia Krėvės kūrinių leidimo bei tų leidinių komentavimo, netrukus periodikoje pasirodė ir keletas paskirų straipsnių apie Krėvę ir jo kūrybą. Tačiau pirmoji užuomina, nesusieta su **Apsakymais ir padavimais,** buvo ne straipsnis, bet kelios trumputės Krėvės laiškų ištraukos, paimtos iš Amerikos lietuvių spaudos. Mat, Pr. Skardžius, Krėvei jau mirus, išspausdino Montrealio **Nepriklausomoje Lietuvoje** straipsnelį.[43] Didžiąją jo dalį sudarė kelių Krėvės laiškų, rašytų Pr. Skardžiui 1950-54 m., ištraukos, kuriose jis pesimistiškai atsiliepė apie savo kasdienybę bei ateitį ir gana karčiai, kai kur ir nekritiškai, pasisakė apie lietuvių emigrantų ir apskritai amerikiečių gyvenimą. Artėjant ir pagaliau išėjus į pensiją, t.y. netekus pamėgto darbo universite-

43. Pr. Skardžius, "Vinco Krėvės paskutinės nuotaikos", **Nepriklausoma Lietuva,** 1956, nr. 17, p. 4.

te, Krėvės nuotaikos, aišku, negalėjo būti giedrios. O pažiūros apie Ameriką buvo apskritai būdingas dažno, ypač vyresniosios kartos, emigranto intelektualo bruožas. Tad tokios Krėvės nuotaikos buvo visiškai suprantamos. Tačiau savaip viską suprato Bruklino lietuvių komunistų **Laisvė**, išsirinko dvejetą laiškų ištraukų ir persispausdino su saviškais komentarais. Tuoj pat visa tai iš **Laisvės** perėmė Lietuvos spauda.[44] Nors tuo metu, 1956 m., jau buvo bepasirodą Amerikoje pirmosios Krėvės raštų šešiatomio knygos, **Literatūra ir menas** tebekartojo **Laisvę**, kad "V. Krėvės - Mickevičiaus raštų JAV niekas nenorėję leisti".[45] Pagaliau pakartota buvo ir **Laisvės** teigimas, jog Krėvė "galvojęs apie grįžimą į Lietuvą, tačiau jam tai nepavykę dėl jo amžiaus"(!), nors to laiškų ištraukose nei su žiburiu nerasi. Taip, Krėvė iš tiesų, kaip ir daugelis kitų, svajojęs grįžti į Lietuvą, — bet tik ne į tokią, kokią jis paliko. Tos dvejos laiškų ištraukos, sąmoningai atsietos nuo konteksto, ir sovietiškai interpretuojamas Krėvės noras grįžti į Lietuvą tuoj pat tapo kone standartine rašančiųjų apie Krėvę medžiaga, tebekartojama iki šių dienų, neišskiriant ir akademinės **Lietuvių literatūros istorijos.**[46]

1957 metais sukako 75 m. nuo Krėvės gimimo. Kartą apie jį jau prabilus, ta sukaktis lyg ir įpareigojo pra-

---

44. "V. Krėvės - Mickevičiaus laiškas", **Literatūra ir menas**, 1956, nr. 26, p. 2.

45. Krėvė laiške yra rašęs: "Visos leidyklos yra katalikų rankose, todėl niekas net nesiūlo (išleisti **Dangaus ir žemės sūnų** II dalies. — A.B.), o jei pasiūlo, tai vien iš mandagumo". — Reikia pastebėti, kad pirmoji sakinio dalis prasilenkia su faktais, o tolimesnis teigimas yra, iš dalies, pats sau prieštaraujantis, daugiau jausminiai subjektyvus, negu realiai objektyvus. Čia, tikriausiai, Krėvę paveikė ir atitinkamai nuteikė kai kurių katalikų gana rezervuotas **Dangaus ir žemės sūnų** I dalies sutikimas ir ypač vysk. V. Padolskio teologinė kritika.

46. **Lietuvių literatūros istorija**, III, 1 d., p. 286.

šnekėti kiek plačiau, tuo labiau, kad reikėjo atitinkamai apšviesti "tarybinį skaitytoją", o tam vien tik leidžiamų Krėvės kūrybos knygų recenzijų nepakako. Tad periodikoje pasirodė keletas sukaktuvinių straipsnių. Šalia sovietiškai ataustų ir šabloniškai sukirptų proginių rašinių,[47] buvo išspausdinta ir iki tol plačiausias bei išsamiausias straipsnis, kuriame J. Lankutis reliatyviai nuosaikiai (tas nuosaikumas jam vėliau karčiai atsiliepė) apžvelgė beveik visą Krėvės kūrybą.[48] Pagaliau sekančiais metais tas pats autorius, tapęs jau beveik Krėvės specialistu, paskelbė taip pat gana platų ir palyginti kritišką, daugiau analitinio pobūdžio, straipsnį apie Krėvės dramaturgiją, o P. Česnulevičiūtė trumpai aptarė "Skerdžių".[49]

Išleidus vieną kitą Krėvės knygą ir parašius apie jį keletą straipsnių, Krėvė pagaliau pasirodė ir tokiuose bendro pobūdžio leidiniuose, iš kurių jis anksčiau buvo išguitas. Įtraukta į bibliografiją pirmajam bolševikmetyje pasirodę **Raganius** ir **Žentas** ir karo metu Maskvoje išspausdintas **Margiris.**[50] Nors ir aplinkiniais keliais, grąžintas Krėvė ir į bene patį oficialiausią sovietų leidinį — **Bolšaja sovetskaja anciklopedija:** pirmajame jos metraštyje (1957) pažymėta, kad, "toliau

47. J. Lankutis, "Lietuvių literatūros klasikas: Vinco Krėvės 75 m. gimimo sukaktį minint", **Tiesa,** 1957, nr. 246, p. 2, tas pats rusiškai **Sovetskaja Litva,** 1957. X. 17; B. Pranskus, "Vincas Krėvė - Mickevičius", **Literatūra ir menas,** 1957, nr. 42, p. 2 - 3; J. Būtėnas, "Vincas Krėvė", **Komjaunimo tiesa,** 1957. X. 20, tas pats rusiškai, **Komsomolskaja pravda,** 1957. X. 20.

48. J. Lankutis, "Vinco Krėvės literatūrinis palikimas", **Pergalė,** 1957, nr. 10, p. 72 - 89.

49. J. Lankutis, "Psichologinės dramos ir tragedijos kūrėjas", jo knygoje **Lietuvių dramaturgija** (Vilnius, 1958), p. 211 - 254; P. Česnulevičiūtė, "V. Krėvės 'Skerdžius' ", **Tarybinis mokytojas,** 1958. VIII. 24.

50. **Lietuvos TSR spauda: Valstybinė suvestinė bibliografija, 1940 - 1955,** t. 1, kn. 1, nr. 8101 - 8103; **Grožinė literatūra: Katalogas, 1940 - 1960** (Vilnius, 1961), nr. 99 - 100, 102.

publikuojant XX a. pradžios stambaus lietuvių rašytojo platų literatūrinį palikimą", išleista Krėvės **Žentas,** o 1958 m. metraštyje paminėta, jog pasirodė ir **Padavimai.**[51] Pagaliau figūruoja Krėvė jau ir **Malaja sovetskaja enciklopedija** straipsnyje apie lietuvių literatūrą, tačiau atskiro straipsnelio apie jį dar vis dėlto nėra.[52]

Krėvės traktavimo skirtumą prieš ir po jo mirties akivaizdžiai iliustruoja kad ir šis faktas. 1949-57 m. buvo leidžiami P. Cvirkos **Raštai.** Dvyliktajame tome (p. 204 - 206) perspausdinta jo 1939 m. parašyta trumputė Krėvės **Raganiaus** recenzija. Tačiau faktiškai, pagal redakcinę **Raštų** tvarką, toji recenzija turėjusi būti įtraukta į dešimtąjį tomą, kurio dalį, kaip matyti iš titulinio lapo ir redakcijos pastabų, sudaro "straipsniai apie literatūrą". Žodžiu, pradžioj redakcija tą straipsnelį ignoravo, o vėliau "pakeitė nuomonę" ir įspraudė jį į tolimesnį tomą. Kodėl? Gi todėl, kad dešimtasis tomas pasirodė 1952 m., o dvyliktasis — 1956 m.

Tad taip galų gale po dešimties metų "iškilo dienos švieson" ir "tarybiškai" ėmė žengti "daug klaidakelių nuėjęs" Vincas Krėvė. Nors ir su rezervais, jis buvo pagaliau reabilituotas. Tačiau tam reikėjo jo mirties, Stalino šermenų ir, neabejotinai, tuo metu Sovietuose, ypač kultūriniame gyvenime, pasireiškusio atlydžio. Turint tai galvoje, kyla klausimas: o kaip būtų buvę, jeigu Krėvė dar ir šiandien tebebūtų gyvas? Jei atlydžio nebūtų buvę? Arba jeigu Kremliuj būtų įsitai-

---

51. **Ježegodnik Bolšoj sovetskoj enciklopedii, 1957** (Maskva, 1957), p. 159; tas pats, **1958,** p. 124.

52. **Malaja sovetskaja enciklopedija,** 3-ioji laida, V (Maskva, 1959), skiltis 637. — Lenkai šiuo atveju drąsesni: jie net ir vienatomėje tų pačių metų enciklopedijoje (**Mała encyklopedia powszechna**) paskyrė Krėvei atskirą straipsnelį. Kiek vėliau, 1962 m., įtrauktas Krėvė ir į ukrainiečių daugiatomę enciklopediją (**Ukrainska radianska enciklopedija**) — ir straipsnyje apie lietuvių literatūrą, ir individualiai.

sęs Molotovas — Krėvės nemezis, kurių intymų dialogą Krėvė vėliau viešai atskleidė ne tik Lietuvoje, bet ir Vakarų pasaulyje? Kas žino. Gal tokiu atveju jis dar ir šiandien tebebūtų "šiaudadūšis, veidmainys, išdavikas", "pats save išbraukęs iš lietuvių tautos tarpo". Nežinia. Sovietuose daug kas kaip šaka ant vandens parašyta...

(Pabaiga kitame numeryje)

VASARA

JURGIS JANAVIČIUS

Vasara:
šešėlių
dienos
Tolumas
palikti
vienas
niekur
nekeliauti.

TELEGRAMA IŠ DUNGOG

NAMO
PERVĖLU
SAPNUOS
ŠVYTĖJIMAS
NETOLS

TEGU THE SAINTS

And
TEGU / when
the / NEBEPIKTINA
BET / Saints
PRIMENA LINKSMĄ / come
marching in / VAKARĄ

LIG ŠIOLEI NE PĖDOS

Lig šiolei
ne pėdos
paliktos
bet žymės
vilkimo
Stiprybė
išsilaiky
mui tik
supratime
kas dera

ŪKANOS

(virš Lago del Cor)

Ūkanos
Tai va
Mumyse jūra
Nusėdęs
Žinojimas kad nei
Vestuvės
Gimimai
Krikštynos
nei
Mirtys jau ne
Žinia
Už jūrų
Mūsiškiams

KRAUJO ŽINIA PALIKTA

Ties Chapel B puslapiais

ZINA KATILIŠKIENĖ

Lege dem Toten die Worte ins Grab,
die er sprach, um zu leben.
Paul Celan

Kraujo žinia palikta. Buvusiems, esamiems, būsimiems.

Mirtis yra vakar, šiandien, rytoj. Visa, ką norime išlaikyti, ir visa, į ką tiesiame rankas, dar prieš palietimą. Neišvengiama, kaip žemės ratai apie saulę. Kartu, vis kartu. Kaip: "Su saule atsikėlė mergina, su sauluže atsigulė į patalą".

Kraujo žinia palikta. Kaip priimti ją?

Nes staiga mirtis nebėra tylioji ir geroji sesuo, išsivedanti mus. Staiga mirtis nebėra paslaptinga nepažįstamoji, susitinkanti su mumis netikėtai, nesutartą valandą. Ji nebėra nei gailestingoji, nei žiaurioji. Nei išsipildymas, nei pradžia. Staiga visi įprastiniai, visi netiesioginiai vardai, visos puošmenos ir visas paslaptingumas iš jos atimta. Atimta ir baimė, ir nuolankumas jai.

Kraujo žinia palikta. Kaip išskaityti ją?

Nes dar niekad mūsų poezijoje mirtis nebuvo tokia nuoga, tokia apiplėšta. Niekad dar ji nesusilaukė čia tokio skaudžiai ironiško pripažinimo. Bet ir niekad dar ji nebuvo tokia begalinė, taip viską užgožianti ir vanago plėšrumu medžiojanti. Persunkianti, lyg nuodai, lėtai ir užtikrintai, mus ir daiktus. "Juodas rytmečio pienas", kurį atpažino Paul Celan, atsargiai ragaudamas, ir kurį iki paskutinio gurkšnio išragavo ir išgėrė Aglimantas Mackus. "Juodas rytmečio pienas", kuriuo maitinamės nenorėdami, kuriuo nesąmoningai malšiname troškulį gyvenimui, džiaugsmui ir neišsipildomo išpildymui. Ar mes priimsime mirtį tokią, matysime ją tokią, ar ne — ji liks tokia. Algimanto Mackaus išrinkta ir išskirta.

Kraujo žinia palikta. Kaip perduoti ją?

Bandau keliauti su žemyno balso iššaukta ekskursija. Noriu dalyvauti žemyno viliojančioje avantiūroje, ir pasekti paskui balsą ir išgirst jį, išaugusį iš Nedievo. Prieš iškeliaudama atkalbu litaniją. Į ką? Simbolį, visiems pažįstamą ir staiga griaunamą? Simbolį, amžinai besikartojantį, bet pervertintą — nuvalant nuo jo patogumo ir tikrumo rūdį? Ar naują, reikalaujantį daugiau nei nuolankaus, nepakeičiamo pripažinimo? O gal į simbolį — neprieinamos tikrovės gyslą, surenkačią visus intakus ir intakėlius? Mes dažnai tesėdime tik ties jų pradžia, neieškodami santakos. Mes dažniausiai tesėdime tik ties vienu intakėliu, artimiausiu, susižavėję juo, kaip vieninteliu. Prieš iškeliaudama atskaitau litaniją. Į ką? Kiekvieną Mariją. "Marijai vardas duotas". Koks? Tikrojo tikriausiai nesužinosiu. Ano, kurį Algimantas Mackus sudėstė ir išraidžiavo savyje. Ir gerai. Gerai, kad yra pasirinkimas. Intakai ir intakėliai į niekados nesukrekėjusią gyslą.

Kraujo žinia palikta. Kaip perduoti ją?

Kaip, atkeliavus į krašto belaikę valandą, perskaityti laiškus iš gimtojo krašto, ir atvirutę iš Lomžos,

nemikčiojant ir neužsikertant? Ta pati Marija visur pasitinka. Kiekvienoje žemyno balso iššauktos ekskursijos vietoje. Ir prateka intakų intakėlis Nemunas. Tikras. Bet tik Nemunėlis. Prakirstas Marijos kaklas, ir jame skęsta šeimos amuletas — artimiausias intakėlis. Kertamos kasyklose anglys, ir užkasami plaukai. Ir vis Marija. Kiekviena, ir ta pati. Kaip gera, kad *duotas pasirinkimas*. Kaip neramu, kad palikta kraujo žinia. Kaip perduoti ją, jeigu turi kalbėti merdinčiais žodžiais mūsų kalbos? Jeigu baigia išdžiūti intakėlis, ir esi priversta, kad neužtroškus, ieškoti anos tikrosios, nesukrekėjančios gyslos? Žemyno — Algimanto Mackaus — balsas šioje ekskursijoje kalba ir kalba. Ir įsiklausiusi imu abejoti, kad tai mirštantys ar tik išgelbėti žodžiai mūsų kalbos. Negirdžiu juose išsikvėpiančio alsavimo prieš paskutinį. Nematau juose išgelbėtojų skurdumo ir atsitiktinumo. Tai žodžiai, dar nesudėti į senąjį žodyną, bet augą į jį nesunaikinamu gajumu. Arba žodžiai, augą į naują žodyną mūsų kalbos, be variacijų pertekliaus.

Kraujo žinia palikta augančia kalba. Kapą peraugančia kalba. Kaip Marija.

Stoviu Chapel B durų angoje. Lygiai septintą valandą ryto. Ir negaliu nusilenkti, nors šioji valanda ir reikalauja pagarbos. Ekskursija artėja į pabaigą. Vartai į miestą užkelti, lygiai tą pačią valandą, kad būtų surasta kapui vieta. Mirtis stovi, viską praradusi ir išsikvėpusi po neįprasto dialogo, ir laukia. Netrukus bus atšauktas Dievas. Ir Atšauktasis ieškos kapui vietos. Ir atiteka į Chapel B intakų intakėlis Nemunėlis, kad būtų lengviau, kad būtų paprasčiau. Kad išskalautų jis iš mūsų senąsias raudotojas ir tvirtas kaimiečių rankas su ąžuolo karstu jose. Kad žinotume, kur Palaidotasis. Vartai į miestą atkelti. Nutekėjo intakų intakėlis. Atėjęs Nedievas patvirtina prisikėlimą. Lygiai tą pačią valandą Atšauktasis prikelia žodį.

Ir mirties sezonas neatpažįstamai pasikeitęs. Prabyla žmogus, kalbąs mirties kalba, gyvenąs su ja, viliojąs ją, iššaukiąs ją, ir nei akimirkai nepaleidžiąs jos iš savo glėbio. Išlaikąs nesibaigiančio dialogo įtampą su ja, ir todėl matąs ją tokią, kokios iki šiol pas mus niekas nepajėgė arba neišdrįso jos pamatyti. Žemyno balsas, išaugęs iš Nedievo, renkasi klausytojus.

Kraujo žinia palikta. Kaip priimti, kaip perduoti ją, jeigu kraujas neišmatuojamas? Kad greičiau išdžiūtų visi intakai ir intakėliai, kad greičiau suaugtų žodžiai į naująjį mūsų žodyną. Žemyno — Algimanto Mackaus žodžiai. Tada gal pradėsime ieškoti anos nesukrešėjančios gyslos, nešančios bespalvę Žilvinėlio putą.

Kraujo žinia palikta. Augančia kalba. Kapą peraugančia kalba. Būsimiesiems.

Ekskursija ir avantiūra tik dabar teprasideda.

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

IDEOLOGIJŲ IŠSEKIMO AMŽIUJE

Neseniai viename viską užplojusiame suvažiavime tuometinis Lietuvių Studentų Sąjungos J. A. V. pirmininkas pasakojo skirtumus tarp lietuviškųjų akademinių organizacijų esant tiek sumažėjusius, kad žmonės daugiau diferencijuojasi vietovėmis, negu organizacijomis.*)

Šis nuideologėjimo vyksmas nėra išskirtinė lietuvių akademinės jaunuomenės savybė. Sociologai jau antras dešimtmetis kalba, Daniel Bell žodžiu, apie "ideologijų galą" Vakarų pasaulyje ir, paskutiniuoju metu, net Sovietijoje. Ideologijos nebejaudina. Iš jų nebelaukiama pagalbos žmogui, bet jo išnaudojimo.[1]) Ideologijas pakeičia konkretūs uždaviniai. Pragmatikai — "cool cats", kaip 1960 m. **The New Leader** korespondentas charakterizavo Kennedy ir Nixoną — užima ideologų vietas. Tai

*) Skaityta 1964 m. Santaros-Šviesos suvažiavime.

[1]) Plg. nuolatinius bandymus savo doktrinai išspausti naudos ir iš jai visiškai svetimų žmonių — mieliausiai mirusiųjų — gyvenimo. Būdinga, kad tokio pobūdžio bandymai lietuviškojoje išeivijoje subjekto traktavimo sąžiningumu neatsilieka nuo Sovietijoje vykdomų panašių žmogiškosios egzistencijos išnaudojimo aktų. Tik korupcija pas mus savanoriškesnė, negu tenai.

matyti ir mūsų akademinių organizacijų, ypač skautų, jaunuosiuose vaduose.

Buvo, tiesa, kitų tvirtinta, kad ideologijų palaidojimas per ankstyvas, nes jos dar tebėra gyvos ūkiškai atsilikusiuose kraštuose, kaip Pietų Amerikoje, kur abstrakcijos dažnai jaudina aktyviuosius, bet patyrimo neturinčius, ypač studentų sluoksnius kur kas daugiau, negu praktinės problemos.[2]) 1964 m. rinkimų metu, tur būt, laikinai, buvo pastebimas savanorišku susideginimu pasibaigęs posūkis ideologinėn politikon ir J. A. V. respublikonų partijoje. Yra naujai atsirandančio įvairių krypčių ideologinio intereso, ne visada išvengiančio aiškios patologijos, ir pilietinių teisių sąjūdyje. Be abejo, sovietinis komunizmas ir toliau ramstosi ideologijos akmeniu, nors praktikoje (pavyz. džiui, ekonominėje administracijoje) jos reikšmė mažėja, ir net komjaunimui entuziazmo jinai jau nebekelia, išskyrus nebent senoje ir atsilikusioje Kinijos civilizacijoje. Ideologijos vietoje stiprėja ir komunistinį pasaulį skaldo nacionalizmas, kuris apskritai pastarajame dešimtmetyje beveik visur yra sustiprėjęs. Tačiau nacionalizmas palieka daugiau spontaniškas, negu idėjinis, nes, tiesą pasakius, gilesnės idėjos jame ir negali būti.

Šiuo tarpu nespręsiu, ar ideologinis entuziazmas, kokios didelės krizės sūkuryje, galėtų vėl įsivyrauti Vakarų pasaulyje. Pasitenkinsiu pastebėjęs, kad mūsų akademinių organizacijų supanašėjimas yra šio daug platesnio ideologinio išsisėmimo dalis. Tur būt, ir mūsų tarpe ideologijų išsekimo priežastys yra panašios, kaip ir visame Vakarų pasaulyje: ekonominė gerovė ir idėjinio galvojimo negyvumas. (Pastarasis iš dalies todėl, kad nebėra heretiškų ideologijų:[3]) herezija yra vienintelė minties forma, kuri savyje nesustingdo ją iššaukusios gyvybės).

Kaip ir visame Vakarų pasaulyje, ir pas mus žmogiškai gyvos minties šiandien dairomasi ne pas profesinius ideologus, bet pas rašytojus, o ryšio su gyvenimu ieškoma politinėse prog-

---

2) Ligšiolinis, nors ir gerokai fasadinis, "ideologijos" vyravimas mūsų akademinėse organizacijose, gal būt, sietinas su aplinkybe, kad ligi visai dar šviežių dienų ir Lietuva buvo ūkiškai atsilikęs kraštas.

3) Pakanka tik dirstelti, kaip sunkiai kamuojasi kai kurios "avangardo" apraiškos, bandydamos seksualines perversijas prakišti paskutinės likusios herezijos vardu. Bet net ir šis iš esmės apgaulingas bandymas tesujaudina vien policiją ir Padorumo Legioną, t.y., tuos, kuriems galvoti nereikia.

ramose. Nei rašytojai, nei politikai negyvena sistemiškai skelbiamomis idėjomis. Dėl to, gal būt, tegalima džiaugtis.

* * *

Bet kas lieka galvojančius žmones jungiančio giliau, negu bendras jų tiesioginių interesų savanaudiškumas, jei ideologija mūsiškiame pasaulyje inspiracijos tesuteikia nekaltybės išnaudotojams? Lieka tai, kas gali būti visiems — lygiai kaminkrėčiams, kaip ir malūnininkams — bendra ir iš nieko galutinai neatimama: moralinio jautrumo impulsas. Šį impulsą aš suvokiu, kaip spontaniškai kylantį pasipriešinimą prieš kitam žmogui daromą skriaudą. Ideologija kaip tik ne retai verčia jos vardu žmogui daryti skriaudą arba bent jos akivaizdoje tylėti, abiem rankom užsiėmus burną, ir tokiu tylėjimu daromąją skriaudą pateisinti. Kai Sidney Hook kvietė Bertoltą Brechtą protestuoti prieš 1936 m. Maskvoje vykdomus valymus, Brechtas atsakė: "Juo jie nekaltesni, juo labiau yra verti sunaikinimo". Nestinga panašių pavyzdžių, tik pakeitus ideologijos ženklą, ir lietuviuose. **Moralinis impulsas turi tą pirmumą prieš bet kurią ideologiją, kad jis protestuoja prieš visas skriaudas ir nepateisina jokios.**

Šitaip suprastas, moralinis impulsas jungia žmones, kurie jį savyje pajunta, nepaisant jų "savumo" ar "svetimumo". Tokiu žmogum pasitiki, neklausdamas, ką jis tiki. Tikėjimo išpažinimo aktas tampa nebereikalingas, kai pajunti pasitikėjimą kito žmogaus moralinio impulso tikrumu, kai jis liudija jį savo veiksmais ir savo atsisakymu tylėti, kada reikia pakelti balsą prieš žmogui — ypač svetimajam — daromą skriaudą. **Moralinis impulsas, ir tiktai jis, jungia per visas bedugnes, nes jame yra tai, kuo žmogus pasidaro reikšmingas visiems žmonėms.**

Ir kai ateina laikas, kada, saves identifikavimo aistros ir vėl užvaldytam, reikia pasisakyti, su kuo jungiesi — su tais, nors ir "svetimais", kurie liudija moralinį jautrumą, — tenka pareikšti, ir nuo ko atsiskiri: nuo visų, nors ir "savų", kurie trūnija vieno ar kito provincializmo kūdroje, nebeįaudrinami skriaudos žmogui, kuris nėra jų kūdros įnamis. Kad žinočiau, kas esu, turiu prisipažinti, kam atiduodu ištikimybę ir kam išspiaunu panieką. Mano solidarumas priklauso (rašiau 1964 m. vasarą) Ritai Schwerner, kuri, atgavusi savo Mississippi rasistų nužudyto vyro lavoną, pasižadėjo pati į Mississippi važiuoti ir tęsti jo pastangas rasinei neteisybei pašalinti. Mano panieka skirta **Dirvos** stebukladariams, pajėgiantiems visą pilietinių teisių sąjūdį paversti komunistų inspiruotu sąmokslu, tarytum, jų nuomone,

tiktai komunistai temokėtų dėl kitų teisių kovoti.[4])

* * *

Išreiškus sentimentą, palieka socialinės analizės klausimas: ar moralinio impulso pakanka visuomenei? Ar gali bendruomenė iškeisti visiems privalomas etines normas, išdėstytas kurioje nors doktrinoje, į tokį neapčiuopiamą vidinį stovį, apie kurį niekas negali žinoti; ar jis žmoguje iš tikrųjų egzistuoja? Ar gali iš vidaus kalbąs moralinis jautrumas tapti bent tiek visuotinis, kiek paklusnumas kolektyvo pripažintai doktrinai?

Į šį klausimą atsakyčiau, kad moralinį jautrumą išugdyti yra, be abejo, sunkiau, negu paklusnumą doktrinai, kurią ramsto organizuotos institucijos su savo inscenizuotu patosu ir realia galia. **Tačiau žingsnis nuo paklusnumo doktrinai, kuri gali pareikalauti žmogų išduoti, į moralinį jautrumą, kuris verčia visada prieš skriaudą kovoti, yra evoliucija aukštesnin žmogiškumo laipsnin.** Kaip ir kiekvienas evoliucijos žingsnis, jis yra rizikingas. Bet laimėjimas žmogiškumui yra šios rizikos vertas.

Nuo čia iškeltasis klausimas tampa empirine problema: iškur žmoguje kyla moralinis jautrumas, ir kaip jį pabudinti tokiu mastu, kad jis ateityje galėtų pakeisti kolektyvines ideologijas? Šiam klausimui atsakyti reikia konkrečių tyrinėjimų, kurių dar daug neturime. Tačiau empiriniai duomenys jau dabar leidžia spėti, kad moralinį jautrumą skatina tokie veiksniai, kaip žmogiškosios egzistencijos neharmoningumo, pajutimas, liberalinė religinė tradicija ir, gal būt, gyvenimo būdas, kuriame jungiasi medžiaginė gerovė su aukštesniu išsimokslinimu.

---

[4]) "Kalbėkime atvirai: visas tas antikolonialistinis judėjimas yra komunistų triukas vakariečiams nusilpninti..." "Tačiau nelaukta ir šiurpu, kada nors ir mažytė dalis čia mokslus ėjusio jaunimo apsižiojusi 'civilinio teisingumo', 'antikolonializmo', 'taikos', 'pažangos' ir kitokius standartinius propagandos sliekus, ant sovietinės propagandos meškerės liko pagauta". Tauriems lietuviams nevalia net žodžiu užtarti gyvulišką Amerikos negrą, nes taurūs "lietuviai kovoja už savo tautinę egzistenciją ir nori atsiriboti nuo rusų, o (gyvuliški) Amerikos negrai kovoja už supremaciją, už teisę prievarta maišytis su baltaisiais socialiai ir rasiškai, už teisę plėšti, užmušinėti ir prievartauti, ir nebūti už tai nubaustiems..." B. Lietuvninkas, "Politinių mokslų daktarų kalbų pasiklausius", **Dirva**, 1964 m. rugsėjo 28 d., ir Vilius Bražėnas, "Janičarai", **Dirva**, 1964 m. spalio 26 d.

Trumpai apžvelgsiu kai kuriuos duomenis. Ross Stagner yra pastebėjęs, kad studentai, kurie turėjo laimingesnius santykius su savo tėvais, taip persiėmė jausmu, kad visa, kas yra, yra gera, jog jiem jau atrodė nebereikalinga ieškoti patobulinimų savo gyvenamojoje aplinkoje. Jie buvo patenkinti egzistuojančia bendruomene, jie gynė karą ir mirties bausmę, kaip tradicinius tos bendruomenės gyvenimo būdo elementus. Jų laimingumas savo intymiojoje aplinkoje padarė juos nejautrius skausmui ir skriaudai, egzistuojančiai pasaulyje. Tie studentai, kurie buvo mažiau laimingi santykiuose su tėvais, tapo savo patyrimų įjautrinti žmogaus egzistencijos neharmoningumui, ir šitie norėjo ieškoti mažiau skausmingų sprendimų socialinėms problemoms, negu karas ar mirties bausmė.

Nereikia, tur būt, iš šios studijos padaryti išvadą, kad moralinis jautrumas reikalauja nelaimingos vaikystės. Žmogiškosios egzistencijos neharmoningumą galima pajusti ir kitokiais būdais — literatūroje, filosofijoje, religijoje, socialiniuose moksluose, akylai stebint kitų gyvenimą ir ekonominius santykius. Minėtoji studija įgalina, mano nuomone, šitokią išvadą: norint moralinio jautrumo, ji teigia, reikia tokio auklėjimo mokyklose ir universitetuose, tokių rašytojų ir filosofų, kurie individą pabudintų žmogiškosios būties neharmoningumui pajusti — ir neleistų jam nuo šio pajutimo atsakomybės pasprukti į bet kurios privalomą išganymą specifikuojančios doktrinos kiautą. Reikia, kad šventoji Inga būtų nemažiau už šventą Kazimierą, — arba iš viso šventųjų nėra.

Paminėsiu dar dvi įžvalgas į moralinio jautrumo šaltinius žmogaus pergyvenimuose. Minėsimos studijos liečia rasinę neapykantą, kurią šiandien galime laikyti viena populiariausių moralinių **nejautrumo** žymių. Gordon Allport, Theodore Adorno ir kiti yra pastebėję, kad Amerikoje rasinės neapykantos mažiau turi žmonės, užaugę liberaliausių religijų tradicijose (unitarai, žydų reformatai, ir kongregacionalistai) arba visai nereliginėje aplinkoje, ir kad rasinė neapykanta stiprėja proporcingai autoritetinės doktrinos pabrėžimui (daugiausia neapykantos rasta protestantų fundamentalistuose ir katalikuose).

Doktrinos autoritetas turi tą pačią pasėką, kaip ir pasitenkinimas savo intymiojo ratelio jaukumu: jis užmuša moralinį jautrumą. Siekiant tad suvisuotinti moralinį jautrumą stengtinasi ne tik pabudinti individą žmogaus ir bendruomenės neharmoningumams pajusti, bet ir suliberalinti jo tikėjimo tradicijas. Dabartinė tiek katalikybėje, tiek protestantizme įžvelgiama kryptis yra palanki moralinio impulso stiprėjimui — ir galutinėje išvadoje žmogaus išsivadavimui iš ligšiolinio doktrinos reika-

lingumo.[5]) Yra rytinės Europos, ypač jugoslavų ir lenkų intelektualų tarpe net tam tikrų komunistinio tikėjimo liberalėjimo žymių, — nors iš jų, žinoma, dar negalima daryti toli siekiančių išvadų apie esminį sovietų politinės sistemos pakitimą.

Bet kur ieškoti ženklų, kad mūsiškėje visuomenėje tradiciniai tikėjimai liberalėja, tuo gaivindami moralinį jautrumą savo pasekėjuose? Vyresnėje kartoje vyksta greičiau atvirkštinė evoliucija į tradicinių tikėjimų sukietėjimą. **Kurio vyresnės karto lietuvio moraliniais impulsais mes dar galime pasitikėti?** Aš žinau, kas nedalyvaus viešame nepadorume, bet aš jau nustojau laukti, kad bet kas vyresniojoje kartoje prieš viešą nepadorumą protestuotų.

Jaunesnėje kartoje moralinis impulsas, tur būt, yra jautriausias tuose, kurie jokio tikėjimo sąvyje neapčiuopia. Bet jie juk ir yra labiausiai moralinio impulso reikalingi, nes be jo jie jau nieko nebeturi. Pastaruoju metu, reikia pripažinti, pasirodė moralinio jautrumo žymių jaunesniuose ateitininkuose. Neginčiju jo autentiškumo. Bet šis impulsas atrodo kilęs tikrai ne iš lietuviškos, bet iš amerikietiškos aplinkos, kurioje moralinis jautrumas žmogui aplamai — ne vien saviškiui — yra, kaip pastebėjo ir 1964 m. Studentų Ateitininkų pirmininkas, kur kas gyvesnis, negu lietuviškuose.[6]) Liberalesnė amerikiečių religinė tradicija suteikia vieną galimą paaiškinimą, kodėl taip yra.

---

5) Nereikia tačiau užmiršti, kad šiandieninę krikščionybę pabudinęs moralinis impulsas atėjo iš šalies, iš heretiškųjų neramios dvasios sąjūdžių. Doktrinos apsaugotieji moraliniam impulsui dažniausiai apskritai nepajėgūs, kol jų nepažadina galinga provokacija tų, kurie yra save atvėrę, be jokių šarvų, tiesiog žmogiškosios egzistencijos pažeidžiamumui. Budinti doktrinos apsaugotuosius ir kitus indiferentus ir yra neramios dvasios sąsąjūdžių funkcija istorijoje (bei dabartyje).

6) "Prieš keletius metus Amerikoje įsisteigė, taip vadinamas, Peace Corp (sic), susilaukdamas gražaus atgarsio jaunojoje kartoje. Taip pat rasinis klausimas yra stipriai ir konstruktyviai akad. jaunimo sprendžiamas, nors tai reikštų net gyvybės paaukojimą. Kaip mes į tai reagavome? Reikia pripažinti, kad yra keli iš mūsų, kurie įstojo į Peace Corp. Bet nemanau, kad mes sutikome šią mintį su tokiu entuziazmu ir skaičiais, kaip vietinis amerikiečių jaunimas. Nebuvo nei diskusijų, nei platesnės reakcjos spaudoje. Taipgi rasinius klausimus mes visai

Grįžtant prie empirinių studijų apie moralinio jautrumo šaltinius, rasinės ir politinės neapykantos reiškiniai įvairių autorių buvo rasti dažnesniais žemutinėse klasėse, negu vidurinėse. Net ir J. A. V. Pietuose vidurinės klasės biznieriai ir profesionalai mažiau priešinasi desegregacijai, negu žemutinės klasės mažamoksliai ir nepastoviai uždirbantieji. Net ir vidurinės klasės komunistai Anglijoje, kaip pastebėjo J. Eysenck, savo *užsimojimais yra žmoniškesni už žemutinės klasės komunistus*. Nieko, tur būt, nėra ypatingai doro vidurinės klasės gyvenimo lygyje. (1964 m. amerikinių rinkimų metu priemiesčių gyventojai parodė daugiau — ir, be abejo, labiau fotogeniškų — degeneracijos žymių, negu Skid Row dereliktai). Bet medžiaginė gerovė daro gyvenimą labiau patenkinančiu, ir patenkinamesnį gyvenimą turintieji jaučiasi mažiau agresyvūs kitų atžvilgiu, mažiau reikalingi objektų, į kuriuos būtų galima nukreipti savo susikaupusius nepasitenkinimus, mandagesni savo neapykantose. Kita vertus, viduriniosios klasės yra ir geriau išmokslintos, o mokslas suteikia priemonių suprasti, kad ir kiti, skirtingieji turi teisę į tą patį žmogišką gyvenimą. Šiandieninėje Amerikoje aukštosios mokyklos išmoko bent gėdintis nežmoniškumo.

Nacinės Vokietijos pavyzdys tačiau primena, kad mokslo neužtenka moraliniam jautrumui pabudinti. Neturėtume užmiršti ir studijinių duomenų, liudijančių, kad didelis rūpinimasis savo medžiaginės gerovės pagerinimu (mobility-mindedness) tiesiogiai siejasi su rasine neapykanta. Gal dėl to, kad tokiam ekonomiškai aukštyn siekiančiam žmogui visi kiti yra tiktai potencialūs konkurentai, ir jis mielai iš konkurentų tarpo pašalintų bent tas mažumas, prieš kurias lengviausia diskriminuoti. Visa tai apžvelgę, mokslu ir medžiagine gerove gal pasitikėsime, kaip priemonėm moraliniam jautrumui pabudinti, mažiau, negu egzistencijos neharmoningumo pajutimu ir liberaliniu tikėjimu. **O daugiausia vilčių dedu į liberalinį tikėjimą, persunktą žmogiškosios egzistencijos neharmoningumo pajutimu.**

---

ignoruojame. Kas iš mūsų norėtų praleisti vasarą Pietuose, prisidedant prie balsų registravimo? Vien ta mintis lietuviškai ausiai skamba juokingai". Jonas Boguta, "Idealizmas ir mūsų jaunoji karta", **Draugas**, 1964 m. rugpiūčio 22 d. — Kita vertus, du jauni lietuviai nuvažiavo į Selmą — tur būt, daugiau, negu pagal jų procentą Amerikoje tektų laukti.

Kodėl, galime šioje vietoje paklausti, lietuviškoji politinė išeivija, savo kailiu patyrusi milžinišką okupacijos ir genocido neteisybę, liko tiesiog pavyzdingai nejautri moraliniam impulsui bet kokiuose jos tiesioginių interesų neliečiančiuose reikaluose? Spėčiau, pasiremdamas cituotaisiais duomenimis, kad lietuviškosios išeivijos autoritetinė tikėjimo tradicija ir jos susirūpinimas savo medžiaginės gerovės kėlimu menkina jos moralinį jautrumą. Bet nemažiau svarbu, kad vadinamieji tremtiniai okupaciją ir genocidą tesuvokia, kaip **sau padarytą skriaudą**, o ne kaip **visuotinio** žmogiškosios egzistencijos neharmoningumo dalį. **Kas jam padarytoje skriaudoje pajunta visuotinį žmogiškosios egzistencijos neharmoningumą, tas reaguoja gilesniu moraliniu jautrumu kiekvienos skriaudos akivaizdoje.** Kas sielojasi vien savo skriaudom, ir savo artimųjų, — lieka svetimas moraliniam jausmui apskritai.[7]) Man įstrigo smulki moralinės impotencijos iliustracija: Pietiniame Vietname susideginus keliems budistų vienuoliams, Vytautas Meškauskas **Dirvoje** pastebėjo, kad dėl to nereikia per daug jaudintis, nes tai esą ne tiek vienuoliai mums įprastine prasme, kiek ubagai...

Yra, be abejo, dar daug kitų empiriškai apčiuopiamų moralinio jautrumo šaltinių, kurių duomenys užkasti gausioje psichologinėje ir biografinėje literatūroje, šiuo atžvilgiu dar sistematiškai neišnagrinėtoje. Daug kas dar palieka ir ateities studijoms atidengti. Bet neabejotina empirinių šios rūšies studijų reikšmė, ieškant atsakymo į klausimą: ar galėtų egzistuoti visuomenė, iškeitusi kolektyvines doktrinas į moralinį jautrumą, kaip socialinio solidarumo pagrindą? Ji galėtų egzistuoti, jei ji suuniversalintų tas socialines ir kultūrines sąlygas, ir tą dvasinę atmosferą, kurios budina ir brandina normalių žmonių moralinius impulsus. Tai mūsų ateities uždavinys.

* * *

Tenka dar atversti antrąją iškeltojo klausimo pusę. Būtent: ar moralinio impulso užtenka pačiam individui? Ar nerei-

---

7) Būdinga iliustracija buvo **Drauge** tilpusi Kosto Ostrausko "Buvo kartą senelis ir senelė" čikagiškės premjeros recenzija. Dramoje vaizduojama, kaip sau padarytos skriaudos pajutimas gali žmogų padaryti kitų skriaudėju. **Draugo** recenzentui tai atrodė priešinga švelniai lietuvių psichologijai, bet jis surado išeitį, pastebėjęs, kad studentas buvo apsivilkęs **raudonu** megztiniu. Tokiu atveju lietuviui kalčių savyje jau, žinoma, nebereikia ieškoti.

kia jo psichikai ne vien **jį patį įpareigojančio jautrumo** kitam žmogui daromos skriaudos akivaizdoje, bet ir jam **asmeniškai kalbančios sampratos** apie galutinius jo paties egzistencijos tikslus? Šiuo atžvilgiu, manau, moralinio jautrumo neužtenka, ir žmogus yra reikalingas tikėjimo, nebūtinai konvencine prasme religinio, nebūtinai definuojamo preciziškai išdirbtomis (ir todėl žmogiškai subanalintomis) agituojančių apologetų sąvokomis.

Yra betgi šiandieniniame pasaulyje, kaip jau pastebėjau, tam tikras psichologinis priešingumas tarp tikėjimo ir moralinio jautrumo. "Tikrojo tikėjimo" žmonės dažnai labiausiai abejingi kitam daromos skriaudos akivaizdoje. Moralinis impulsas nekyla iš tvirto tikėjimo, bet iš tiesioginių žmogiškų išgyvenimų, iš patirties visuomenėje, iš sekuliarinės filosofijos, iš literatūros — ir yra iš ten atnešamas, pradžioje kaip subversyvi kontrabanda, į religines bendruomenes, įskaitant jų tarpan ir komunistinę. Krikščioniškasis socialinis rūpestis įsidegė juk tiktai marksizmo provokacijos kurstomas. Gimdymų kontrolės klausimą Katalikų Bažnyčia pradėjo sąžiningai svarstyti tiktai dabar, bent penkiasdešimt metų po to, kai jis buvo Margaret Saenger ir kitų triukšmingai atvertas. Amerikos religijų šiandieninis aktyvumas kovoje dėl pilietinių teisių teprasidėjo tada, kai bažnyčių sąžinę išjudino negrų jaunuolių masinis judėjimas ir politikų bei teisėjų veiksmai, inspiruoti grynai sekuliarinių motyvų. Galima net tvirtinti, kad svarbiausias veiksnys, budinęs Amerikos religinių bendruomenių sąžinę rasinės neteisybės akivaizdoje, buvo tas pats Vyriausiasis Teismas, kurio darbais, **Draugo** korespondento J. B. žodžiais (1964 m. rugpiūčio 26 d. nr.) tesidžiaugia "komunistai", "kovingieji ateistai", "prekybininkai pornografija" ir "klaidingai suprastos" "absoliučios laisvės gerbėjai".[8]) **Šiandien visais tikėjimais abejojantieji, šiandien netikėliai turi išprovokuoti tikinčiųjų moralinio jautrumo pabudimą,** ir to jie tegali tikėtis tik patys tapę netoleruotinu sąžinės ir skausmo šauksmu.

---

[8] Vyriausiąjį Teismą ir **Dirvoje** (1964 m. rugsėjo 2 d.) lietuviškasis Goldwaterio gerbėjų komitetas, demonstruodamas perversiškos meilės įtaką politiniam intelektui, nedvejodamas paskelbė "pro-komunistišku". (Rinkiminiam siautuliui pasibaigus, to paties komiteto sekretorius Julius Smetona **Dirvos 1965** m. vasario 15 d. nr., tur būt, atgailaudamas, rašė: "mūsų standartai visais požiūriais turi būti labai aukšti: mes turime būti šviesūs, dori...").

Priešingumas tarp tikėjimo ir moralinio impulso kyla iš autoritetinės tikėjimo sampratos. Jau citavau empirinių studijų duomenis, kad rasinė neapykanta didėja su religinės doktrinos autoritetiškumu. Pašalinus iš tikėjimo jam svetimą kolektyvinį privalomumą — jo doktrininį pobūdį, jo kriminalinį užsimojimą į galutinę tiesą, — šiandieninė priešybė tarp moralinio jautrumo ir tikėjimo tvirtumo išnyktų, ir tikėjimas pagaliau galėtų būti moralinio jausmo priimtas.

Toks tikėjimas tegali būti paties žmogaus išieškotas susitikimuose su savo egzistencijos tikrove. Gali intelektualiniai sąjūdžiai (ir tam turėtų būti vietos visuose jų suvažiavimuose) suteikti areną žmogui persigrumti su visų doktrinų liuciferiais. Idėjinė, kaip ir moralinė **provokacija** yra intelektualinių sąjūdžių uždavinys. Bet **tikėjimas** yra iššūkis individui. Galutinėje išvadoje: jo atsakymas į savo paties desperaciją, teleidžiančią savo rankose išlaikyti tai, ką ir viso, kas žmogiška, sunaikinamumo akivaizdoje verta kitiems perduoti. ("Kad praregėtume svarbiausiom vertybėm, ir yra žmogiškosios būties struktūron įmontuoti jos visokeriopas tuštybes iliuminuojančios desperacijos momentai"). Šitokių vertybių identifikavimas yra tikėjimo kūryba, uždavinys, ne visiškai svetimas sąžiningam intelektualui šiandieniniame pasaulyje. (Jį tačiau šis žmogus tegali priimti, tik kuo radikaliausiai atsitolinęs nuo visų nešvarumo nuosėdų, natūraliu būdu gimstančių iš bet kurios pretenzijos autoritetingai "vadovauti" ir "rodyti gaires" į kiekvienam skirtingą žmogiškojo gyvenimo prasmę).

Šiandien, gal būt, šis kelias teprieinamas nedaugeliui. Ateityje jis galės būti visų potencija. Turėkime mintyje tebevykstančią žmonijos evoliuciją.

O tuo tarpu: "kaip gyventi" palieka svarbesnis klausimas, negu "dėl ko gyventi".[9])

* * *

Sugrįžome į savo išeities tašką. Į klausimą — kas lieka ideologijų išsisėmimo amžiuje? Atsakau: lieka liudyti moralinį impulsą savyje ir provokuoti jį visuose.

Kai laisvės problema pagaliau išnyra jai dar neseniai vi-

---

9) Plg. jau tuomet, tur būt, vėžiu sirgusios negrės Amerikos dramaturgės Lorraine Hansberry žodžius "The Sign in Sydney Brustein's Window" dramoje: "The 'why' of why we are here is an intrigue for adolescents; the 'how' is what must concern the living."

siškai abejinguose politiniuose ir religiniuose judėjimuose,[10]) tie, kuriems laisvė jau nebėra problema — liberalai, — sau palikusiu intelektualiniu uždaviniu pajunta moralinio impulso — jo šaltinių ir jo paskirties visuomenėje — analizę. Kategorišką *apsisprendimą už laisvę nuo išsigimimo išgelbsti tik moralinio impulso* jautrumas. Dėl to, viena vertus, taip lengva, kaip mes savo kraujo ir, deja, idėjos giminių veiduose kasdien įžiūrime, laisvės kovai degeneruotis, kai joje pritrūksta moralinio impulso.[11]) Dėl to, kita vertus, **moralinis impulsas yra pasidaręs pačiu pagrindiniu gyvojo liberalinio galvojimo elementu.**

Moralinis impulsas yra mūsų ginklas prieš visus žmogiškosios degradacijos pavidalus, prieš partinio teroro ginklanešius, užsimojusius į žmonijos širdį, prieš riterius be garbės ir be *padorumo, nuodijančius mūsų visuomenės sąžinę. Sovietinį* jėgos mechanizmą pavojingu padarė moralinio impulso atvėsimas krikščioniškuose Vakaruose ir budistiškuose-konfucionistiškuose Rytuose. Sovietų diktatūrai palieka pavojinga šito impulso galia sukilti, kur nelaukiama, ir sutrupinti įsisenėjusių tvirtovių granitą. **Šią kovą mes galėsime (ir turėsime teisę) laimėti, tik įrodę savo moralinį jautrumą, ir ne vien tada, kai paliečiami mūsų interesai.**

Tik tie, kurie yra savyje pajutę moralinį impulsą ir į jį sąžiningai atsiliepę, ir kurie jį pajėgia pajusti ir atgaivinti *kituose, per visas bedugnes, — tik tie dalyvauja šiandien* vykstančiame žmogaus moralinės evoliucijos vyksme, palikę medžiuose gracingai besikarstančias beždžiones (ir Clevelando idealistus bei **Dievo sutemose** Stasį Ylą).

Tik radikaliai atsišviežinusi savo moralinio jautrumo impulsus gali ir lietuviškoji visuomenė išbristi iš įspūdingai gilėjančių savo moralinio provincializmo pelkių.

Vytautas Kavolis

---

10) Italijos komunistų vadas Palmiro Togliatti buvo savo testamente įrašęs, kad komunistai "turi pasidaryti intelektualinio gyvenimo laisvės čempionai..." (**The New York Times, 1964** *m. rugsėjo* 5 d.). *Jei ir ne tuose kraštuose,* kuriuose jie turi galią, tai Italijoje komunistai šią funkciją kartais geriau atlieka, negu tasai religinis sąjūdis, su kuriuo jie tenai kovoja, pvz. "Deputato" premjeros Romoje atveju.

11) Po šios paskaitos kilusiose diskusijose Jurgis Blekaitis klausė: "Kodėl mes save identifikuojame su visais, kurie persunkę neapykanta?"

PASIMETIMAI TARP KAIRĖS IR DEŠINĖS, LIETUVOS IR AMERIKOS

1

Svarbiausias*) dabartinio mūsų išeivinės lietuvių visuomenės viešo reiškimosi akstinas yra **nuoskaudos ir pasipiktinimo jausmas** dėl lietuvių tautos patirtų skriaudų ir pažeminimų. Dėl to ir mūsų pasireiškimai yra, tiršČiau negu kuo kitu, persunkti **protestu ir suvokimu reikalo ką nors daryti,** kad tie pažeminimai liautųsi ir kad žala pagaliau būtų pradėta atitaisinėti. Skriauda atėjo iš rusų bolševizmo, kuris yra komunizmo idėjų padarinys, tapęs netgi veiksmingiausiu komunizmo židiniu.

Komunizmas visada, nuo paties pirmojo mūsų išgirdimo apie jį, buvo daugelio mūsų — nebūtinai visų — sutiktas kaip priešas, kadangi jo teorija, peršanti visiškai kitokią visuomenės santvarką, negu betkokia mūsų tautoje turėtoji ar svajotoji, daugumui atrodė aiškiai grėsminga tautos gerovei. O kai komunizmas, įsikūnijęs rusų bolševizmo pavidalu ir naudodamasis savo apkėstos didžiulės valstybės jėga, atėmė iš mūsų tautos svarbiausią jos gerovės ugdymo sąlygą - nepriklausomybę, tada jis tapo mūsų ne tik teorinis, ne tik ideologinis, bet ir politinis, netgi ir fizinis priešas.

2

Politiniai bei socialiniai sąjūdžiai, kadai tik parlamentinių kėdžių pasiskirstyme, o dabar jau ir sąvokojimuose bei apibūdinimuose, rikiuojami į dešinę, kairę, ar kur nors tarp tų pakraščių.

Visuomenės sąmonėje dešinė tapdinama su gėriu, tiesa, teise, teisingumu, o kairė — su blogiu, kreivumu, taigi ir netiesa, neteise, neteisingumu. Krikščionių tikėjimo išpažinime kalbama apie Dievo Sūnų, sėdintį Tėvo dešinėje. Biblijos pranaša-

*) Paskaita Santaros - Šviesos nariams ir svečiams Chicagoje 1965 m. balandžio 24 d.

vimų apie paskutinį teismą atpasakojimuose pateikiamas vaizdas, pagal kurį ten žmonės būsią surikiuoti vieni dešinėj — dangaus linksmybių nusipelniusieji, o kiti kairėj — į pragaro tamsybes nusmerktieji. Vaišėse šeimininkės gerbiamiausį svečią sodina sau iš dešinės. Daugelyje kalbų dešinė, tiesumas ir teisė vadinama tuo pačiu žodžiu. Prisiminkim, pavyzdžiui, anglų r i g h t, vokišką R e c h t, prancūzų d r o i t arba ir rusų p r a v o... Ir mūsų kalboj, bent aukštaičiuose, žodis d e š i n ė žinomas tik iš knygų, o šiaip žmonės dešinę ranką ir dešinę linkmę vadina t i e s e: aiškus ryšys su tiesumu, tiesa, taigi ir su teise bei teisybe. O kairiarankį dažnai pavadina kreivarankiu, taigi, kairė sąmonėj yra artima su kreive, atseit, kas kairu, tai ir kreiva, tad ir neteisinga ar šiaip nelabai gera ar net visiškai negera...

Tačiau ne visi kairiarankiai yra ir kreivarankiai. Jie turi pagrindo nesutikti su tiesiarankių arba dešiniarankių daugumos palaikomu išankstiniu šališku sprendimu, pagal kurį kairė visada blogesnė už dešinę. Juo labiau visuomeninių sąjūdžių rikiuotėj dažnas turi pagrindo nesutikti su išankstine pažiūra, pagal kurią lyg ir savaime būtų suprantama, jog dešinė esanti gera, o kairė bloga.

Dešinės pasivadinimą pačioje tokių rikiavimųsi pradžioje užėmė t r a d i c i n i n k a i arba konservatoriai, tai yra, iš tėvų - protėvių paveldėtos, įprastos, įsigyvenusios santvarkos bei gyvenimo būdo saugotojai ir gynėjai.

Kairė, tas tariamai blogybinis pavadinimas ir tariamai mažiau pagarbos — o kai kieno akyse net panieką — reiškianti vieta visuomenėje liko įvairiems naujovininkams bei maištininkams prieš tradicinį gyvenimo būdą.

Tas savaime perspėja, kad netikslu ir nepatikima iš anksto, nesvarsčius, pasitikėti dešinės - kairės iškabomis ir tik pagal jas spręsti, katrie sąjūdžiai eina bei veda į gerovę, katrie į blogovę ar piktovę.

Tarp tradicininkų ir naujovininkų, tarp kietų konservatorių ir radikalių maištininkų rungtynės ar net aštrios kovos vyksta per amžius: jei ne tarp visuomeninių - politinių sambūrių, tai bent tarp vyresniųjų ir jaunesniųjų kartų. Ir mūsų Lietuvoj, net tada, kai dar nebuvo apčiuopiamiau susibėgusių sraunių visuomeninių srovių, jau buvo lyg ir dešinės ir lyg ir kairės šūkių: vieni pamaldžiai atsidūsėdami kartojo "Gyvenkim, kaip tėvai gyveno", kiti iš visų plaučių šaukė "Užtrauksim naują giesmę, broliai, — ne taip giedosim, kaip ligšioliai!"

Gyventi, kaip tėvai gyveno, vadovautis tais pačiais supratimais ir mąstymais, kuriais tėvai vadovavosi — vertinga, nes tai

reiškia naudotis kartų kartose sukauptais patyrimais ir jais paremta išmintim. Bet drauge tai gali būti — ir dažniausia esti — atmetimas naujų patyrimų, naujų išvadų, o tai savo keliu gali būti arba sustingimas vietoj, atseit, santykinė, arba reliatyvi, atžanga, arba net ir tikra atžanga atgal nuo to, kas jau buvo pasiekta.

"Naujos giesmės" irgi nėra visiškai tikras teigiamos pažangos laidas. Neretai jos tik suardo tai, kas iki jų užgiedojimo pasiekta, bet nesukuria nieko geresnio. Tačiau tikra pažanga įmanoma tik naujus žingsnius žengiant, ir ji neįmanoma, besilaikant konservatoriškai įsikibus t i k tradicijų.

3

Kraštuose, po kuriuos esame pasklidę, niekas mūsų neverčia tapti piliečiais, o ir įsipilietinę galim likti tik iš smalsumo visuomenine - politine veikla šiek tiek besidominčiais stebėtojais ar net ir visai nesidominčiais nestebėtojais. Tačiau, jei visuomeniškumo nervas mumyse gyvas, mums yra atviras kelias šlietis prie tų ar kitų mūsų pačių pasirinktų sąjūdžių ir, jei ne iš karto prasiveržti į jų avangardinių riterių - kovūnų pozicijas, tai bent pritapti šiokiais tokiais ginklanešiais jų ariergarduose ir čia bandyti bent netiesiogiai ir savo tautai ką nors laimėti.

Pirmas žingsnis šiuo atveju esti — pasirinkimas prie ko šlietis, kam kokias pažiūras savo aplinkoj populiarinti arba ir ginti. Tai pasirinkimas vietos kur nors tarp kairės ir dešinės ribų.

Amerika — tiksliau tariant, Jungtinės Amerikos Valstybės, bet patogumo sumetimais jas vadiname tiesiai Amerika — šiuo metu yra ar bent bando bei stengiasi būti vadovaujanti politinė jėga žmonijoj.

Šioj Amerikoj yra susitelkusi ir mūsų, lietuvių, išeivinės visuomenės didžiausioji ir, tur būt, pajėgiausioji dalis. Šio krašto lietuvių viešasis visuomeninis reiškimasis, taigi ir pasirinkimas vietos tarp kairės bei dešinės, duoda toną ir kituose kraštuose vykstančioms lietuvių visuomeninės veiklos apraiškoms. Kas dedasi Amerikos lietuvių visuomenėj, yra būdinga ir visai lietuvių išeivijai. Todėl nedaug tenukrypstama nuo tikslumo, imant pavyzdžius iš reiškinių Amerikos lietuvių visuomenėj.

Amerikoj dėl politinio vadovavimo varžosi tik dvi srovės ar partijos, abi visuomeninių sąjūdžių rikiuotėj stovinčios gana atstu nuo kraštutinės kairės ar kraštutinės dešinės. Bet tose partijose ir šalia jų yra daugiau srovių - srovelių, veikiančių didžiąsias sroves ir traukiančių jas į dešinę ar kairę. Tad

ir čia, iš tikrųjų, yra gana didelė visuomeninių srovių įvairybė. O juo didesnė įvairybė, juo painesnis pasirinkmas.

4

Lietuvių kilmės amerikietis, vistiek, ar čia gimęs, ar tik neseniai įsipilietinęs, jei tik nėra pamiršęs ar tyčia nutraukęs savo ryšio su savąja tauta, kai ateina į visuomeninę - politinę veiklą Amerikoje, tai ateina nešinas kiek kitokiais sumetimais, negu šimtanuošimtinis amerikietis, neturįs jokio ryšio su kokiu nors anapus vandenyno esančiu kraštu ir tokio krašto interesais.

Lietuviui, tegu tuo pačiu metu ir nuoširdžiai lojaliam amerikiečiui, visuomeninius - politinius idealus ir siekimus rodo ne viena, bet dvi žvaigždės — Amerikos ir Lietuvos. Ši pastaroji Lietuvos žvaigždė, nepaisant formalių atsižadėjimų ir pasižadėjimų, nepaisant visiškai sąžiningų "allegiance" pareiškimų, lietuviui daugeliu atvejų tebėra ryškesnioji, daugiau dėmesį prie savęs pririšusi, labiau įtakojanti, šviesesnioji ir pastovesnioji Šiaurės žvaigždė — lemiamasis atramos taškas visuomeniniuose - politiniuose apsisprendimuose. Grynieji amerikiečiai, žinoma, turi pagrindo žvelgti į tai priekaištinga akim, bet mes net nebesistengiam slėpti fakto, kad daugelis lietuvių amerikiečių, pavyzdžiui, rinkdami Amerikos prezidentą, ne tiek domisi, ar jis geras Amerikai, kiek žiūri, ar jis Lietuvai už kitą geresnis.

Mes stovim ne prieš vieną gulstinę kairės - dešinės visuomeninių srovių rikiuotės liniją, o lyg prieš dviejų koordinačių sistemą, kurioje yra ir statmeninė linija. Šios apačioj — Amerika (ar kitas mus adoptavęs kraštas). Tai pagrindas, ant kurio stovim ir gal visą savo amžių stovėsim, dėl kurio todėl, bent praktiniais sumetimais, neturėtumėm būti abejingi. Tos pačios linijos viršuj — Lietuva: atimtas ir atitolintas, bet svarbus, brangus, nepamirštamas ir gyvai rūpimas idealas. Tie du traukos poliai veikia mūsų pasirinkimus tarp politinės bei ideologinės kairės ir dešinės.

Visa tai primena kompasą ir jo pagrindines linijas su Vakarų - Rytų (kaip kairės - dešinės) ir Pietų - Šiaurės (kaip Amerikos - Lietuvos) simboliais atitinkamų linijų galuose.

Kompasui būtina tinkamai įmagnetinta rodyklė. Juo naudojantis būtina žinoti du dalykus: kur esam ir kur yra mūsų kelionės tikslas.

Visuomenė sudėtingesnė ir už jūrą ir už klaidžiausią girią. Ir orientacinės priemonės joje ne tokios paprastos, kaip kompasas. Tik tūli simboliniai panašumai gundo pasinaudoti tuo palyginimu.

Kas kompase rodyklė, tas visuomenėj intelektas, tai yra, pajėgumas suprasti dalykų esmę ir reikšmę.

Retai teaštrinamas ar iš viso neaštrinamas apkiautęs intelektas tiek tepadeda susivaikyti visuomenėje, kiek išsimagnetinusi ir dėl to palaidai, beprasmiškai tabaluojanti kompaso rodyklė padeda girioj paklydusiam. Arba "fiksuotų idėjų", perimtų ar įsigalvotų nepagrįstų mitų bei prietarų sukaustytas intelektas vėlgi tėra tik kompaso rodyklė ant surūdijusios ašies, kurios rūdžių sukeliama trintis nugali magnetinės traukos jėgą ir ne visada teleidžia ar net visiškai neleidžia rodyklei pasisukti tikrąją dalykų prasmę rodančia kryptim.

Lyg tyčia, mūsų išeivinėj visuomenėj ima palaipsniui daugiau ir daugiau rodytis ne tik pasyvaus, bet ir arogantiškai agresyvaus antiintelektualizmo reiškinių. Nuostabiausia, kad antiintelektiniai išpuoliai ar šiaip išsišokimai sklinda ne tiek iš kuklaus ar vidutinio išsilavinimo sluogsnių, kiek iš — gal tenka sakyti — buvusių gana gerai mokytu žmonių, kurie prieš trejetą ketvertą dešimtmečių yra buvę ne tik, anot Maironio, raidžių bent kiek palaižę, o ir gana sočiai prisilaižę, tiek, kad tarias jau tada visą išmintį išlaižę, ir šiandien nebepripažįsta nei reikalo, nei prasmės — o ypač neturi noro ir ryžto — dalykus iš naujo bepermąstyti, ypač priimti dėmesin kitų mąstymų.

Ne iš kur kitur, o iš mūsiškės išeivinės šviesuomenės išgirstam pretenzingų pareiškimų, — kuriems gal geriau tiktų ignorantiškos arogancijos vardas, — anot kurių visi Amerikos, o gal ir iš viso visi universitetai, išskyrus nebent vienuolynų prižiūrimuosius, esą ne tiek mokyklos, kiek politinės tvirkyklos, ir kad mūsų jaunosios kartos smegenys tenai esančios perplaunamos tik mūsų tautiniams idealams priešiška prasme.

Mūsų visuomenės nuopelningieji veikėjai kviečia jaunimą, ypač mokytesnįjį jaunimą jungtis į jų ligi šiol vadovautą, tebevadovaujamą ir iki paskutinio atodūsio vadovausimą darbą. Bet, žiūrėk, kas nors iš tų pačių ar kitų veikėjų kita ranka smogia kiekvienam taip auksaburniškai kviečiamajam, kai tik kuris išsitaria ne pagal įprastą standartą bei šabloną, ir be atodairos — ištartos minties nei svarsčius, nei supratus — deda ant kaktų tautinių paklydėlių ar net ir išdavikų antspaudus.

Tiesa, intelektas, net ir stipriai "įmagnetintas", nėra tokia tobula, tokia nedviprasmiška tiksli rodyklė dalykams suprasti ir vertinti, kaip gero kompaso rodyklė manoma esanti patikima krypčiai nustatyti. Betgi intelektualinio mąstymo bei svarstymo atmetimas, apsiribojant kadai gal ir apmąstytais ar kitu

būdu priimtais nusistatymais, nėra, sakysim, netobulo intelekto pakeitimas kokia tobulesne orientacijos priemone, o priešingai — tai tik nusistatymas naudotis dar netobulesne arba ir visiškai netikusia priemone. Tai yra įnoringas užsispyrimas vadovautis ne s-ą-m-o-n-e, o — aukštaitišku žodžiu tariant — a u m o n e, atseit, pasitikėjimu, kad net ir nežinodamas nei kur esi, nei kur kelionės tikslas, jei tik eisi, norėdamas gerai nueiti, tai ir nueisi, nes geras noras rodysiąs gerą kryptį...

5

Ne visa mūsų visuomenė yra taip netyčia ar tyčia pasimetusi tarp tų keturių taškų — kairės, dešinės, Amerikos ir Lietuvos. Bet pasimetimo reiškinių nemaža, ir vienu užsimojimu vargu ar būtų įmanoma juos visus paminėti. Keli pavyzdžiai tebūnie šį kartą bent apytikris jų apibūdinimas.

Atrodo, lyg daugumas tų pasimetimų būtų tos pačios kilmės. Būtent, mūsų išeivinė visuomenė, neskaitant tik nuo jos atsiskyrusios "progresyvia" bandančios vadintis atplaišos, yra Lietuvos nepriklausomybininkai. Lietuvos nepriklausomybę užgniaužė rusų bolševizmas, arba komunizmas. Vien dėl to, neskaitant kitų sumetimų, komunizmas mums tapo tiesioginis priešas. O komunizmas yra politinėje kairėje, kraštutinėje kairėje. Ta aplinkybė savaime lyg ir siūlo sudėti savo viltis į priešingą polių — į politinę dešinę.

Iš čia įsitikinimas, kad juo garsiau kur girdim pasisakant prieš komunizmą, juo geresnių ten tariame esant draugų Lietuvai. Ir juo kas toliau nuo dešinės, juo piktesnis esąs mūsų priešas.

Iš kitos pusės, dėl tos pačios priežasties linkstama manyti, jog mums dera stoti prieš viską ir neremti nieko, už ką stoja, pasisako ar ką remia komunistai.

Tuo remiant politinį apsisprendimą, iš tikrųjų, apsispręsti gana lengva. Nes patiems nebereikia nieko tirti, nereikia nieko aiškintis, nereikia samprotauti ir nereikia net ir spręsti, kadangi šitaip už mus viską nusprendžia kiti, dažnausiai k o m u n i s t a i. Ką jie peikia, — giriam, ką pagiria — automatiškai sukruntam peikti...

Dėl to tariamai paprasto, perdaug jau paprasto ir todėl įtartino aiškumo ir prasideda pasimetimai.

Argi tikrai tas mūsų siekimų geriausias draugas, kas garsiausiai prieš komunizmą kalba? O kaip Hitleris? Ne tik labai garsiai šaukė, bet net kariavo prieš patį rusų bolševizmą, net Lietuvą iš jo visiškai efektingai buvo atėmęs! O ar buvo jis Lietuvai draugas?

Arba prisiminkim senatoriaus McCarthy itin triukšmingą

akciją neva prieš komunizmą. Nemaža ir mūsų tautiečių buvo ir tebėra tąja akcija susižavėję, dėjo į ją didžių vilčių, stengėsi remti. Gal atrodys neįtikėtina, bet faktas, kad anuomet netgi, sakysim, Salomėja Narkeliūnaitė — dabar jau kita prasme (ne visai aišku, kiek pelnytai) išgarsėjusi — rinko parašus Mc Carthy akcijai remti. Ir kur? Ogi santariečių surengto vakaro metu Brooklyno Grand Paradise salėj.

Jei šiandien kas įsigėistų sizifiško darbo, tepabando atrasti "makartijadoj" bei tolesniuose ir dabartiniuose jos tęsiniuose bent vieną smūgį, kuo nors naudingą ir mūsų, lietuvių nepriklausomybininkų, siekimams. Veltui vargas, nes tie sąjūdžiai niekad neturėjo ir ligi šiai dienai dar neparodė intencijos kaip nors padėti Lietuvai ar kitiems panašioj padėty atsidūrusiems kraštams ne tik tiesiogiai, bet ligi šiol dar nieku nepadėjo nei netiesiogiai. Nepadėjo, nes tikroji to balsingo antikomunizmo intencija buvo ir dabar dauguma atvejų tebėra ne komunizmą nugalėti, o diskriminuoti valdžioj esančius, išmušti juos iš pozicijų, užimti tas pozicijas ir jose įsitvirtinti. Nepadėjo ir todėl, kad vietoj i n t e l e k t o, — kuris pas triukšminguosius kovūnus gal "išsimagnetinęs" ar "parūdijęs" — griebiamasi primityvios demagogijos, kaip svarbiausios ir vienintelės kovos priemonės. O primityvi demagogija, tiesa, neretai pasirodo esanti gana veiksminga intelektui užrėkti, bet ji atšimpa prieš gudresnius demagogus.

Yra rimto pagrindo manyti, kad, j e i g u "makartinė" arba ir "birčinė", "reverinė", "smitinė", "švarcinė" ar dar kokia ten bebūtų panašios giminės akcija pasisektų, komunizmui smūgis iš to galėtų išeiti panašus į Stalino "smūgį fašizmui" 1936-38 metais, kai tasai, išsigandęs profašistinės infiltracijos, nukapojo pačias geriausias galvas **ne fašistų, o savo partijos ir kariuomenės.** Ir prisimena Kazio Binkio pasipasakojimas, kaip jisai kadai savo ūkyje kovojęs su viščiukus ėmusiomis užpuldinėti žiurkėmis. Išsiperinęs jisai inkubatoriuj viščiukų pulką. Ir pastebėjęs, kad pasvirnėj ar patvartėj įsiveisusios žiurkės kėsinasi į tuos geltonsnapius. Pirmuoju traukiniu nuvažiavęs Kaunan, nusipirkęs gerą belgišką m e d ž i o k l i n į šautuvą, ir tykojąs žiurkių prie atdaro lango atsisėdęs. Ir štai, žiurkė besėlinanti prie viščiukų. Pykšt — bum, du šūviai vienas po kito. Triukšmas, kaip iš Didžiosios Bertos! Kai dūmai ir dulkės išsisklaidė — žiurkės, sako, kieme nebebuvo, bet apie trečdalis viščiukų kėpsojo augštyn kojom...

6

Dr. Julius Šmulkštys prieš kiek laiko New Yorke bandė atkreipti mūsų dėmesį į kaikuriuos mus klaidinančius **mitus** ir

nurodė, tarp kitų, į mitą, anot kurio Amerikos respublikonų partija esanti laikoma efektyvesnė komunizmo priešininkė, negu demokratų. Čia gal tiktų patikslinimas: mitas, kurs mūsų visuomenėje tikrai yra paplitęs, tą teigia ne apie respublikonų partiją apskritai, o greičiau apie Amerikos visuomenės radikaliąją politinę dešinę, pereitais metais stipriau įkėlusią koją ir į respublikonų partiją, ne tiek paties prezidentinio kandidato, kiek tūlų jo užnugarių pavidalu.

Respublikonų partija pereitų metų rinkimams — toli gražu ne radikaliosios dešinės dėka — buvo paskelbusi ir mums patrauklią tarptautinėje plotmėje komunizmo kėslams priešinimosi programą. Nors tiesiai Lietuvos reikalu nedaug tenai tebuvo mums paguodos, bet, apskritai imant, pareikštieji nusistatymai ir principai mums buvo viltingesni. Kiekvienu atveju, mums jie buvo patrauklesni, negu bet kuri ligšiolinė bet kurios partijos programa tuo reikalu. Tad nenuostabu, jei daug mūsiškių politikoj veiklesnių visuomenininkų geidė ir linkėjo laimėjimo tiems, kurie savo vėliavon įrašė prieš mūsų tiesioginį priešą nukreiptų pasiryžimų, ir nenuostabu, kad daugelis ryžosi visomis išgalėmis jiems padėti.

Bet atsitiko, kaip su tuo čigonu, kurs siūlė gana gerą arklį už penkis rublius, kurs, tačiau, susidomėjusiems pirkėjams skubiai pareiškė, jog arklį už penkis rublius tai jis parduoda, bet kad drauge su arkliu turįs parduoti ir gaidį, kurio kaina — šimtas rublių!

Tas "neatskiriamas gaidys" čia pasirodė beesąs naujasis, vyraujantį balsą įgijęs užnugaris iš radikaliosios politinės dešinės, kuris, tiesa, itin balsingo gaidžio balsu gieda prieš komunizmą, bet kuris komunizmo etiketę lipdo ant visai kitų dalykų.

Paskaityk tik atitinkamus "traktus", "pamfletus" ar rinkimų metu po 30 gražių pardavinėtas knygeles, kaip **None Dare Call It Treason** — iš kurių ir mūsų spaudoj neabejotinai gilūs lietuviai patriotai ir lojalūs Amerikos piliečiai rekomendavo semtis išminties — ir įsitikinsi, kad to neva antikomunistinio "kryžkario" strėlės lekia toli pro komunizmo šalį, o yra nukreiptos visų pirma į visus be išminties trijų pastarųjų dešimtmečių Amerikos prezidentus, į visus karvedžius (išskyrus vieną), į visą valstybės departamentą, į daugiau kaip du trečdalius Amerikos kongreso, į daugumą mokslininkų, rašytojų, laikraščių — radijo - televizijos komentatorių, redaktorių ir net leidėjų. Anot tų liepsningų įtikinėjimų, Amerika jau mažiausiai 30 metų esanti išdavikų rankose. Belieka stebėtis, ko visi tie išdavikai, būdami visose vadovaujančiose pozicijose, vis

dar laukia ir kaip Amerika vis dar tebėra Amerika, o ne Maskvos kontroliuojama satelitinė "liaudies respublika".

Ir kas yra tie "komunizmo reiškiniai", prieš kuriuos triukšmingai kreipiama tų "antikomunistų" rūstybė. Tiesa, pusės Europos ir Azijos užgrobimą jie pamini. Daug rečiau, nenoromis, tik įsakmiai įprašyti, teikiasi kartais ir Pabaltijo užgrobimą paminėti. Tarptautinėj plotmėj garsiau komunizmui priekaištauja dėl tų vietų, kur yra daugiau įklimpusio ar pavojuj atsidūrusio privataus Amerikos kapitalo investacijų. Bet sunkiausioji artilerija nukreipta į neva komunizmo apraiškas pačioj Amerikoj, į tokias apraiškas kaip: civilinių teisių problema, socialinis draudimas, prieinamesnio gydymo aprūpinimas platesniems ir mažiau pasiturintiems sluogsniams, darbo ir atlyginimo sąlygų gerinimo priemonėms, pagalbos į skurdą patekusiems organizavimas ir apskritai valstybės iniciatyva nukreipta didesnio socialinio teisingumo ir platesnių sluoksnių gerove rūpinimosi linkme. Visa tai be atodairos ir be svarstymo antspauduoja "socializmo" ar tiesiai "komunizmo" antspaudu ir tuo pagrindu atmeta bei smerkia.

Mūsų, lietuvių išeivinei visuomenei, sunkiai besigrumiančiai su išeivinio gyvenimo keblumais ir dar neaukštai pakilusioje ūkinių bei socialinių laiptų pakopose, tas "gaidys" šalia antikomunizmo programos ne tik nereikalingas, bet visiškai priešingas lygiai asmeniniams, lygiai bendriesiems visuomeniniams mūsų interesams. Todėl čia ir pasimetam, nes atsiduriam, kaip Voldemaras nupieštas Budvyčio kadai redaguotoj **"Spaktyvoj"**, — kryžkelėj, ties kuria parašas: "Kairėn pasuksi — galvos neteksi, dešinėn josi — žirgo nustosi, tiesiai eisi — pelkėn klimpsi"...

7

Staigmenos, kurių pasigirsta visuose mūsų visuomenininkų pasisakymuose politinės ideologijos srityje, sudaro didžiai savotišką spektaklį, tikrą p a s i m e t i m ų demonstraciją. Žiūrėk, štai, buvęs žinomas uolus decentralizacijos principo šalininkas Lietuvoj (sakysim, savivaldybių kompetencijos santykyje su centrinės valdžios kompetencija) šiandien Amerikoj jau atvirai stoja už centrinės valdžios kompetencijos didinimą. Ir atvirkščiai, — buvęs autoritetininkas, stiprios centrinės valdžios principo puoselėtojas, gina vietinių valdžių kompetencijas, centrinės kompetencijos plėtimą smerkia, kaip kėsinimąsi "susocialistinti" ar stačiai "sukomunistinti" Ameriką. Arba šiaip jau ligšiol tebeištikimas "smetonininkas", Lietuvoj uoliai rėmęs Smetonos valdžios ūkinę politiką, stipriai paremtą valstybės dalyvavimu ūkinėj iniciatyvoj, dirbtiniu žemės ūkio kainų palaiky-

mu, žemės ūkio gaminių ir reikmenų prekybos centralizavimu valdžios priežiūroje, apskritai privačios ūkinės iniciatyvos kontrole ir vadinamu rikiavimu bei įparegojimu derintis prie bendrų tautos ūkio interesų, turėjusių net įstatymą, leidžiantį valdžiai nusavinti žemės ūkį, kai savininkas nesugeba ar nesistengia tinkamai ūkininkauti, — tas pats tebeištikimas anos politikos gynėjas bei teisintojas Amerikoj jungiasi prie gąsdinimų, anot kurių centrinės valdžios kišimasis į žemės ūkio reikalus vedąs Ameriką į sovchozų-kolchozų sistemą, žodžiu, į komunizmą!

Visų Lietuvos politinių partijų atstovai nuo kairės iki dešinės, nuo socialdemokratų iki nacionalistų - voldemarininkų imtinai, rengdami pirmąją Vliko deklaraciją prieš 20 su viršum metų, aiškiai sutarė, kad išsilaisvinusioj Lietuvoj sieks liberalesnės santvarkos, negu buvo pastaraisiais pirmosios Lietuvos respublikos laikais. Aiškiai sutarė, kad visi svajoja l a i s v ė s tautai žmonijoje ir l a i s v ė s žmogui tautoje. Vadinasi, savo politiniais idealais tada skelbė pačius pagrindinius liberalizmo principus: reikalavimus tų tautos ir žmogaus laisvių bei teisių, kurios menamos esančios esminės sąlygos, kad gyvenimas būtų vertas žmogiško gyvenimo vardo. Šiandien Amerikoj visos eilės tų pačių visuomenininkų - politikų bei jų sekėjų lūpose liberalizmas jau keiksmažodis: jis vedąs į prokomunistinį išdavimą!

Kaip galėjo įvykti tokia mąstymo kulverta? Yra pagrindo įtarti, kad tai įvyksta kaip tik visiškai **be mąstymo**, o tik pasidavus pagundai daryti sprendimus bei apsisprendimus vadinamu "lengvuoju" būdu: kairėj mūsų priešas, tad laikykimės taip kaip dešinė čia laikosi... O Amerikos dešinė, tiksliau tariant, radikalioji kraštutinė dešinė, pilnom rieškučiom beria idėjas komunizmui stačiai sterblėn. Tam belieka, besišypsant į ūsus, tik semti, tik semti...

Komunizmas šiandien, poviškai didžiuodamasis, dedasi esąs visų populiariųjų idėjų gynėjas - čempionas. Komunizmas dedasi esąs visų nuskriaustųjų globėjas tautų apsisprendimo bei žmogaus pilietinių teisių ir laisvių gynėjas, rasinės lygybės nešėjas, kovotojas prieš badą ir skurdą, prieš darbininko išnaudojimą, prieš kapitalo gobšumą ir egoizmą, prieš apsileidimą ir nelygybę mokyme bei auklėjime, už taiką, už kultūrą, žodžiu, prieš viską, kas tik kuo pagrįstai skundžiasi, ir už viską, ko daugumas pagrįstai nori.

Kas gi sudaro sąlygas komunizmui dėtis tų neabejotinai gerų idėjų čempionu, ir dėtis regimai apgaulingai, o betgi pajėgti net iš pažiūros nekvailų žmonių daugybėje sužadinti tikėjimą ar bent viltį, jog komunizmas gal ir iš tiesų esąs vieninte-

lis galįs tas idėjas įgyvendinti geriau, ar jei ir ne visiškai gerai, tai bent greičiau, negu kas kitas?

Įsižiūrėkime į pastarojo šimtmečio socialinių kovų revoliucijų ir evoliucijų eigą ir išvysim, kad daugiausia komunizmui tų nepelnytų iliuzijų apie save sudaryti bus padėjęs atkaklusis, aklasis, fanatiškasis, egoistiškasis konservatyvumas, užėmęs sau politinės dešinės kraštutinę poziciją.

8

Kai Vytautas Kavolis laiške į laikraštį išsitarė, kad moraliniu atžvilgiu Mississippi negras ir pavergtasis lietuvis šiandien yra kovos brolis, pasipylė pasipiktinimai iš mūsų lietuvių tautininkų - nepriklausomybininkų (deja, jų tarpe buvo net tautininkų ir partine prasme), ir pasipiktinimai ne tik prieš Kavolį, ne tik prieš liberalizmui simpatizuojančius visus mūsų jaunesniuosius intelektualus, bet ir prieš laikraščio redaktorių, už tai, kad esąs toks neapdairus ir drįstąs spausdinti tokias "blasfemiškas" mintis ir tuo automatiškai save diskvalifikuojąs būti lietuvių patrijotinio laikraščio redaktorum.

Nėra statistikos, kiek toks pasipiktinimas mūsų visuomenėj paplitęs. Gal būtų teisinga manyti, jog didžioji dalis tą Kavolio tezę sutiko abejingai, be dėmesio. Atseit, tas klausimas gal daugumui nei šilta, nei šalta. Bet faktas, kad karštų tos minties gynėjų aikštėn neišėjo. Užtat puolėjai, kad ir nelabai gausūs, buvo aistringai įniršę. Iš kur tas susijaudinimas? Ar mūsiškiuose jau bus išaugęs ir rasinio pranašumo kompleksas? Lietuvoj tokio komplekso mes gi neturėjom. Priešingai, daugelis patys esam pergyvenę pažeminimų, panašių, kaip negrai Amerikos pietuose, kai hitlerinės okupacijos laikais susidurdavom su užrašais prie kai kurių restoranų ar krautuvių "Nur fuer Reichsdeutsche". Ne, lietuvis gali nelabai mylėti ar net nemėgti konkretaus negro, gali kito net bijoti, kaip ir bet kokio balto brutalaus tipo — brutalumas, kriminaliniai polinkiai, gerai žinom, nei Amerikoj nei kur kitur toli gražu nėra negrų patentas, — bet kad lietuvis iš principo pritartų, jog juododis Amerikoj nenusipelno būti traktuojamas vienodai, kaip ir kiekvienas kitas šio krašto gyventojas bei pilietis, tai atrodo visiškai nenatūralu, beveik neįmanoma, bent neįtikėtina. Tai kas gi sukelia mūsų tarpe bent kai kuriems tokią aštriai juslią reakciją prieš mintį, jog Mississippi negras bent **moraliniu požiūriu,** gal būt, yra pavergto lietuvio kovos brolis? Vienintelis paaiškinimas galimas nebent tas, kad ir čia apsisprendimai daromi "lengvuoju" būdu, būtent, ne savo galva, o tik automatiškai adoptuojant balsus, girdimus iš tolimosios dešinės, irgi automatiškai prisiimtos idėjiniu kelrodžu. O "birčininkų popiežius"

paskelbe gi, kad tai, kas dedasi Missisippi, esą ne kas kita, kaip komunistų darbas, komunistų pastangos Missisippi paversti MSSR, tai yra, Mississippi Socialistine Sovietine Respublika... Ach taip? Komunistų reikalas? Tai aišku, mes esam viso to priešai, ir kaip čia dabar kažkas gali taip piktžodžiauti, Mississippi negrą vadinti lietuvio kovos broliu!

Vadinasi, į šį reikalą tūlas uolus Lietuvos patrijotas jau žiūri **ne iš Lietuvos pozicijos ir nebe lietuvio akimis,** o iš tūlo čionykščio savo rasiniu pranašumu svaigstančio saliūnininko ar benzino pardavinėtojo pozicijos ir jo akimis.

Dar daugiau. Kai Selmoj buvo pasalūniškai nužudyta moteris talkininkavusi demonstracijoj dėl balsavimo teisės — jau šimtas metų pripažintos konstitucijoj, bet vis dar suvaržytos — iš mūsų šiaip jau labai gerų patriotų ir netgi didžiai krikščioniškų moralistų galėjai išgirsti reakciją — o ko jai ten reikėjo, ko lakstė kur nereikia, ko vaikų nežiūri! Bet negirdėjai iš tų pačių lūpų panašios reakcijos tais atvejais, kai skaitė žinias apie misionierių, vienuolių žudymus Azijoj ar Afrikoj: tada piktinosi, tada nesakė, o ko jiems ar joms ten reikėjo...

Arba, štai, skaitom didžiai katalikiškame laikraštyje anoniminio stebėtojo, pretenduojančio parodyti "antrąją medalio pusę", pastabas iš apsilankymo Selmoj. Informuotojas atrado, kad Mississippi negrai esą nesuinteresuoti balsavimo teise, kad juos tik atėjūnai — kairieji liberalai — kursto, atseit, jie, tie, įsibrovėliai viso pikto šaltinis. Negali neprisiminti, kad to paties laikraščio puslapiuose nesistengiama pastebėti, jog dar yra daugybė negrų, nesuinteresuotų nei krikščionybe Afrikoj nei higiena, nei elementorium, ir kad, tačiau, Afrikon vykstančių misijonierių ir švietėjų niekas nevadina ramybę ir tvarką ardančiais pašaliečiais įsibrovėliais.

Dabar klausimas — ar prieš tokią klaikią moralę dėl Alabamos negro kils bent pusė ar trečdalis pasipiktinimo, kiek prieš Kavolio moralę apie Mississippi negrą? Jei ne, tai ta tyla bus lyg ir liudijimas, kad mūsų visuomenės, jei ne itin aktyvus, tai bent pasyvus nusiteikimas yra stoti ne Mississippi, Alabamos ar kito panašioj padėty esančio negro, o arogantiško saliūnininko, benzino pardavėjo ir dar arogantiškesnio gubernatoriaus pusėj.

Niekas neginčija laisvės pasirinkti ir tokią poziciją. Tik argi tai nėra pasimetimas kelyje ne tik krikščioniškos, ne tik apskritai žmogiškos moralės kely, bet ir kely į Lietuvos laisvę?

Kavolis Mississippi ar apskritai Amerikos negrą pavadino pavergto lietuvio kovos broliu tik moraliniu atžvilgiu. O kaip tas reikalas atrodo grynai politiniu atžvilgiu?

Siejame Lietuvos viltis su Amerika. Tikime, kad čia esanti

bene vienintelė — politinė, ūkinė, karinė ir moralė — jėga, galinti, kai tik panorės ir pasirįš, įveikti Lietuvos priešą ir sudaryti galimybę jai laisvę atgauti. Kokia nauda Lietuvai, jei toji išganingoji jėga kompromituojama?

Hitlerio ratai pradžioje riedėjo prieš bolševizmą, kaip sviestu patepti, ir ne tik pavergtų tautų, bet ir pačių rusų kariai masėmis persimetinėjo Hitlerio pusėn, susidarę iliuziją, kad čia ateina išlaisvinimas iš tironijos. Visi žinom, kaip tos iliuzijos buvo apviltos ir kaip dėl to pasidavimus pakeitė griežtas pasipriešinimas. Šiandien vėl ir, tur būt, ne be pagrindo, manom, jog, jeigu Amerikos ir kitų Vakarų demokratijų karinės pajėgos pakiltų žygin prieš Maskvos imperiją, visos pavergtos tautos, artimiausiai galimybei pasitaikius, atsisuktų prieš Maskvą, už Vakarus, stotų į kovą išlaisvintojų pusėj. Bet ar tikrai ten su Amerikos vardu taip glaudžiai siejasi išlaisvinimo viltys, kai apie Ameriką ima sklisti garsai apie Little Rock, apie Mississippi, Alabamą ir netgi New Yorką, Clevelandą, Chicagą — **garsai, kompromituojantieji Amerikos, kaip laisvės ir teisingumo nešėjos vardą?** Kas Amerikos vardą gali atitaisyti: ar sąjūdžių dėl civilinių teisių numalšinimas, ar nuoširdus įvykdymas to, kas konstitucijoj įrašyta ir kuo Amerika — dar nevisiškai pagrįstai — prieš visą pasaulį didžiuojasi?

Organizuojamos rezoliucijos Amerikos kongrese, kuriomis stengiamasi suraginti Amerikos vyriausybę kelti Lietuvos klausimą Jungtinėse Tautose. Amerikos balsas čia labai svarbus, net būtinas. Kiek ten būtų tos naudos iš Jungtinių Tautų net ir palankaus pasisakymo Lietuvos reikalu — kitas klausimas, bet viena aišku, kad palankaus pasisakymo iš ten negalima tikėtis vien dėl Amerikos palankaus pasisakymo. Būtina, kad daug kitų, ypač Afrikos valstybių, balsai būtų pridėti prie Amerikos balso. Ar galima to prisidėjimo tikėtis prie Amerikos keliamo reikalo, kol pačioj Amerikoj nėra išspręstas negrų klausimas, ir būtent, nėra išspręstas teisėta, teisinga, o tai yra — jiems palankia prasme?

Kaip mes galim drįsti tikėtis mums politiškai reikalingos talkos iš afrikiečių ar azijiečių, jei mes patys nusiplausime rankas dėl jiems mažiau ar daugiau artimų žmonių skriaudos, arba netgi stosim ne skriaudžiamųjų, o skriaudžiančiųjų pusėj?

Kur-ne-kur, o šiame klausime, jei vadovaujamės ne tik morale — ypač krikščioniškąja, kurios vėliavą taip dažnai plevėsuojam — ir jei priimam dėmesin ir **politinį lietuvių tautos interesą,** mūsų nusiteikimui ir laikysenai visiškai nepakeliui su Amerikos kraštutine dešine, tegu ir garsiausiai prieš komunizmą šūkaujančia. Regimieji mūsų nusiteikimai ir

pasireiškimai gana dažnai esti pasimetimo, nesusivaikymo liudininkai.

9

Prisiminėm šįmet, kad jau baigiasi 25 metai, kai Lietuvai atimta nepriklausomybė. Ir sukrutom žadėti, kad kada-nekada, o šįmet tai jau privalom atlikti didžių žygių tos nepriklausomybės atgavimo linkme. Kodėl 25-ti metai ypatingesni, negu, sakysim, 24-ti ar 26-ti, vargu kas galėtų įmanomai išaiškinti. Bet viena aišku, — horizontuose nematyt jokių žymių, kad jau būtų susidarę bent minimaliausių sąlygų mušti būgnus — trimituoti ž y g i u i. Sunku numatyti, kada vėliavos iškeltos plaksis ir kada tas žygis bus. Tik gal ir gerai, kad tučtuojau dar nebus, nes kelyje pasimetusių žygis vargiai galėtų būti sėkmingas.

Per 25-ris metus, iš tiesų, spėjom pasimesti savo politinėj ideologijoj. Tas pats Vytautas Kavolis neseniai New Yorke kalbėjo, kad iš viso dabar gyvename lyg ir nuideologėjimo ar ideologijų išsekimo amžiuje. Bet jisai neįtikino, tiesa, ir nesikėsino įtikinti, kad taip gerai, kad taip ir reikia. Ideologija yra lyg ryškiai žemėlapyje nubrėžtas, apsvarstytai pasirinktasis kelias į tikslą. Mes dar retas kas esam jau tiek pasimetę, kad būtume pamiršę ir didįjį dabarties mūsų tautinį idealą. Tik kelio į jį žemėlapyje nubrėžimas jau arba nublukęs, arba neatitinka tos vietos, kurioj esam atsidūrę. Kartais atrodo, lyg kaip tik nebesusivaikytumėm, kuri žemėlapio vieta atitinka tą vietą, kurioj iš tikrųjų esam ... Argi nebūtų tad prasmingiausias pasiryžimas šiuo metu išsiaiškinti, kur dabar esam ir koki keliai iš šios vietos tinkamiausi į tikslą? Toks išsiaiškinimas ir būtų mūsų šio meto politinės ideologijos išsiryškinimas. Ne pasaulėžiūrinės, ne partinės ideologijos išsiryškinimas, ne klausimo — yra Dievas ar nėra Dievo, ne valstybinių ar privatinių mokyklų klausimo, ne kiek hektarų žemės Lietuvoj turėtų būti nenusavinama, ne klausimas — proporcinė ar mažoritarinė rinkimų sistema Lietuvai geresnė, o **visų lietuvių nepriklausomybininkų** — plačiąja prasme nacionalistų-tautininkų — **dabarties politinės ideologijos "inventorizacija".**

Štai tik orientacinė eilė klausimų, pavyzdžių, kuriuos svarbu giliai persvarstyti ir į kuriuos svarbu patiems sau atsakyti.

Kas Lietuvos priešas: ar tik tarptautinis komunizmas su savo socialine sistema, ar Rusijos imperializmas? Ar tik vienas kuris, ar būtinai abu? Ar komunizmo nugalėjimas tarptautinėj plotmėj neštų savaime Lietuvai nepriklausomybę, jei Rusijos imperializmas tos pergalės liktų nepaliestas? Ar Lietuvos inkorporacijos nepripažinimas de jure ir užtikrinimai,

kad nepripažinimo politika nepasikeitė, pakankamas atsparos taškas Lietuvos nepriklausomybei kada nors atgauti, ar ne? Ar Rusijos imperializmo nugalėjimas atskirai nuo komunizmo nugalėjimo būtų žingsnis Lietuvai į jos nepriklausomybės idealą? Prieš ką: ar prieš komunizmo ideologiją, ar prieš Rusijos valstybę mums svarbiau stengtis surasti paramos? Ar kapitalistinės santvarkos grąžinimas į Lietuvą mums yra ar nėra būtina Lietuvos laisvės sąlyga? Ar tą klausimą mes sprendžiame čia, ar tiriame dabartinių Lietuvos žmonių nusiteikimą dėl jo? Ar visomis jėgomis ir besąlygiškai siekiam visų istoriškai etnografinių sričių sujungimo Lietuvos valstybėj, ar prileidžiam galimybę nurašyti į nuostolius etnografiškai svetimųjų suviršintas tų žemių dalis? Kokių idėjų turim dėl prievarta vykstančių demografinių pakeitimų Lietuvoj? Ką manom apie tautiečius, kurie nesipriešina arba ir padeda vadinamajai "komunizmo statybai" Lietuvoje? Kerštą ar atlaidumą jiems skelbti? Kas tikslingiau: ar herojiškos "mes be Vilniaus nenurimsim" laikysenos kartojimas, ar kokio pereinamo "modus vivendi" ieškojimas? Religijos laisvę ar prievolę Lietuvai piršim? Ir tautybės išpažinime — laisvės ar prievolės sieksim: sulietuvinti, atlietuvinti Lietuvą, ar laikyti Lietuvos pastogę visiems, kas ten yra ar bus, Lietuvai savarankumą atgavus? Ar primestinės bei savaiminės transformacijos, Lietuvos visuomenėje ir jos gyvenimo būde vykstančios ir dar įvyksiančios dėl svetimo valdymo turės būti laikomos niekinės ir lyg nejvykusios po 1940 metų birželio, ar turim ryžtis sutikti su gyvenimo tęsiniu nuo tos padėties, kuri bus rasta nepriklausomybės atgavimo metu? Ar karas tėra vienintelė Lietuvos išsilaisvinimo viltis, ar galutinės pražūties pavojus? Ar kitų kelių Lietuvai ieškotina, ar jie atmestini, kaip naivios svajonės? Ir iš viso — ar mes už taiką, ar už karą?

Šie ir daugybė kitų klausimų vis ir vis iškyla prieš akis nebe šiandien. Pradžioj jie buvo paprasti, per 25-rius metus palaipsniui vis sudėtingesni ir daugėja.

Šių klausimų dalinis paminėjimas čia neturi savyje jokių sugestijų, siūlančių taip ar kitaip į juos atsakyti. Sugestija čia tik viena: 25-ri metai yra dar nepasibaigęs, bet jau gerai pribrendęs laikas labai sąmoningai tuos klausimus apgalvoti ir į juos sau atsakyti. Atsakymai — mūsų politinė ideologija: ne iš šalies atskambančiais šūkiais, o mūsų intelekto rodykle vadovaujantis patikrintas tolesnio mūsų visuomeninio - politinio kelio brėžinys, didžiai reikalingas išbristi iš gausių pasimetimų tarp kairės, dešinės, Amerikos ir Lietuvos.

V. Rastenis

VEIDU Į LIETUVĄ

AR MŪSŲ KELIAS VEDA Į LAISVĘ?

Kai prieš 20 metų bėgome iš Lietuvos, o sovietai mūsų pėdomis žygiavo į Varšuvą, Berlyną, Pragą, buvome įsitikinę, kad Vakarų ir sovietų konfliktas neišvengiamas. Kai sovietai organizavo perversmus Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Vengrijoje, Bulgarijoje, Persijoje ir kitur, kai jie blokavo Berlyną, o amerikiečiai mėgavosi atomine bomba, tikėjome, kad karas yra tik dienų klausimas. Tikėjome ir visais mums prieinamais būdais įtikinėjome tautiečius krašte, kurie jau ir taip buvo savo viltis sudėję į vakariečius. Karas mums reiškė išlaisvinimą. Jei nuo mūsų būtų priklausę, būtumėm sukėlę Vakarus kryžiaus žygiui prieš sovietus, mūsų krašto okupantus. Mes negalėjome įsivaizduoti, kad Vakarai neperprastų komunizmo pavojaus ir nebandytų su komunizmu susidoroti.

Bet mūsų lūkesčiai neišsipildė. Vakarų demokratijos Sovietų Sąjungos nepuolė ir vargu ar kada rimtai tokią galimybę svarstė. Tuo tarpu ir sovietai prisigamino atominių bombų ir raketų. Jėgų santykis, tuojau po karo buvęs aiškiai vakariečių naudai, pasikeitė. Kadangi sovietai ir amerikiečiai greičiausiai jau yra pasiekę tokią naikinamosios jėgos galią, kad bet kokiomis aplinkybėmis gali vienas kitą visiškai sunaikinti, karas tiek sovietams, tiek Vakarams pasidarė labai rizikingas dalykas.

Jei su ta prielaida sutinkame, nėra ko tikėtis, kad J.A.V. ar Vakarų sąjungininkai pradėtų karą prieš sovietus Lietuvai vaduoti, nors ir kaip juos tokiam žygiui ragintume. Keltinas

net principinis klausimas, ar iš viso turime moralinę teisę siekti Lietuvos išlaisvinimo atominiu karu, į kurį gali išvirsti kiekvienas ateities karas. Kas gali garantuoti, kad atominio karo sūkuryje viena kuri iš kariaujančių šalių neįžiūrės strateginės naudos numesti kokią atominę bombą į Lietuvą. Jei karas reikštų visišką Lietuvos nuniokojimą ir mūsų tautos sunaikinimą, būtų tautžudybė jo geisti. Įsivaizduotina, kad dar mažiau priimtinas toks išlaisvinimas mūsų tautiečiams krašte, kad ir kaip būtų jų nekenčiamas dabartinis režimas. Tuo tarpu mūsų laisvinimo veiksnių akcija iš esmės vis dar tebėra grindžiama išlaisvinimo karo koncepcija: kaip prieš dvidešimt metų, taip ir dabar.

Bet jei karas nėra lauktinas ir geistinas, kokios ateities mūsų tautai galime tikėtis?

Viena galimybė yra Jungtinių Tautų Organizacijos ar panašios tarptautinės institucijos išsivystymas į autoritetingą pasaulinę valdžią, kuri savo veiksmuose vadovautųsi aukštais moraliniais principais ir atitaisytų pavergtoms tautoms padarytą skriaudą, priversdama pavergėjus paklusti jos autoritetui.

Antra galimybė yra, kad lietuvių tauta bus suviršinta sovietiniame tautų katile, kaip kad buvo ir tebėra virškinamos įvairios tautinės grupės Amerikoje. Lietuva tokiu atveju pasidarytų tik geografine sąvoka tolygi, pavyzdžiui, New Mexico.

Trečia galimybė — tautų laisvėjimui palanki evoliucija Sovietų Sąjungoje. Tokiu atveju lietuvių tauta, atsispyrusi sovietinėms asimiliacijos pastangoms, palaipsniui gal atsikratytų Maskvos kontrolės, panašiai kaip, sakysime, Airija atsikratė Didžiosios Britanijos valdžios.

Kuri iš tų galimybių realiausia? Ikšiolinė Jungtinių Tautų Organizacijos istorija rodo, jog toji organizacija dar toli gražu neturi moralinio autoriteto ir realios jėgos, kad priverstų Sovietų Sąjungą ar kurią kitą pajėgią valstybę daryti tai, ko ji nenori daryti, ar sulaikyti ją nuo žygio, kuriam ji pasiryžusi. Galimas dalykas, kad su laiku Jungtinės Tautos ar jai panaši organizacija ir išsivystys į instituciją, kurios sprendimams paklustų bet kuri valstybė, bet dabar tai tik svajonė. Jungtinės Tautos iki šiol vystėsi silpnėjimo, o ne stiprėjimo linkme. Todėl tikėtis išlaisvinimo Jungtinių Tautų ar jai panašių institucijų pagalba kol kas nerealu.

Nors ir skaudi, bet visiškai reali yra mūsų tautos išnykimo galimybė. Tai būtų ne pirmas toks įvykis pasaulio istorijoje. Pavyzdžiui, išnyko vestgotai, ostgotai, avarai, hunai, etruskai ir eilė kitų tautų, savo metu sukūrusių stiprias valstybes ar vaidinusių žymų vaidmenį žmonijos plėtroje. Tautai gyvuoti

reikalingos tam tikros sąlygos, kaip savos teritorijos ar bendrų ūkinių interesų buvimas. Jei kuri nors iš būtinų tautos egzistencijai sąlygų išnyksta, su laiku išnyksta ir pati tauta. Priešingai, palankiomis sąlygomis gali susidaryti ir susidaro naujos tautos. Ryškiausias to pavyzdys yra Amerika. Nėra abejonės, kad išnykimo pavojus lietuvių tautai Sovietų Sąjungoje didelis. Esamomis sąlygomis lietuvių tautos išlikimas yra lenktynės su laiku: šiuo metu ji iš esmės neturi reikalingos "gyvybinės atmosferos" išsilaikyti kaip tauta. Jei aplinkybės nepasikeistų, tai anksčiau ar vėliau ateis laikas, kad lietuvių tautos asimiliacija kitoje bendruomenėje bus jau taip toli pažengusi, kad to proceso jau nebesulaikytum.

Tų dviejų pirmųjų neraminančių alternatyvų fone panagrinėkime, kiek reali yra galimybė, kad laisvėjimas eitų iš vidaus, kad gyvenimas Sovietų Sąjungoje evoliucionuotų okupuotų tautų valstybiškumo atstatymo linkme. Ar yra ženklų, rodančių, kad toks procesas apskritai įmanomas?

Bandant ieškoti atsakymo į šį klausimą, tektų pirmučiausia patyrinėti, ką rodo ikšiolinė patirtis. Konkrečiai, kaip Lietuva pasikeitė per dvidešimt pokario metų?

Čia patiekiama trumpa apžvalga nepretenduoja į pilną ir išsamią to klausimo studiją. Tokiai studijai vieno žmogaus jėgos per menkos, net jei jis tam galėtų paskirti visą savo laiką ir turėtų visus reikalingus duomenis. Svarbu taip pat pažymėti, kad duomenys daugiausia surinkti iš sovietinių šaltinių. Nors tie šaltiniai darosi vis gausesni, bet jie vis dar neapima gyvenimo pilnumos. Todėl dera čia pažymėti: padariau, ką galėjau; dabar tegul geresni vyrai geriau padaro.

Pirmiausia pažiūrėkime, kokie pasikeitimai įvyko Lietuvos gyventojų sąstate. 1944 m., antrosios sovietų okupacijos pradžioje, Lietuvoje buvo:

lietuvių . . .	2,200,000	(81.9%)
lenkų	330,000	(12.3%)
rusų	86,000	(3.2%)
baltgudžių . .	30,000	(1.1%)
kitų	40,000	(1.4%)
viso	2,686,000	

1964 m. Lietuvoje gyveno iš viso 2,908,000 asmenų, tame skaičiuje:

lietuvių . . .	2,306,000	(79.4%)
lenkų	240,000	(8.0%)
rusų	282,000	(9.7%)
baltgudžių . .	32,000	(1.1%)
kitų	53.000	(1.8%)

Kaip matome, gyventojų santykis truputį pasikeitė lietuvių grupės nenaudai, bet tas poslinkis kol kas dar nėra labai reikšmingas ar katastrofiškai pavojingas mūsų tautos egzistencijai. Po Armėnijos, kurioje armėnų nuošimtis sudaro 88.0 procentus gyventojų, Rusijos Federacijos (rusų 83.3%) ir Baltgudijos (baltgudžių 81.1%), Lietuva tautinio homogeniškumo požiūriu stovi ketvirtoje vietoje. Kiek prastesnėje padėty, ypač palyginus su prieškariniu gyventojų sąstatu, yra Estija, užimanti šeštą vietą, o itin prasti reikalai Latvijoje, kuri iš penkiolikos sovietų respublikų tuo požiūriu jau yra atsidūrusi vienuoliktoje vietoje. Po jos seka Turkmenija, Tadžikija, Kirgizija ir Kazachija. Pastarose dviejose vietinių gyventojų jau telikusi mažuma, o rusai ir kiti ateiviai sudaro daugumą (pvz. Kazachijoje kazachų 30.0%, rusų — 43.0%).

Teisybė, minėtas skaičius nėra absoliutus rusiško elemento lyginamojo svorio rodiklis. Štai, 1959 m. rusų tautybės žmonių buvo priskaitoma 231,000, o asmenų, laikiusių rusų kalbą gimtąja — 262,000. Žodžiu, dalis asmenų, kurie nors save ir nelaiko rusų tautybės, vartoja šeimoje ne savo tautybės, o rusų kalbą. Kol kas tą asmenų kategoriją sudaro daugiausia baltgudžiai, ukrainiečiai ir žydai. Tik 2,500 lietuvių tautybės asmenų pareiškė laiką rusų kalbą savo gimtąja kalba, ir tai tikriausiai bus tie lietuviai, kurie prieš karą gyveno Rusijoje ir Lietuvoje atsirado tik sovietų okupacijos metu.

Jei prileisime, kad 1964 m. rusų tautybės ar rusų kalbą laikančiųjų gimtąja kalba asmenų buvo apie 310,000 arba apie 10.5 procentų visų krašto gyventojų, tai ir tokiu atveju Lietuva dar nelaikytina surusėjusia. Bet sykiu turime nepamiršti, kad rusų kalba yra jei ne teoriškai, tai praktiškai privilegijuota, valdančios klasės kalba, ir kad jai sąlygos plisti yra palankesnės ir geresnės, negu lietuvių. Taip pat turėtina galvoje, kad rusiško elemento augimas iki šiolei buvo proporcingai spartesnis, negu lietuviško.

Rusų skaičius Lietuvoje smarkiai augo pokariniais laikais iki maždaug 1956 m., 1956 - 1961 m. laikotarpyje buvo apstojęs, bet vėl pradėjo smarkiai didėti po 1961 m.

Dabartiniu metu rusų imigracija į Lietuvą yra visų pirma pasėka to, kad pramonė ten vystoma tokiu sparčiu tempu, jog natūralių darbo jėgos išteklių krašte neužtenka patenkinti darbo jėgos paklausai. Prieš keletą metų buvau apskaičiavęs, kad darbininkų skaičius turėtų didėti bent 32,500 per metus, kad būtų įmanoma įvykdyti sovietų planus pramonėje, statyboje ir kitose tautos ūkio šakose Lietuvoje. Tokio darbo jėgos didėjimo iš krašte esamų rezervų negalima pa-

siekti. Lietuvoje jau dabar dirbančiųjų skaičius vienam 100 gyventojų yra aukštesnis, negu bendras Sovietų Sąjungos vidurkis (Lietuvoje — 51, visoje Sov. Sąjungoje — 48), o jei imti vien tik vyrus, tai Lietuva, kur 100 vyrų tenka 59 dirbantieji, stovi trečioje vietoje po Latvijos (62) ir Estijos (60). Todėl, kad patenkinus minėtąjį darbo jėgos pareikalavimą, apie 20,000 darbininkų kasmet turėtų būti įvežama iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų. Tai būtų daugiausia rusai. Iki 1980 m. rusų skaičius Lietuvoje tuo būdu padidėtų iki maždaug 650,000 ir, drauge su kitomis mažumomis, sudarytų apie 34 procentus visų krašto gyventojų. Tikrumoje darbininkų skaičius kol kas auga dar sparčiau, negu buvo pramatyta. Aišku, sykiu spartėja ir rusų imigracija į Lietuvą.

Nežiūrint visų veiksnių ir įtakų, kurie palankūs rusinimo procesui, lietuvių tauta iki šiol pajėgė labai gerai tam atsispirti. Ypatingai lietuviškas dar yra kaimas. Iš 1,428,000 lietuvių tautybės kaimo gyventojų tik 490 arba vienas iš 3,000 (!) nurodė vartoją rusų kalbą šeimoje, tuo tarpu kai iš 723,000 miestiečių rusų kalba yra gimtoji 2,044. Kita reikšminga žymė — mišrios šeimos. Lietuvoje 1,000 šeimų atitenka tik 59 mišrios šeimos. Tuo atžvelgiu Lietuva stovi antroje vietoje tarp sovietų respublikų, pirmąją užleisdama Armėnijai ir žymiai išsiskirdama iš bendro Sovietų Sąjungos vidurkio, kuris yra 102 mišrios šeimos 1,000 šeimų. Rusų Federacijoje tenka 83, Estijoje — 100. Latvija stovi paskutinėje vietoje su 158 mišriomis šeimomis. Lietuvos kaimo gyventojų tarpe, 1,000 šeimų tenka tik 30 mišrių šeimų, tuo tarpu miestuose — 104.

Stalinas bandė palaužti lietuvių tautą brutalia jėga. Tai jam nepavyko. Bet pavojus mūsų tautos egzistencijai tebėra didelis. Padėtis iš esmės pasikeistų, jei Lietuva gautų daugiau teisių tautos ūkio, ypatingai pramonės planavime, t.y. jei išsikovotų tam tikros ūkinės autonomijos.

Pramonė vaidina Lietuvoje vis didesnį vaidmenį. Palyginus su 1944-45 m. Lietuva, dabar ji aukštai išsivystęs pramoninis kraštas. Politiniais ir Maskvos taktiniais sumetimais Lietuvos pramonė buvo vystoma žymiai sparčiau, negu visoje Sovietų Sąjungoje. Ypatingai tai žymu pastaraisiais metais. Jei 1959 m. Lietuvos bendros pramoninės produkcijos augimo tempas viršijo Sovietų Sąjungos vidurkį 3 procentais, tai 1963 m. — jau 6 procentais. Vienintelė respublika, kuri viršija tuos pramonės augimo tempus, yra Kazachija, Sibiro pramonės rajono širdis. Kaip ir visur kitur, pramonės augimas keičia krašto ir jo gyventojų veidą. Pramoninis proletariatas Lietuvoje iš tikrųjų atsirado tik sovietinės okupacijos metu. Jei

1944 m. miestuose gyveno 20 procentų visų Lietuvos gyventojų, o kaimuose — 80 procentų, tai 1964 m. tas santykis pasikeitė į 43 procentus miestuose ir 57 procentus kaime.

Bendrai paėmus, pramonės ugdymas kraštui naudingas, jei sykiu paisomi ir kiti krašto interesai. Lietuvoje gi pramoninimo ir krašto interesai daugeliu atvejų kryžiuojasi. Priežastis — pramonės politiką nustato ne lietuviškieji organai, bet Maskva. Apie vykdomą rusifikaciją pramonės plėtimo priedanga jau buvo kalbėta. Kitas charakteringas tos pramoninės politikos aspektas yra siekimas padaryti Lietuvos ūkį visiškai priklausomu nuo Maskvos. Pirmenybė duodama toms pramonės šakoms, kurioms Lietuvoje nėra nei žaliavų, nei rinkos išleidžiamiems gaminiams. Lietuvoje sparčiais tempais vystoma metalo apdirbimo mašinų, pramoninių šaldytuvų, elektros motorų, televizijos mazgų, elektroninių skaičiavimo mašinų ir panašių pramonės šakų gamyba. Žaliava toms pramonės šakoms įvežama iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų, o gaminiai daugiausia išvežami iš Lietuvos. Prie esamos finansinės atskaitomybės ir mokesčių struktūros, toks žaliavų perdirbimas kraštui mažai naudingas, o kai kuriais atvejais net nuostolingas. Žymiai mažesnis dėmesys skiriamas žemės ūkio mašinų, statybos medžiagų, trąšų, medžio ir pan. pramonei, kuriai vystyti yra natūrali bazė krašte. Tos rūšies žaliavos dažnai išvežamos į kitas respublikas. Charakteringa ir energetinės pramonės linija. Neseniai užbaigta didžiausia Pabaltyje ir visoje vakarinėje Sovietų Sąjungoje 1.2 milijono kilovatų pajėgumo elektrinė prie Vievio yra varoma žemės dujomis, kurios vamzdžiais atvestos iš Dašavos, Ukrainos. Prie tų dujų kaip kuro šaltinio prijungiama vis daugiau pramonės įmonių. Tuo tarpu lietuvių planuotojų buvo siūlyta plėsti hidroelektrinių tinklą krašte. Nors krašto hidroelektrinių stočių tiekiama srovė būtų buvusi pigesnė, Maskva tą projektą atmetė.

Lietuviškojo elemento pastangos atsispirti tokiai Maskvos ūkinei politikai, palenkti ją krašto interesams palankesne prasme ir išsikovoti didesnių teisių tos politikos nustatyme dar nuo Stalino laikų buvo Maskvos apšaukiamos "autarkinėmis tendencijomis". Reikia, tačiau, pastebėti, kad tie lietuviškieji autarkistai yra pasiekę tam tikrų laimėjimų, nors dar iki galutinio tikslo, ūkinės nepriklausomybės nuo Maskvos, kelias tolimas. Pastaruoju laiku užplanuota ir statoma ar jau ir pastatyta visa eilė stambių pramoninių įmonių, kurios daugiausia naudos vietinę žaliavą ir tieks gaminius, iki šiol įvežamus iš kitų respublikų. Į tą skaičių įeina chemijos fabrikas

Kėdainiuose, gaminąs sieros rūgštį, mineralines trąšas ir kitokius cheminius išdirbinius, skystų trąšų fabrikas Jonavoje, stiklo fabrikas Panevėžyje, baldų įmonė Vilniuje, sintetinių audinių fabrikas Kaune ir eilė kitų. Pasiekta tam tikrų laimėjimų ir pramonės administracijoje. Jei Stalino laikais ko ne visa Lietuvos pramonė buvo tiesioginėje Maskvos žinioje, tai dabar apie 80 procentų pramonės įmonių admistruojamos respublikinių organų ir tik 20 procentų — Maskvos. Teisybė, į tą 20 procentų įeina dauguma pačių svarbiausių pramonės įmonių, nes Maskva tebeturi tiesioginę kontrolę energetikos, sunkiosios pramonės, mašinų pramonės ir kai kuriose kitose gamybos šakose. Tas lietuvių pastangas siekti ūkinės nepriklausomybės labai apsunkino Karaliaučiaus srities, kuri yra grynai rusiška, pajungimas Lietuvos liaudies ūkio Tarybai. Tuomi buvo įlieta į lietuviškus organus daug rusiško elemento ir sustiprinta tiesioginė ir netiesioginė Maskvos kontrolė. Charakteringa, kad to Maskvos patvarkimo klasta, matyti, buvo Lietuvoje gerai suprasta, nes net ir partiniai sluogsniai neparodė jokio entuziazmo ir nedėjo jokių pastangų interpretuoti tą patvarkymą kaip naudingą Lietuvai ar atitinkantį lietuvių patriotiniams siekiams.

Pirmaisiais pokario metais dar buvusi laisvų ūkininkų — žemės savininkų šalis, Lietuva vėliau buvo sparčiu tempu sukolchozinta ir susovchozinta. Žemės ūkio gamyba buvo smukusi iki neįtikėtinai žemo lygio ir tik pamažu iš to nuosmūkio atsigauna. Pažanga šioje srityje labai menka. Ūkininkai daugiau suinteresuoti savo sodybiniais sklypeliais nei visuomenine gamyba, nes tie sodybiniai sklypeliai ir jų nuosavybėje esą galvijai bei paukščiai tebėra pagrindinis jų pragyvenimo šaltinis. Jų vidutinės pajamos iš kolūkio tebėra katastrofiškai mažos. Bendras grūdinių kultūrų derlius 1950 m. pasiekęs 1,172,000 tonų, 1962 m. tebuvo 723,000 tonų, maždaug 40% prieškarinio. Bulvių derlius tais pačiais 1952 m. buvo mažesnis nei bet kuriais kitais pokario metais. Kiek geresni reikalai gyvulininkystėje, t.y. mėsos, pieno ir pieno produktų gamyboje. Ūkininkaudami savo sodybiniuose sklypeliuose, kurie tesudaro 3.8 procento visų žemės naudmenų, kolūkiečiai ir tarybinių ūkių darbininkai pagamina naudojimui apie pusę visų žemės ūkio ir gyvulininkystės produktų.

Teisybė, ir žemės ūkyje yra šiokių tokių pagerėjimų, palyginus su Stalino periodu. Nežmoniškas kolūkių išnaudojimas, visai nesiskaitant su realiomis ekonominėmis galimybėmis, kiek sušvelnintos. Panaikintos Mašinų Traktorių stotys, seniau vadintosios "partijos tvirtovėmis kaime", kurios buvo

beatodairiu kolūkių eksploatavimo įrankiu: atlyginimui už TMS patarnavimus kolūkiai turėjo išleisti didesnę dalį savo pajamų. Modifikuotas gamybos planavimas kolūkiuose, suteikiant daugiau teisių kolūkių valdyboms, tuo tarpu kai anksčiau visi sėjos ir kitokie gamybos planai buvo primetami iš auksčiau. Gerokai pakeltos kainos už kolūkių tiekiamus žemės ūkio gaminius ir sumažintos prievolių normos. Bet visi tie pasikeitimai mažai ką patenkino. Jei pramonėje ir kitose gamybos šakose nuosavybės problema nebėra tokia aktuali ir tautinių interesų patenkinimas įmanomas, nekeičiant socialinės struktūros, o tik administracinę, tai žemės ūkyje nuosavybės klausimas, nors gal ir ne restauracinėje formoje, vis dar tebėra esminis. Iš kitos pusės, tas klausimas yra vienas iš komunistinės ideologijos principų ir neišsprendžiamas lokaliniu Lietuvos mastu, nesukrečiant visos komunizmo sistemos Sovietų Sąjungoje. Tiesa, jis aktualus ne vien tik Lietuvoje. Nuolatinis jo kėlimas spaudoje, susirinkimuose, partijos kongresuose rodo, kad nuosavybės problema žemės ūkyje tebėra opus klausimas visoje Sovietų Sąjungoje. Todėl galimas dalykas, kad ir tuo klausimu bus padaryta kompromisų.

Žymių pasikeitimų, daugiausia į gerą pusę, įvyko žmonių buityje ir kultūriniame gyvenime. Nebėra masinių trėmimų, naktinių suėmimų, stribų siautėjimo. Pagerėjo gyventojų aprūpinimas promonine ir maisto prekėmis. Panaikintos darbo pasirinkimą labai varžiusios darbo knygutės. Pagerėjo transporto ir susisiekimo sąlygos. Palyginus su 1950 m., 1963 m. keleivių pervežimas geležinkeliais padidėjo 50%, o autobusais — 10 kartų. Įmanoma išvažiuoti kaip turistui į užsienį, kai kuriomis aplinkybėmis įmanoma net išemigruoti iš Lietuvos. Užsienyje gyveną lietuviai gali apsilankyti Lietuvoje, nors kol kas jų judėjimo laisvė ten labai suvaržyta. Palengvintas susirašinėjimas su užsieniu ir siuntinių siuntimas. Susiaurinta rusų kalbos programa pradinėse mokyklose. Truputį sustiprinti lituanistiniai dalykai, įvedant Lietuvos istorijos ir geografijos programas bendruose Sovietų Sąjungos istorijos ir geografijos kursuose. Universitetai ir kitos aukštosios mokyklos, anksčiau buvusios tiesioginėje Maskvos žinioje, kuri nustatydavo toms mokykloms net įvairių tautybių studentų kontingentus, pervestos respublikinių organų žinion. Įvestas lietuviškas baudžiamosios teisės kodeksas, pakeitęs anksčiau Lietuvoje galiojusį Rusijos Federacijos kodeksą. Sukurta lietuviška filmų pramonė.

Stebint tuos pasikeitimus, negalima nepaminėti ir svarbiausiojo: keitėsi ir patys žmonės. Gyveniman išėjo žmonės

iš komunistinių mokyklų ir universitetų, kurie nėra matę laisvos Lietuvos, nėra gyvenę kitokioje santvarkoje, o tik komunistinėje, apie mus ir mūsų idealus geriausiu atveju girdėję tik iš vyresniųjų lūpų. Jau dabar jie užima vis daugiau vadovaujančių vietų vidutinėje administracijos pakopoje. Po kelių metų jie pakeis Sniečkus, Paleckius, Gedvilas, Šumauskus ir jiems tolygią prisiplakėlių ir pataikūnų kartą, kuri dėka savo "elastinių" savybių sugebėjo pergyventi Stalino epochą ir įtikti jo įpėdiniams. Toji jaunoji karta mums dar yra mįslė. Viena aišku, kad nors ir komunistinius universitetus išėjusi, ji turi kitokius idealus ir kitokią sampratą, negu senesnioji karta, komunistinė ir nekomunistinė. Kaip ji begalvotų apie ūkinę ir socialinę santvarką, vargu ar ji bus linkusi nepaisyti tautinių interesų ir lankstytis "vyresniajam broliui". Tos kartos amžiuje greičiausiai spręsis lietuvių kaip tautos likimas, todėl reikia dėti i ją daug vilčių.

Iš kitos pusės, eilėje sričių pasikeitimų į gerąją pusę kaip ir neįvyko. Vis dar nėra nei mažiausių susirinkimo ir žodžio laisvės pradmenų. Kova prieš religiją tebevedama nemažėjančiu intensyvumu, nors tos akcijos metodai kiek kitokie, negu prieš dvidešimt metų: mažiau brutalūs, bet gal dėl to juo pavojingesni ir veiksmingesni. Tebėra griežti suvaržymai persikėlimui iš kolūkio į miestą. Tebėra sąžinės perkratinėjimai stojantiems į aukštąsias mokyklas, ieškantiems geresnės tarnybos. Tebėra dar daug vargo ir socialinės nelygybės.

Kaip visus tuos pasikeitimus okupuotoje Lietuvoje pastarųjų dvidešimties metų slinktyje bevertintumėm, kiek reikšmės jiems skirtumėm, du faktai neginčytini:

1. Gyvenimas Lietuvoje nestovėjo vietoje: keitėsi gyvenimo sąlygos, keitėsi sovietinio režimo apraiškos, keitėsi ir patys žmonės.

2. Tų pasikeitimų pasėkoje įvyko poslinkis, bendrai paėmus, į gerąją, mums naudingą pusę.

Ar ir tolimesnė evoliucija okupuotoje Lietuvoje eis mūsų tautai palankia kryptimi, laisvėjimo vaga, niekas šiuo metu negali tikrai pasakyti. Bet jei taip būtų, o yra pagrindo to tikėtis, kokios raidos galėtumėm laukti?

1. Reikia laukti stiprėjančio lietuvių pasipriešinimo tokiems Lietuvos pramoninimo planams, kurie nepaiso tikrųjų krašto interesų ir tėra priedanga rusifikacijai. Prileistina, kad lietuviai energingai reikalaus svaresnio balso centriniuose Sovietų Sąjungos organuose, nustatant ūkio vystymo planus. Nėra abejonės, kad krašte žmonės supranta, jog kova už didesnę ūkinę nepriklausomybę yra kova už tautos išlikimą.

2. Galima tikėtis stiprėjančio lietuviškų interesų paisymo Lietuvos komunistų partijos organizacijoje ir jos kontroliuojamuose organuose. Lietuvos komunistų partijos sąstatas pastaruoju metu smarkiai keičiasi. Dar ne taip senai buvusi visiškoje rusiškojo jos elemento įtakoje, LKP dabar darosi vis daugiau lietuviška. Latvijos KP prieš kiek laiko buvo susidariusi net "nacionalistinė" frakcija, išėjusi su labai ambicinga tautine programa. Panašios raidos galima laukti ir Lietuvoje.

3. Lauktina švietimo reformos, skirtingos nuo rusiškųjų Sovietų Sąjungos respublikų. Spėju, kad bus dar kiek sumažintas rusų kalbos pamokų skaičius pradinėse mokyklose, įvesta Lietuvos istorija ir geografija, kaip atskiri dalykai, ir bendras mokslo laikas pratęstas nuo dešimties iki vienuolikos metų.[1]) Bus lengvinamos priėmimo į universitetus sąlygos ir dar sparčiau ugdomi lietuviškieji mokslo kadrai. Lietuvos Mokslų Akademija sieksianti ir sulauksianti tarptautinio pripažinimo.

4. Prileistina lietuviškų tautinių divizijų atgaivinimo Raudonosios Armijos sudėtyje galimybė. Kaip žinia, Lietuvių Divizija veikė pastarojo karo metu, bet po karo tuojau buvo išformuota. Šiuo metu Raudonojoje Armijoje yra apie 30,000 lietuvių karių. Jie beveik be išimties atlieka karinę prievolę už Lietuvos ribų, išsklaidyti po rusiškus dalinius. Gi į Lietuvą atgabenami karinei prievolei atlikti rusai ir šiaip ne lietuviai.

5. Plėsis gyventojų ryšiai su Vakarais. Didės lietuvių turistų skaičius Vakaruose ir turistų iš Vakarų skaičius Lietuvoje. Plėsis krašto ryšiai su išeiviais. Drauge, žinoma, intensyvės sovietų pastangos patraukti kiek galima daugiau išeivijos savo pusėn ir panaudoti juos savo tikslams.

Tai tik keli pavyzdžiai, kokios raidos palankiomis sąlygomis galime tikėtis. Tai nėra kokia išsami įvykių prognozė. Jei ir galėtų būti nuomonių skirtumo, ar tos pranašystės nėra per daug optimistiškos, tenka vėl pabrėžti esminį dalyką: šiuo metu pasikeitimai sovietiniame režime yra vienintelė reali mūsų tautos padėties pagerėjimo perspektyva. Natūralu, kad mes išeivijoje turėtumėm pirmoje eilėje koncentruoti savo pastangas ir savo veiklą paremti ir paspartinti mūsų reikalui pa-

---

1) Tai jau yra įvykę. Neseniai spaudoje buvo paskelbta, kad Lietuvoje mokslo laikas bendrojo lavinimosi mokyklose pratęsiamas iki vienuolikos metų, kitur Sovietų Sąjungoje paliekant dešimtmetinę sistemą. Kai autorius skaitė paskaitą Santaros - Šviesos suvažiavime 1965 m. rugsėjo 10 d., tai dar buvo nežinoma. — P.Z.

lankią raidą krašte. Tai būtų tikroji ir pozityvioji laisvinimo veikla.

Kaip toji veikla galėtų praktiškai reikštis? Vienas tos veiklos aspektas būtų priešingų mums pageidautinai raidai sovietinių pastangų diskreditavimas viešojoje pasaulio opinijoje. Diskreditavimas sovietinių pastangų primesti Lietuvai nenaudingą ūkinę politiką. Diskreditavimas sovietinių pastangų proteguoti Lietuvoje rusiškąjį elementą (pvz., rusai turi Lietuvoje įvairių švietimo institucijų rusų dėstomąja kalba, net ir universitetuose kai kurie dalykai dėstomi rusų kalba, tuo tarpu lietuviai kitose respublikose neturi net pradžios mokyklų). Jei Lietuvoje keliamas koks nors, objektyviai žiūrint, naudingas mūsų tautai reikalas susiduria su Maskvos pasipriešinimu, tas reikalas mums remtinas, nors jis būtų ir lietuvių komunistų keliamas. Berods, prelatas Krupavičius kartą yra išsireiškęs, kad jis eitų į sandėrį ir su velniu, jei tai lietuvių tautai būtų naudingas. Mums sandėrio dar kol kas nereikia, bet susipratimo su krašto naudos paisančiais lietuviais, kokių pažiūrų jie kitais klausimais bebūtų, reikia.

Antras mūsų veiklos aspektas turėtų būti kultūrinių pastangų suintensyvinimas tose srityse, kurios politiniais Maskvos sumetimais nepakankamai vystomos Lietuvoje. Tai būtų, pavyzdžiui, filosofija ir socialiniai mokslai. Lietuvos istorija. Lietuvių rašytojų kūrinių vertimai į Vakarų kalbas. Ypač svarbu būtų versti į Vakarų kalbas vertingus mūsų mokslininkų Lietuvoje darbus. Jų tik vienas ar du iki šiol į tas kalbas teišversti. Šiaip gi jie verčiami tik į rusų kalbą. Maskva vienu šūviu nušauna du kiškiu: išnaudodama suprantamą kiekvieno mokslininko interesą, kad jo darbai kuo plačiau pasklistų, įsigyja tų mokslininkų akyse "mecenato" nuopelnų ir drauge izoliuoja juos nuo stipresnių Vakarų pasaulio įtakų. Žodžiu, mūsų tikslas būtų užpildyti kultūrinės veiklos Lietuvoje spragas ir tuo pačiu duoti svarių argumentų tiems mūsų sąjungininkams krašte, kurie stengiasi išsikovoti daugiau laisvių "neužsileidimo" išeiviams priedanga. Daug tuo žvilgsniu bendram, lietuviškam reikalui pasitarnavo čia leidžiamoji **Lietuvių Enciklopedija.**

Trečias aspektas yra ryšių palaikymas su tautiečiais krašte. Tam turime išnaudoti visas galimybes. Kaip J.A.V. piliečiai, galime ir turime reikalauti, kad Maskva tiems ryšiams netrukdytų, kad mūsų spausdintas žodis ar koks kitoks kultūrinis reiškinys turėtų tą pačią laisvę Rytuose, kuria Maskva naudojasi Vakaruose. Demonstracija už tai, kad Lietuvon būtų laisvai įleidžiama Vakarų spauda šiuo metu nemažiau svar-

bi už žygius į Jungtines Tautas. Mums reikia ieškoti naujų bendravimo būdų. Reikia gerokai sustiprinti lietuviškų radijo transliacijų iš Vatikano ir Madrido kokybę.

Kad galėtumėm gerai tuos savo žygius planuoti, mums pirmiausia reikia išsamiai ir planingai studijuoti sąlygas krašte. Remdamiesi tokioms studjoms, ne tik galėtumėm pasirinkti tinkamiausias priemones ir būdus savo veiksmingam įnašui laisvėjimo raidai paremti, bet ir naujais moksliniais metodais *daryti gana tikslias ateities prognozes. Čia primintinas vienas* įdomus projektas, apie kurį neseniai buvo rašyta amerikiečių spaudoje: CAMELOT. Tas projektas buvo pasiūlytas keleto žinomų Amerikos Universiteto Vašingtone profesorių sociologų. Jie įrodė, kad, surinkus pakankamai duomenų apie kurio nors krašto faktinę padėtį, galima, tam tikru metodu lyginant ir analizuojant duomenis kompiuterių pagalba, pramatyti bręstančius socialinius konfliktus, krizes ir pan. Buvo numatyta daryti tokius tyrimus penkiolikoje, daugiausia Pietų Amerikos šalių, bet taip pat ir Turkijoje, Alžyre ir Jugoslavijoje. Valdžia jau buvo paskyrusi tam projektui tris milijonus dolerių, bet reikalas nelaimingai baigėsi, kai dėl nevykusios pareigūnų taktikos Pietų Amerikoje kai kurios valstybės pakėlė protestą ir Valstybės Departamentas tą projektą numarino. Panašaus CAMELOT projekto reikia Lietuvos bylai. Tik kai laisvinimo veikla tokiu keliu pereitų iš mėgėjų į profesionalų rankas, galėtumėm tikėtis geresnių rezultatų.

Dvidešimt penkių tautos nelaisvės metų sąvartoje praeities patirtis mums turi būti pamoka ateičiai. Mūsų tautos ateitis sprendžiama krašte. Nei amerikietis, nei britas, nei kuris kitas vakarietis neis jos vaduoti, neišvaduosime jos ir mes. Šiuo metu vienintelė reali viltis mūsų tautai išlikti yra pačiai save išsivaduojant, t.y. susidaryti tautos gyvybei reikalingas sąlygas. Kokiuose remuose tai būtų, yra tuo tarpu antraeilės svarbos dalykas. *Vienintelė prasminga mūsų veikla išeivijoje* yra tokia veikla, kuri paremtų tas mūsų tautos pastangas. *Toji problema mūsų laisvinimo veiksnių nėra tinkamai išstudijuota ir suprasta.* Pats laikas mūsų veiklą persvarstyti ir suprasminti.

Pranas Zundė

LAISVĖS KOVOS METODIKĄ PERŽIŪRINT

1. Valstybės atstatymas — tautos išlikimo sąlyga

Lietuvai netekus nepriklausomybės, lietuvių tautai iškilo išnaikinimo pavojus. Sovietų Sąjunga yra rusiška imperija — daugiatautė valstybė vienos, rusų tautos visiškai dominuojama. Jos tautybių politika yra rusų tautinių interesų apspręsta. Rusų tauta, kaip ir visos kitos didžiosios tautos, išaugo, užkariaudama vis naujus kaimynų kraštus ir kolonizuodama bei sutirpdydama arba tiesiog fiziškai išnaikindama savo pavergtas tautas. Taip išnyko visa eilė suomių-ugrų kilmės tautų, baltiškieji galindai, kelios turkų-totorių kilmės tautos, kai kurios Sibiro ir Šiaurės Kaukazo tautelės. Rusai yra agresyvi ir ekspansionistinė, imperialistinė ir kolonizuojanti tauta su labai sėkminga tautinio augimo ir teritorinio plitimo istorija bei patirtimi.

Užgrobusi Baltijos kraštus, Sovietų Sąjunga tuoj griebėsi vykdyti savo rusifikacijos, kolonizavimo ir pavergtųjų fizinio išblaškymo po sovietų imperijos platybes politiką. Stalino teroro laikais šiai politikai buvo naudojamos žiauriausios prievartos priemonės, bet ir po Stalino mirties bei jo nuvertinimo ta pati politika sistemiškai tęsiama, tiesa, švelnesniu ir daugiau rafinuotu būdu.

Visų Sovietų Sąjungos tautų sulydymas į vieną tautą ir tos, vadinamosios, sovietų tautos rusiškasis pobūdis yra ateities tikslai, aiškiai nubrėžti 1961 m. Sovietų Sąjungos Komunistų Partijos programoje, kurią priėmė 22-asis partijos suvažiavimas. "Tautinių santykių išsivystyme TSRS-je pilno masto komunizmo statyba sudaro naują pakopą, kurioje tautos dar glaudžiau suartės, kol bus pasiekta visiška vienybė".[1]) Toliau su pasitenkinimu konstatuojama — "rusų kalba iš tikrųjų tapo bendra susižinojimo ir bendradarbiavimo priemone tarp visų TSRS-os tautų".[2]) Tiesa, pripažįstama, kad galutinam visų Sovietų Sąjungos tautų surusinimui pasiekti reikės nemaža laiko: "betgi tautinių ir ypač kalbinių skirtumų panaikinimas yra reikalingas žymiai ilgesnio proceso, negu klasinių skirtumų panaikinimas".[3]) Ta pati partijos programa nurodo ir priemones, naudotinas siekiant išnaikinti nerusiškas tautas — tai ekonominiais motyvais užmaskuota kolonizacija ir rusifikacija auklėjime: "Švietimo srityje ir darbo suteikime skirtingų tau-

1) "Text of Soviet Party's Draft Program", **The New York Times**, August 1, 1961, 19 psl.

2) **Ten pat.**

3) **Ten pat.**

tų darbininkams tautinio užsarumo pasireiškimai tarybinese respublikose yre neleistini".[4])

Įsidėmėtina, kad, nuvertus Chruščiovą, pirmoje savo programinėje kalboje 1964 m. Brežnevas šią partijos programą jos visumoje įsakmiai užgyrė. Taigi, ji lieka autoritetinga ir privaloma Sovietų Sąjungos Komunistų Partijos ir, tuo pačiu, sovietinės valstybės politinių tikslų deklaracija.

Nors lietuviai šiaip gana greit nutausta, rusifikacijai jie pasirodė labai atsparūs. Senų valstybinių tradicijų tauta, kurioje kultūrinės ir moralinės vertybės gana plačiai ir giliai pasklidę visuose jos sluogsniuose, kuri nepriklausomybės metais visose srityse išplėtė ir išvystė savo kūrybinę energiją, turi tvirtą ir tikrą pagrindą stipriai tautinei savigarbai. Ją surusinti bus labai sunku. Kad rusifikacijos politika atneštų lemtingų vaisių, reiks ištisos eilės kartų.

Po Stalino mirties taip pat sumažėjo pavojus, kad lietuvių tauta gali būti prievarta išblaškyta po Sovietų Sąjungos platybes, kaip buvo deportuoti ir išblaškyti Krymo totoriai, Volgos vokiečiai ir eilė Šiaurės Kaukazo tautelių. Didžiausias pavojus lietuvių tautai dabar kyla iš sistemiško Lietuvos kolonizavimo rusais ir kitais jiems giminiškais rytų slavais.

Sovietams pradėjus skelbti įvairius statistinius duomenis apie Sovietų Sąjungą, iš jų galima suvokti visą šio pavojaus milžinišką grėsmę. Visuotino surašymo duomenimis Lietuvos sovietinėje respublikoje 1959 m. sausio 15 d. lietuviai sudarė 79% visų gyventojų, estai Estijoj 73% ir latviai Latvijoj tik 62%.[5]) Visiškai aišku, kad latvių tauta atsidūrė prieš pavojų netrukus pasidaryti mažuma savame krašte. Vykdant greitą Baltijos kraštų industrializaciją, augant miestams, ypač Rygai, ir pasibaisėtinai nusmukdžius žemės ūkį, sudaroma daug paviršutiniškai nekaltų progų infiltruoti rusus kolonistus. Neveltui latviai komunistai pasipriešino tokiai intensyviai Latvijos industrializacijai, kuriai niekaip negali užtekti pačios Latvijos darbo jėgos. Jų pasipriešinimas buvo sulaužytas, Latvijos komunistų partijos vadovybė išvalyta nuo tokių komunistų, kuriems rūpi savo tautos likimas, ir paspartinta industrializacija kartu su neišvengiama kolonizacija varoma toliau. Jei

---

4) **Ten pat.**

5) **Report on Hearings on Captive European Nations, U.S.** House of Representatives, Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, October 29, 1962, iš **The Baltic Review**, April 1963, 49 - 50 psl.

jos eiga kokių nors įvykių nebus sutrukdyta, tai per 35-45 metus latviai Latvijoj liks mažuma. Tada ir rusifikacijos pastangos, turėdamos rusiškos krašto gyventojų daugumos bazę, pasidarys tikrai efektingos.

Pirmu žvilgsniu lietuvių ir estų padėtis žymiai geresnė. Tiesa, Lietuvoj pramonė daug menkiau išvystyta, todėl intensyviai industrializacijai ir tuo pačiu kolonizacijai galimybės čia dar platesnės negu Latvijoj ir Estijoj. Paskelbti Lietuvos industrializacijos planai siekia 1980 m. Pranas Zundė yra apskaičiavęs, kad tiems planams įgyvendinti neužteks vietos gyventojų ir per 15 metų į Lietuvą turės būti įsileista apie 645.000 kolonistų. Lietuvių Lietuvoje tada liktų apie 67%.[6]) Tačiau net ir tada dar reiktų apie 50 metų (taigi 65 metų nuo dabar), kad lietuviai liktų mažuma savo tėvynėje. Tai gana ilgas laikas ir per tokią metų eilę daug kas gali pagrindinai pasikeisti. Tačiau reikia pabrėžti, kad komunizmo išsigimimas ar net žlugimas Rusijoj lietuvių ir kitų pavergtų tautų likimo nepakeistų. Ne komunistai išrado rusiškąjį ekspansionizmą, ir rusų siekimas plėstis į kaimynų kraštus nepriklauso nuo Rusijos valstybinės ar socialinės santvarkos. Tą siekimų sėkmingumą lemia tik santykis tarp Rusijos militarinės bei politinės galios ir stiprumo tų išorės jėgų, kurios stengiasi užkirsti kelią rusų ekspansijai.

Didžiausias, tikrai mirtinas pavojus lietuvių tautos išlikimui glūdi rusų visiškai kolonizuotoje šiaurinėje Rytprūsių dalyje, jų perkrikštytoje Kaliningrado sritimi. Jau 20 metų kai rusai okupavo tą kraštą, iššudė, išmarino badu arba išvarė visus jo gyventojus vokiečius bei lietuvius ir kolonizavo jį rusais ir kitais rytų slavais — gudais ir ukrainiečiais. Karaliaučiaus srityje 1962 m. sausio 1 d. buvo 644.000 gyventojų,[7]) iš jų gal 2-3% lietuvių, kiti rytų slavai, daugiausia rusai. Laikui bėgant kolonistai vis giliau įleidžia šaknis tame krašte ir po 20-30 m. jo gyventojų dauguma jau bus nebe kolonistai, bet jų vaikai, gimę ir užaugę Rytprūsiuose. Rusų tauta tada būtinai sieks susijungti su savo kolonija vakaruose, prie Priegliaus upės, ir todėl dar labiau stengsis sunaikinti ar sutirpdyti

6) Pranas Zundė, "Maskvos pramoninė politika pavergtoje Lietuvoje", **Varpas**, 1963 m., 97-98 psl.

7) **Ten pat**, 101 psl.

jai kelią užstojančią lietuvių tautą.[8])

Šiaurinė Rytprūsių dalis, atrėžus ir priskyrus Lenkijai jų didesniąją, pietinę dalį, dabar sudaro natūralų geografinį ir ekonominį vienetą su Lietuva. Administracinis Karaliaučiaus srities priskyrimas Rusijos respublikai yra visiška nesąmonė, daugelio įvairiausių sunkumų ir nepatogumų priežastis. Todėl anksčiau ar vėliau Maskva priskirs Karaliaučiaus sritį Lietuvai. Jei tai būtų padaryta netrukus, tai dar nebūtų blogai, nes dauguma kolonistų ten dar jaučiasi svetimi ir nemaža jų apleistų tą kraštą. Gi lietuvių elementas ten nuolat augtų ir stiprėtų, papildomas iš kaimyninės Lietuvos. Tačiau po 20 - 30 m. ta sritis pavirs tikru Trojos arkliu prieš Lietuvą ir lietuvių tautą. Ten gimę rusai jausis tikraisiais krašto šeimininkais ir nė galvos jį geruoju apleisti ir keltis į jiems nepažįstamą ir svetimą Rusiją.

Lietuvą ir Karaliaučiaus sritį imant kartu, bendroje teritorijoj lietuvių tėra 63%. Taigi, šiame natūraliame geografiniame vienete lietuvių tautos padėtis nė kiek negeresnė kaip latvių tautos Latvijoj. Šios teritorijos ribose lietuviai per 35 - 45 m. bus mažuma. Gi konsolidavus Karaliaučiaus srities rusiškumą, Maskva galės vienu plunksnos brūkštelėjimu sujungti ją su Lietuva į administracinį ir politinį vienetą.

Kartą lietuvių tautai likus mažuma savame krašte, ji dar gali kokį šimtmetį egzistuoti kaip etninis kurijozas, bet jos likimas būtų jau nebepakeičiamai užantspauduotas visiems laikams. Visos baltiškosios indoeuropiečių šakos tautos — galindai, prūsai, latviai ir lietuviai — tada būtų viena po kitos išnaikintos, nušluotos nuo kelio, kuriuo rusų ir iš dalies vokiečių tautos plinta, auga ir žengia į didybę.

Pats pikčiausias lietuvių tautos priešas šiandien auga Karaliaučiaus srityje ir pačioje Lietuvoje. Tai rusai kolonistai ir jų vaikai. Jie bus daug aršesni lietuvių priešai negu Maskvos ar Pavolgio rusai, nes Lietuvos priklausomumas Rusijai yra jų pačių asmeniškos gerovės sąlyga. Net Rusijai nusilpus, lietuviai, būdami mažuma, nebegalėtų išsivaduoti — vietiniai rusai ir be Maskvos pagalbos patys užgniaužtų bet kokius suki-

---

8) Karaliaučiaus sritį nuo beveik surusintos Gudijos skiria 82 km Lietuvos teritorijos Sūduvoje, Lenkijos pasieniu. Tiesia linija per Lenkijos teritoriją pro Seinus - Vižainį Karaliaučiaus sritis nuo Gudijos tėra 67 km atstume. Plg. **Lietuvos TSR** (žemėlapis), TSRS VRM Vyriausioji Geodezijos ir Kartografijos Valdyba, Maskva, 1958 m.

limus. Nieko tada nebepadėtų ir Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas — rusai, turėdami daugumą, mielai sutiktų su plebiscitu Lietuvoje.

Kad lietuvių tauta išliktų gyva, neužtenka vien tik džiaugtis jos neabejotinu kūrybiniu gyvumu ir pajėgumu. Taip pat neužtenka su begaliniu pasitikėjimu laisvaisiais Vakarais laukti, kad jie sukurs šioj žemėj aukso amžių, kur visuotinai viešpataus teisingumas, tarptautinė teisė bei moralė. Tai gali per ilgai užtrukti. Būtina ieškoti jėgų, kurios padėtų pramatomoje ateityje atskirti Lietuvą nuo Sovietų Sąjungos, nes tik valstybinė siena užkirstų kelią forsuoti rusų kolonizacijai. Lietuvių tautos išlikimui Lietuvos valstybės atstatymas yra būtina sąlyga.

2. Neišsipildę viltys

Pasibaigus II-jam Pasauliniam karui, tiek politiniai pabėgėliai Vakaruose, tiek laisvės kovotojai tėvynėje laukė lemiamo ginkluoto susidūrimo tarp Vakarų ir Sovietų Sąjungos. Nors tos viltys buvo politiškai logiškos, jos buvo pagrįstos Vakarų visuomenės, ypač Amerikos, psichologijos nepažinimu.

Su generolo MacArthuro atšaukimu iš Korėjos 1951 m. Amerika praleido paskutinę progą ginklu išspręsti pagrindines pasaulio politines problemas pagal savo idealus — tarptautinės teisės pavertimo tikra, visuotinai privaloma ir jėga paremta teise, individo ir tautų laisvės atstatymo Rytų Europoje, atominių ginklų kontrolės pasauliniu mastu ir visos eilės kitų. Sovietų Sąjungai pilnai išvysčius savo atominių ginklų technologiją ir gamybą, jų panaudojimas pasidarė neracionali priemonė bet kokioms problemoms spręsti. Atominio karo atveju visuotino sunaikinimo mastas būtų toks milžiniškas, kad jame neišvengiamai žūtų pats karo objektas. Tiesioginiai atominių atakų paliestuose kraštuose būtų visiškai sunaikinti modernios visuomenės struktūros pagrindai. Nei kapitalistinė, nei socialistinė sistema nebegalėtų funkcionuoti tuose kraštuose. Jei ten dar išvis išliktų organizuota visuomenė, gal tik feodalinė sistema tebūtų įmanoma jos santvarka. Apie individo teisių ir demokratijos išlaikymą tada negalėtų būti nė kalbos, nes asmens laisvei ilgam nebūtų minimalinių sąlygų.

Atsisakius pasaulinio karo ir neturint jėga disponuojančių tarptautinės teisės institucijų, tos problemos, kurios anksčiau būtų buvę tikros karo priežastys, dinamiškame mūsų laikų pasaulyje vis tiek turi būti kaip nors sprendžiamos. Todėl dabar matome didžiąsias valstybes plačiai naudojant įvairiausias politinio spaudimo priemones, skleidžiant masinę propa-

gandą ir agitaciją, remiant revoliucinius sąjūdžius, tobulinant militarinę infiltraciją, partizanų ir riboto karo strategiją bei taktiką. Guviai visas šias priemones išnaudojant, galima priešo galybę neblogiau palaužti kaip pilnu ginkluotu susidūrimu, ir tai dar su žymiai mažesniais nuostoliais sau. Anglijos ir Prancūzijos kolonialinių imperijų likvidacija yra ryškus šių laikų politinių ir ribotų militarinių kovos priemonių efektyvumo pavyzdys.

Lietuvių politinė emigracija ilgai tikėjosi, o daugelis dar ir dabar laukia, kad Amerika ir visas Vakarų pasaulis imsis rimtai spausti Sovietų Sąjungą, siekiant išlaisvinti sovietų kontrolėn pakliuvusius kraštus. Šios vilties pagrindas buvo Jeffersono, Lincolno ir Wilsono idėjos apie Amerikos pasaulinės reikšmės misiją. Konsekventiška Amerikos pozicija abiejų pasaulinių karų metu prieš imperines Vokietijos ambicijas tą viltį stiprino.

Dabar, rodos, jau pakankamai ilgai gyvename Amerikoj, galėjome pažinti šį kraštą ir turėtume suprasti, kad amerikiečiai rusų tautos nelaiko sau priešu. Priešingai, amerikiečių tauta rusams turi gilių simpatijų, ir todėl Amerika yra gana atlaidi Rusijos imperializmui.

Prof. Pakštas pačiame šaltojo karo įsisiūbavime aiškiai matė amerikiečių draugiškus sentimentus rusams ir eilėje straipsnių bandė aiškinti jų priežastis. Nemaža svarbių panašumų artina amerikiečius ir rusus. Tai istorinis abiejų tautų ekspansijos ir kolonizacijos eigos panašumas, grynai utilitaristinė tikrųjų vertybių sistema, ypač ryški pažiūroje į gamtą ir aplinką, nekritiška pagarba visiems didelio masto reiškiniams — gigantomanija, iš kurios kyla simpatija didelėms tautoms bei valstybėms, tolerancija imperializmui, mažų tautų reikšmės nuvertinimas ir priešiškumas nacionalizmui. Panašumai papildomi priešingybėmis, kurios padeda išvengti griežto interesų susidūrimo; taip, pavyzdžiui, amerikiečiai yra jūrų tauta, gi rusai — kontinentinė ir jų ekspansija nukreipta į kraštus, kurie amerikiečiams nepažįstami ir neįdomūs — Rytų Europa, Viduriniai Rytai ir Centrinė Azija. Toki amerikiečių tautoje vyraują sentimentai užtikrina, kad, nors lietuvių emigracija ir visai pasinertų į Amerikos vidaus politiką, niekad nebus išrinktas prezidentas, kuris siektų ryžtinga politika atstumti Rusiją atgal į jos tikrąsias, tautines ribas.

Šiuo metu Amerika ieško ko geriausių santykių su Sovietų Sąjunga. Prezidentas Johnsonas šį siekimą deklaravo savo programinėje kalboje apie Sąjungos padėtį ir dar ypatingai jį pabrėžė, iškeldamas iš visų kitų vidaus ir užsienio politikos

tikslų, kaip tą, kuriam jis rinkimais yra gavęs tautos mandatą.[9])

Net vis daugiau įsitraukdama į Vietnamo karą, Amerika nepaliaujamai siūlo Rusijai savo draugystę: "Rusijos tautos ir Jungtinių Valstybių bendrų interesų yra daug — ir, štai, ką aš noriu pasakyti Sovietų Sąjungos tautai: joks Amerikos interesas niekur nesikerta su sovietų tauta". Tokiais iškilmingais žodžiais prezidentas Johnsonas kreipiasi į sovietų, taigi — rusų tautą.[10]) Šiuo metu rusai ignoruoja jiems ištiestą Amerikos ranką ir tik tai vis dar neleidžia grįžti į neriboto pasitikėjimo Rusija politiką ir į tas besąlyginio jai draugiškumo nuotaikas, kuriomis Amerika gyveno II-jo Pasaulinio karo metu. Ir vėl Amerika mielai sudarytų karinę sąjungą su Rusija — šį kartą prieš komunistinę Kiniją. Sugestijos preventyviniu puolimu sunaikinti komunistinės Kinijos atominių ginklų gamybos centrus svarstomos ramiai, nesigirdi tų pasipiktinimo ir pasibaisėjimo klyksmų, kurie prasiveržd avo dėl panašių pasiūlymų nukreiptų prieš Rusiją po II-jo Pasaulinio karo ar Korėjos karo metu.

Viso to nepaisant, Amerika nėra priešinga Baltijos tautų laisvei ir ji net būtų patenkinta, jei Sovietų Sąjunga geruoju leistų joms atsiskirti ir atstatyti savo nepriklausomas valstybes. Tačiau politiškai efektyviomis priemonėmis Amerika Baltijos tautų išsilaisvinimo pastangų neparems. Daugiausia, ko mes galime iš Amerikos tikėtis, tai ir toliau Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo, kartu su maloniais simpatijų ir užuojautos mūsų tautoms pareiškimais. Iš Amerikos laukti efektyvios politinės paramos yra visai nereali viltis, nes tokia parama būtų priešinga visai dabartinei Amerikos užsienio politikos krypčiai. Amerika nesiangažuoja politinei kovai už tautų laisvės idėją. Be tokio principinio įsipareigojimo Baltijos kraštai jai yra per tolimas ir per menkas objektas, kad jų išvadavimas būtų Amerikai tikrai svarbus. Pagrindinės Amerikos politinės krypties Baltijos kraštų klausimas pakeisti negali.

Anglija su dideliu apgailestavimu laiko Baltijos valstybių klausimą galutinai išspręstu. Atlanto Charta ir kiti Vakarų

---

9) "Transcript of the President's Message to Congress on the State of the Union", **The New York Times**, January 5, 1965, 16 psl.

10) Cituota iš Robert B. Semple Jr., "Johnson Asks Peace in Plea to Russians", **The New York Times**, June 4, 1965, 1 ir 3 psl.

moraliniai įsipareigojimai jos akyse jau yra istorija, gi Anglijos politika niekad nelaikė savo uždaviniu atitaisyti istorijos skriaudas.

Jei savo kalbose generolas de Gaulle, išskaičiuodamas pavergtas Europos tautas, nemini Baltijos valstybių, galime būti tikri, jog tai ne dėl to, kad jis tų kraštų nežinotų, juos užmirštų ar neapsižiūrėjęs praleistų. Gen. de Gaulle nėra amerikietis, kuriems tokios klaidos dažnai nutinka. Jis vykdo grandiozinį planą — Prancūzijos hegemonijoj sujungti visą Europą nuo Atlanto iki Uralo prieš anglosaksus. Mums tas planas nieko gero nežada. Tokį planą vykdantiems prancūzams reikės anksčiau ar vėliau susiprasti su rusų tauta, gi Baltijos tautų laisvės klausimo kėlimas tam būtų sunki, greičiausiai neperžengiama kliūtis. Todėl, nors Prancūzijos prezidentas labai mėgsta savo spaudos konferencijose didingu mostu patiekti autoritetingus sprendimus visoms pasaulio politinėms ir ekonominėms problemoms, vis tiek ar jos liečia Prancūziją ar ne, apie Baltijos tautas jis tyli. Generolo tikslas žūtbūt izoliuoti ir paženminti Ameriką mums taip pat svetimas. Nors Amerika mums nieku konkrečiu nepadeda, ji nėra Baltijos tautų priešas, o jos ryškus ir konsekventiškas Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas mums labai svarbus. Pagaliau, jei Europa būtų sujungta iki Uralo, numatomoji Prancūzijos hegemonija gali kartais jai išslysti ir pakliūti į Rusijos rankas. Žinoma, tokia mintis generolo galvon negali užklysti, nes ji implikuoja abejonę prancūzų tautos absoliutiniu ir nelygstamu pranašumu prieš visas tautas visose žmogiškosios veiklos ir kūrybos srityse.

Vokietijai Baltijos kraštų likimas yra svarbus, tačiau dabar jos padėtis yra tokia sunki, kad ji turi pirmiausia žiūrėti savo gyvybinių interesų. Berlyno ir Rytų Vokietijos padėtis ir kelių į Vokietijos sujungimą ieškojimas yra tie klausimai, kuriems Vakarų Vokietija turi skirti visą savo dėmesį. Net anapus Oderio ir Neissės prarastos Vokietijos sritys lieka antraeile problema. Vokiečiams vis labiau aiškėja, kad, greičiausiai, reikės susitaikyti su Pomeranijos, Neumarko ir Silezijos praradimu, jau nė nekalbant apie Rytprūsius ir Dancigą. Niekas nesutiks vokiečiams leisti vėl suvaryti lenkiškąjį Pamarį į koridorių. Net jei Sovietų Sąjungos galybė žlugtų, dar ilgam laikui vokiečiais nepasitikinčios jėgos visoj Europoj liktų tiek stiprios, kad būtų nepaprastai sunku pralaužti ar net reikšmingai modifikuoti Oderio - Neissės liniją.

Bet mums Vokietija visada bus labai svarbi. Ji vienintelė didžioji valstybė, kuriai dabartinė padėtis yra nepakenčiama.

Vokiečius sąlygos gali priversti ieškoti susitarimo su Sovietų Sąjunga, bet jie rusams jokių sentimentų neturi. Be to, Vokietija savo ekonominiu ir militariniu pajėgumu yra stipriausia Europos valstybė. Ji visada buvo svarbus faktorius Rytų Europoj, nors, tiesa, dažniausiai kaip piktas ir pavojingas jos rytinių kaimynų priešas. Po II-jo Pasaulinio karo visiškai sunaikinus tūkstančio metų vokiškosios ekspansijos į rytus pasiektus laimėjimus, gal galima tikėtis vokiečių tautos prablaivėjimo ir suvokimo, kad vokiečiams pražūtinga remti savo siekimus vien tik plika jėga, nes pasaulyje yra visa eilė galybių, kurių jėgai Vokietija niekad nebeprilygsta. Vokiečių tauta, kartą apvaldžiusi savo grobuoniškus polinkius, būtų natūrali sąjungininkė Rytų Europos tautoms prieš imperialistinę rusų ekspansiją.

3. Naujos jėgos

Gaivališkai galingas Azijos ir Afrikos tautų išsivadavimo sąjūdis yra ryškiausia mūsų laikų tautų laisvės idėjos išraiška. Per 20 m. šis sąjūdis sugriovė beveik visas Vakarų kolonialines imperijas. Tautinio išsivadavimo eiga Azijoj ir Afrikoj greitais žingsniais artėja į pilną laimėjimą. Tautų laisvės idėjos logika reikalauja, kad, baigus Azijos ir Afrikos išlaisvinimą, antikolonialinis sąjūdis atsisuktų prieš Sovietų Sąjungą, didžiausią ir stipriausią mūsų laikų kolonialinę imperiją. Ir tikrai, per paskutinius pora metų Lietuvių Jaunimo Antikolonialinės Lygos sudaryti kontaktai ir jos įvairių žygių rezultatai parodė, kad palyginti lengva laimėti aziatų ir afrikiečių supratimą ir simpatijas Baltijos tautų teisei į apsisprendimą ir valstybinę nepriklausomybę.

Tačiau tiek idėjų vidinė logika, tiek simpatijos nebūtinai randa atitinkamą išraišką politinėj akcijoj. Turime simpatijų Vakaruose, galime jų laimėti Azijoj ir Afrikoj, bet niekur nematyti noro susikirsti su galingąja Sovietų Sąjunga.

Azijos ir Afrikos kraštai iš tikrųjų nėra stiprūs. Juos slegia buvusiųjų ponų išskirtinė ekonominė, politinė ir kultūrinė įtaka, todėl jie stengiasi rasti atsvarą Sovietų Sąjungoj ar komunistinėj Kinijoj. Taip Azija ir Afrika pasidarė arena, kurioj dėl įtakos varžosi Vakarai, sovietai ir kinų komunistai. Šių varžytinių dėka Azijos ir Afrikos kraštų svoris tarptautinėj politikoj pasidarė daug didesnis, negu jiems šiaip suteiktų jų ekonominis, politinis, militarinis ir kultūrinis pajėgumas. Jaunoms valstybėms tokia padėtis yra labai patogi, nes ji leidžia joms balansuoti stiprias jėgas ir naudotis ekonomine parama iš visų didžiųjų galybių, neprarandant savo politinės nepriklausomybės.

Mums Azijos ir Afrikos kraštai svarbūs dėl jų, nors ir neužpelnyto, svorio tarptautinėj politikoj. Mūsų uždavinys — nuolat priminti tiems kraštams rusiškąjį imperializmą, kolonializmą ir sovietų pavergtų tautų likimą, tuo griaunant Sovietų Sąjungos neužtarnautą prestižą, kaip tautinio išsivadavimo kovų sąjungininkės ir rėmėjos. Visur, kur sovietai siekia plėsti savo įtaką, jie turėtų susidurti su įkyria kliūtimi — Baltijos kraštų laisvės klausimu.

Šiuo metu pikčiausiu Sovietų Sąjungos priešu iškilo komunistinė Kinija. Monolitinis komunistinis pasaulis skilo. Jo vienybės atstatymui galimybės visai mažos, nes skilimas įvyko dėl tikrų ir labai svarbių Kinijos ir Rusijos tautinių interesų susikirtimo. Kinija atsibudo po šimtmečių miego ir grįžo į dar vieną totalistinio jėgų mobilizavimo, centralizacijos, imperijos kūrimo ir agresyvios ekspansijos periodą. Kinijos komunizmas jungia Vakarų kilmės marksistinę doktriną su sava totalistine tradicija, kuri siekia Didžiosios kinų sienos statytojo imperatoriaus Shin Huang Ti laikus. Kinijoj komunizmas laimėjo pilietinį karą ir valdžią savo jėgomis, todėl, nebūdamas primestas svetimos jėgos, jis yra giliai tautiškas.

Du pagrindiniai komunistinės Kinijos tikslai — teritorinė ekspansija ir pasaulinio komunistinio sąjūdžio vadovybės pasiglemžimas — neišvengiamai veda į susikirtimo su Sovietų Sąjunga gilėjimą. Ypač svarbus yra teritorinis klausimas. Perpildytai Kinijai reikalinga erdvė, gi šalia — pustuštis Sibiras, turtingas įvairiausiais resursais, kurio didelė dalis palyginti dar neseniai yra buvusi bent nominalinėj Kinijos valdžioj. Komunistinė Kinija 1964 m. iškėlė savo pretenzijas į didelius Sibiro ir sovietų Centrinės Azijos plotus, paneigė Kinijai carinės Rusijos nelygiomis sutartimis primestų sienų teisingumą ir net teisėtumą. Jokia grupė, kuri valdo ar ateityje valdys Sovietų Sąjungą, negali sutikti su tokiais reikalavimais ir geruoju atiduoti Kinijai plačias Sibiro ar Centrinės Azijos teritorijas, nes tai būtų aiškus Rusijos tautinių ir valstybinių interesų išdavimas.

Dabartiniame jėgų santykyje Sovietų Sąjunga militariškai ir ekonomiškai yra tiek pranašesnė už komunistinę Kiniją, kad šiai nėra jokios vilties ką nors laimėti ginklu. Todėl Kinijos komunistams liko tik politinė kova, kurią jie veda daug intensyviau ir rimčiau negu Vakarai bet kada šaltojo karo metu. Vakarai stengiasi tik komunizmo ekspansiją sustabdyti, kai komunistinės Kinijos vadai siekia išnaudoti visas Sovietų Sąjungos silpnąsias vietas, kad visai palaužtų jos galybę ir įtaką, radikaliai pakeičiant visą jėgų santykį Kinijos naudai.

Vystydami savo politinę ofenzyvą prieš Sovietų Sąjungą, Kinijos komunistai iškėlė visą eilę klausimų, kurių pilnas politinis ir propagandinis išvystymas kenktų priešo vidiniam stiprumui ir jo įtakai kituose kraštuose. Jie kaltina Sovietų Sąjungos Komunistų partijos vadovybę komunistinės ideologijos heretiniu iškraipymu ir išdavimu, stengiasi iš sovietų įtakos išplėšti arba suskaldyti kitų kraštų komunistų partijas, kovoja prieš sovietų įtaką Azijoj ir Afrikoj ir, žinoma, stengiasi ten plėsti savo įtaką. Sovietų Sąjungai jie prikiša "didžiosios valstybės šovinizmą", carų ekspansinės politikos tęsimą, imperializmą ir kolonializmą.

Plataus masto puolime jie palietė ir Baltijos valstybių užgrobimą. Komunistinės Kinijos spauda metė sovietams į akis tokius kaltinimus: "Sovietų Sąjunga — imperialistinė valstybė ir jos imperializmas piktesnis net už Vakarų valstybių imperializmą. Kai kurios Vakarų valstybės leido savo buvusioms kolonijoms tapti nepriklausomomis valstybėmis, gi Sovietų Sąjunga ir toliau valdo užgrobimus savo pakraščiuose — Latvijoj, Estijoj, Lietuvoj, Lenkijoj, Rumunijoj ir Mongolijos Liaudies Respublikoj".[11]) Komunistinės Kinijos pasiuntinybės pareigūnai nesivaržė kontaktuoti latvius pabėgėlius Stockholme ir iš antikomunistinių emigrantų paprašė medžiagos apie Baltijos kraštų padėtį.[12]) Londone jie supirko ukrainiečių pabėgėlių leidžiamą literatūrą apie sovietų žiaurumus ir rusifikaciją Ukrainoj.[13])

Mao Tse-tungas savo pasikalbėjime su japonų žurnalistais 1964 m. tarp kitų kaltinimų sovietams suminėjo net Rytprūsių užgrobimą ir kolonizaciją: "Sovietų Sąjunga laiko okupavusi daugybę kraštų. Pagal Jaltos susitarimus, Sovietų Sąjunga, dėdamosi garantuojanti Mongolijos nepriklausomybę, iš tikrųjų tą kraštą pajungė savo valdžiai... 1954 metais, kai Chruščiovas ir Bulganinas atvyko į Kiniją, mes tą klausimą iškėlėm, bet jie atsisakė su mumis kalbėtis. Jie pasisavino dalį Rumunijos. Atplėšę dalį Rytų Vokietijos, jie išvarė vietos gyventojus į vakarinę sritį. Atplėšę dalį Lenkijos, jie prisi-

11) Cituota iš Žorž Channa, "Kuda idet Pekin?", **Izvestija**, 10 sentjabrja 1964 g., 2 psl.

12) "Soobščenie emigrantskoj gazety", **Izvestija**, 20 sentjabrja 1964 g., 3 psl.

13) "Mao kupiv knižki pro zločini Chruščova v Ukraini", **Šljach Peremogi**, 1963.X.6, 2 psl. ir "Literatura ZČ OUN v SSSR", **Šljach Peremogi**, 1964.VII.19, 1 psl.

jungė ją prie Rusijos ir kaip atlyginimą davė Lenkijai dalį Rytų Vokietijos. Tas pats nutiko Suomijai. Jie viską atplėšė, ką tik buvo galima atplėšti".[14])

Kinai gerai pažįsta Rusiją ir žino jos lengviausiai pažeidžiamas vietas. Todėl galima numatyti, kad jų propaganda apie sovietų imperializmą, kolonializmą ir tautinę priespaudą ateityje plėsis ir stiprės. Šios temos rusams labai pavojingos, nes Sovietų Sąjungos galybės geografinė bazė yra jos pakraščiuose, turtingoje Ukrainoj, Užkaukazyj, Centrinėj Azijoj ir Sibire, kur daugiausia gyvena svetimos tautos.

Sovietų Sąjungos politinė įtaka po Stalino žymiai sumažėjo, nors jos militarinis ir industrinis pajėgumas tikrai nesusilpnėjo. Ryškiausiai ši politinės galios erozija pasirodė Rytų Europoje. Sovietų Sąjungos — Kinijos skilimas ir jų politinė kova sudaro visą eilę progų Rytų Europos satelitams išslysti iš tiesioginės sovietų kontrolės. Albanija, Rumunija ir, bent iš dalies Lenkija, pasinaudodamos komunistinio monolito skilimu, atgavo savo valstybinę nepriklausomybę ir taip, šalia anksčiau atsiskyrusios Jugoslavijos, atsirado keletas komunistinių valstybių, kurios vadovaujasi pirmoj eilėj savo tautiniais interesais. Anksčiau ar vėliau ir kiti sovietų satelitai (gal tik išskyrus Rytų Vokietiją) paseks jų pavyzdžiu. Tačiau jų viduje dar ilgą laiką viešpataus komunistinė diktatūra. Komunizmo įsitvirtinimas Rytų Europoj buvo galutinai nuspręstas 1956 metais, kai Vakarai atsisakė padėti Vengrijos revoliucijai. Tuo sprendimu Vakarai nepaliko Rytų Europai jokių kitų alternatyvų ir jos tautas pasmerkė ilgai komunistinio totalitarizmo nakčiai.

Baltijos kraštų ir kitų Sovietų Sąjungos tiesiogiai inkorporuotų tautų padėtis šioje situacijoje dar labiau pablogėjo. Vakarai patenkinti Rytų Europos satelitinių valstybių atsipalaidavimu, nors, išskyrus ankstyvą Jugoslavijos atveją, visas šis išsivystymas vyko ir vyksta be jokių Vakarų nuopelnų. Kad Vakarai galėtų sau kartoti, jog Rytų Europoj viskas gerai, o jei dar ir ne visai gerai, tai kasdien darosi geriau, reikia išskirti ir užmiršti Baltijos kraštus, o tuo labiau kitas sovietinės imperijos tautas. Todėl tylos sąmokslas prieš Baltijos kraštus vis tirštėja. Jau visiškai nenuostabu, kad ta Amerikos spauda, kuri atidžiai seka Sovietų Sąjungos ir komunistinės Kinijos ginčą, net nė neužsiminė apie kinų komunistų žygius ir kalti-

---

14) Cituota iš "The Territorial Dispute", **The New York Times**, September 6, 1964, Section 4, E 3 psl.

nimus rusams, liečiančius Baltijos kraštus. Po truputį, lyg nejučiomis, bandoma plėsti nedalinamos Rusijos idėją, apimant ir Baltijos kraštus.[15]) Taip laikui bėgant Baltijos valstybių laisvės klausimas išnyks iš Vakarų politinės dienotvarkės, paskęsdamas tarp daugybės kitų istorijos žiaurumo ir neteisingumo pavyzdžių.

Vakaruose, o taip pat Azijoj ir Afrikoj mes galime rasti simpatijų ir užuojautos, bet čia dar nėra pasireiškusių efektyvių jėgų, kurios veiktų mūsų laisvės kryptimi. Nei simpatijų, nei užuojautos mes nerasime komunistiniame pasaulyje, nes komunistinėj ideologijoj nėra vietos sentimentams. Bet kaip tik dėl to galime būti tikri, kad nei kinai, nei rumunai, nei lenkai komunistai neturi jokių sentimentų ir didžiosios, nedalinamos Rusijos idėjai. Vakarai dėl šventos ramybės nelies Sovietų Sąjungos sienų, nežiūrint kur ir kada ji sau tas sienas nusibrėžė. Gi komunistinė Rumunija jau dabar kelia Besarabijos nepriklausomybės klausimą.[16]) Mums tai labai svarbus įvykis, nes Besarabija, rusų pavadinta Moldavijos respublika, buvo prijungta prie Sovietų Sąjungos tuo pačiu laiku ir panašiose aplinkybėse, kaip ir Baltijos valstybės. Kelti Besarabijos klausimą reiškia pajudinti sovietų teises į visus nuo 1940 m. jų užgrobtus kraštus.

Šalia kinų bei rumunų, ir kiti Sovietų Sąjungos kaimynai jaučiasi turį teisių į sovietinėn imperijon įjungtas žemes. Carinės ir komunistinės Rusijos ekspansija kiekvienam kaimynui ką nors kainavo. Išskyrus vokiečius ir japonus, visi jie dar tyli, tačiau tyli ne tam, kad užmirštų, bet kad sulauktų geros progos savo teritorines sąskaitas Sovietų Sąjungai patiekti.

Sovietų Sąjunga silpnėja, ji jau persirito per savo galybės viršūnę ir pradeda slinkti žemyn. Deja, šis procesas lėtas ir nelygus. Jis gali sustoti, net žengti atgal, bet jau yra susiformavę jėgos, kurios jį pastoviai stumia pirmyn. Sovietų imperijoj glūdi ir bręsta savi vidiniai prieštaravimai ir nėra jokio pagrindo manyti, kad ji bus išimtis iš visų kitų imperijų istorin'o likimo — ir jos galybei ateis galas. Nežinia tik, kada tai nutiks, nors nuo to priklauso mūsų tautos likimas.

---

15) Pavyzdžiui, **Time** žurnalas straipsnį, pavadintą Rusija, iliustravo nuotraukomis iš Lietuvos, nors pačioje Sovietų Sąjungoje Baltijos kraštai dar niekad nėra vadinami Rusijos dalimi — "Russia", **Time**, February 21, 1964.

16) Max Frankel, "Rumanians Widen Independent Line", **The New York Times**, December 19, 1964, 1 psl.

4. Valstybės atstatymas neliečiant jos santvarkos

Visos reikšmingos jėgos, kurios veda į Sovietų imperijos silpnėjimą, glūdi arba pačioje Sovietų Sąjungos visuomenės struktūroje arba naujojoje komunistinio pasaulio vidaus įtampoje. Tiesioginė Vakarų įtaka į šį procesą visai menka.

Tokiose aplinkybėse vienintelis realus mūsų tautos kelias į laisvę veda per Lietuvos atsiskyrimą nuo Sovietų Sąjungos ir bent formalios, nominalinės valstybinės nepriklausomybės atstatymą, nors krašte ilgesniam laikui pasiliktų komunistinė politinė, ekonominė ir socialinė sistema.

Valstybinis atsiskyrimas efektingai užkirstų kelią masinei rusų kolonizacijai ir užtikrintų tautos išlikimą. Būtų sudarytos sąlygos eventualiai tolimesnei evoliucijai valstybės, tautos ir individo laisvės kryptimi. Dabar Lietuvos padėtis tokia bloga ir pavojinga, kad net Bulgarijos, liūdniausio iš satelitų, padėtis Lietuvai būtų didelis laimėjimas, nes, pagaliau, kiekvienam satelitui su politiniu guvumu ir šiek tiek laimės galima nukeliauti Rumunijos pramintais takais.

Bandymas nusikratyti komunistine sistema esamose sąlygose būtų iš anksto pasmerktas baisiam pralaimėjimui. Rusija tuoj pat užgniaužtų tokį bandymą su milžiniškais, gal net mirtinais nuostoliais mūsų tautai. Gi Vakarai tokiu atveju nė piršto nepajudintų mūsų tautai padėti, kaip nieko nepadėjo Budapešto sukilėliams ar mūsų partizanams.

Tokia padėtis reikalauja suspenduoti kovą prieš komunistinį režimą Lietuvoje ir visas jėgas, visą politinę veiklą nukreipti į pirmutinį tikslą — atskirti Lietuvą nuo Sovietų Sąjungos. Mūsų tautos pavojingiausias priešas yra rusiškasis ekspansionizmas, tad su juo ir tenka pirmoj eilėj kovoti.

Išsikalbėjus su atvykstančiais iš Lietuvos, atrodo, kad ten labai aiškiai jaučiama, kas svarbiausias priešas. "Komunizmas mūsų tautai nėra jau taip labai pavojingas, nes despotiški režimai ir sistemos ilgai neišsilaiko. Ateis galas ir jam. Bet **mirtinas ir pavojingiausias mūsų tautos priešas yra maskoliškas imperializmas ir kolonializmas**",[17]) — baigia savo straipsnį apie Lietuvos kolonizavimą ir rusinimą St. Rūkienė, buvusi Sibiro tremtinė. Atvykusi iš Lietuvos Jadvyga Viluckienė paliečia mūsų emigracijos laikyseną: "Bet kai skaitau laisvųjų lietuvių spaudą, klausau veikėjų kalbų, man susidaro įspūdis, kad ir laisvieji lietuviai nuo tikrosios realybės supratimo stipriai

17) St. Rūkienė, "Lietuva dabar", **Draugas**, 1965 m. rugpiūčio 27 d., 4 psl. Pabraukimas originale.

ima tolti. Vis kovojama prieš komunizmą, vis dar manoma, kad Lietuva prie kančių kryžiaus prikalta tik komunistinėmis vinimis. Iš tikro gi **į Lietuvos kūną yra suvarytos rusiškosios vinys**... Gilioji problema Lietuvoje glūdi santykyje tarp pavergtojo ir pavergėjo, tarp lietuvių ir rusų bei Lietuvos išdavikų".[18]) Reikšminga ir liūdna, kad tokia mūsų kritika jokių išvadų, net jokių komentarų nesulaukė. Matyt, nenorime ar bijome pažvelgti į realybę. Ir mes patys mokame prieš nepatogias mintis sudaryti tylos sąmokslus.

Bet kodėl nereikalauti nepriklausomos, demokratinės Lietuvos ar bent teisės lietuvių tautai laisvai pasirinkti sau bent kurią santvarką? Kodėl neužsiprašyti kuo daugiau ir tikėtis, kad tuo būdu gal išgausime bent valstybinę nepriklausomybę?

Deja, visiškai nepriklausoma, demokratinė Lietuva, kuri būtų laisva vesti vakarietiškai orientuotą užsienio politiką, dabartinėse aplinkybėse yra tokia nereali vizija, kad ją pristatydami mūsų politiniu tikslu svetimųjų akyse pasirodom iš realybės iškritusiais svajotojais, gi savo visuomenę stumiam į nusivylimą ir netikėjimą Lietuvos prisikėlimu. Net mums tikrai draugiški vakariečių sluogsniai nemato, kuo jie mums galėtų konkrečiai padėti. Tokia Lietuvos laisvės koncepcija negali sudominti Azijos bei Afrikos kraštų visuomenės ir iššaukia komunistinio pasaulio bekompromisinį priešiškumą.

Neribota valstybės santvarkos ir jos užsienio politikos pasirinkimo laisvė labai gražiai skamba įvairiose deklaracijose, bet tai nėra reali politinė koncepcija. Tą mato mūsų draugai ir priešai.

Nepriklausomybė yra teisinis terminas tam tikram valstybės statusui nusakyti. Iš tikro kiekvienos, ir ypač mažos valstybės nepriklausomybė yra reliatyvi, nes absoliuti nepriklausomybė įmanoma tik absoliučioj izoliacijoj. Lietuvos vidaus santvarka negali būti sprendžiama, visai neatsižvelgiant bendros Rytų Europos situacijos. Wilhelmo Uracho išrinkimas karaliumi Mindaugu II 1918 m., neriboto parlamentarizmo demokratijos laikotarpis 1922 - 1926 m. ir pagaliau 1926 - 1940 m. autoritarinis režimas Lietuvoje sutapo su atitinkamomis, tuo laiku Rytų Europoj vyravusiomis valstybinio gyvenimo sistemomis ir formomis. Negalės būti kitaip ir ateityje. Apie demokratinę Lietuvą būtų galima tik tada kalbėti, jei demokratija laimėtų visoje Rytų Europoje.

---

18) Jadvyga Viluckienė, "Atvykau iš rusų pavergtos Lietuvos", **Darbininkas**, 1964 m. liepos 15 d., 3 psl. Pabraukimas originale.

Dar ryškiau geografija apsprendžia mažos valstybės pasirinkimo galimybes užsienio politikoj. Nepriklausomos Lietuvos politika buvo draugiška Rusijai. Jei ji išsivaduos iš sovietinės okupacijos, nežiūrint visų aukų ir skriaudų, naujoji Lietuva negalės sau leisti pasukti kita, Rusijai priešiška kryptimi. Nuo savos geografinės padėties pabėgti negalim, ir Rusija visada liks didžiausias Lietuvos kaimynas, vienas pačių svarbiausių faktorių, su kuriuo Lietuva visada turės skaitytis.

Sovietų Sąjunga lengvai nesutiks leisti Lietuvai atsiskirti. Tačiau tiek užsienyje, tiek pačioje Lietuvoje rusams būtų nepaprastai sunku atremti nepriklausomos socialistinės Lietuvos idėją, nes komunistinėj doktrinoj nėra nieko, kas paaiškintų ir pateisintų skirtingą Lietuvos ar Latvijos statusą nuo to, kurį turi Rumunija ar Bulgarija. Todėl tokia koncepcija gali rasti pritarimo ir politinės paramos ne tik Azijoj ir Afrikoj, bet ir tarp įvairių kraštų komunistinių sąjūdžių, ar net tarp nepriklausomų komunistinių valstybių — Kinijos, Albanijos, Rumunijos, Jugoslavijos ir Lenkijos. Mes gal prarastume Vakaruose pačių konservatyviausių draugų simpatijas, bet galėtume laimėti žymiai įtakingesnių, politiniam realizmui atstovaujančių vakariečių sluogsnių dėmesį.

Sąjungininkų savo tautos laisvei reikia ieškoti visur — Vakaruose, Azijoj, Afrikoj ir net komunistiniame pasaulyje. Tautinės laisvės ir valstybinės nepriklausomybės tikslas, pagrįstas tautų apsisprendimo teise ir kolonializmo panaikinimu visame pasaulyje ir atskirtas nuo kovos už kurią nors valstybės santvarką, atvertų mums naujas galimybes. Mūsų propaganda prieš sovietinį — rusiškąjį imperializmą būtų itin efektinga ten, kur vyksta intensyvi komunistinės Kinijos ir Sovietų Sąjungos kova dėl įtakos — Azijoj, Afrikoj ir viso pasaulio komunistų tarpe. Būtina patiekti išsamią medžiagą apie Baltijos kraštus komunistinei Kinijai, Rumunijai ir visiems kitiems potencialiems Sovietų imperijos priešams, vistiek ar jie būtų komunistai ar ne.

Vakarams vedant vien savo siaurais interesais pagrįstą politiką, jie neturi teisės laukti, kad lietuvių tauta aukotųsi tų interesų labui ir kovoje už savo laisvę neišnaudotų visų galimybių, neieškant sąjungininkų, kas ir kur jie bebūtų. Lietuvių tauta partizanų karo metu 1944 - 1952 m. jokios, net moralinės paramos iš Vakarų negavo. Tik jų slaptosios žvalgybos įstaigos bandė tautos herojišką kovą ciniškai išnaudoti savo specifiniams tikslams. Vakarams lietuvių tauta politiškai nieko neskolinga. Bet ji turi teisę laukti, kad jai siekiant laisvės jos emigracija užsienyje darytų visa tai, ko tauta tėvynėje pati

daryti negali. Emigracija gali ir todėl privalo išnaudoti visas progas, kurios iškilo komunistiniam pasauliui skilus, komunistinei Kinijai bandant griauti Sovietų Sąjungos galybę, Rumunijai siekiant atgauti Besarabiją.

Visa tauta, tėvynėje ir emigracijoj, gali sutarti ir vieningai siekti pagrindinio tikslo — valstybinės nepriklausomybės. Sąjunginėms respublikoms Sovietų Sąjungos konstitucija numato teisę išstoti iš Sovietų Sąjungos. Jei reikalavimas ta teise pasinaudoti būtų lietuvių Lietuvoje keliamas kiekviena proga, slaptai ar net ir viešai, rusams būtų keblu dabar, jau gan senai pasibaigus neribotam terorui, beatodairiškai jį užgniaužti. Tačiau agitacija už kapitalistinės santvarkos atstatymą yra laikoma priešvalstybine veikla ir jai taikomos griežčiausios bausmės.

Dėl galutinių politinių tikslų — geriausios valstybės ir visuomenės santvarkos — pilno sutarimo visoj lietuvių tautoj niekad nepasieksim. Kiekvienas mūsų pasilaikysime savo pažiūras, pasaulėžiūrą ir ideologiją. Lietuviui komunistui nepriklausoma socialistinė Lietuva negali niekur kitur vesti kaip tik į komunizmo statybą Lietuvoje. Demokratinių įsitikinimų lietuvis į valstybinės nepriklausomybės atstatymą žiūrės kaip į pirmą žingsnį, siekiant pilnos laisvės visose tautos ir individo gyvenimo ir kūrybos srityse. Kas galutinai laimės, deja, priklausys ne tik nuo lietuvių tautos pasirinkimo, bet ir nuo pasaulinio komunistinio judėjimo tolesnės evoliucijos ir ypač jo įsistiprinimo ar subliuškimo Rytų Europoje.

Todėl tenka atskirti valstybės režimo ir visuomenės santvarkos klausimus nuo visai tautai bendro tikslo atstatyti savo valstybę. Tai sunkus, bet vis tik įmanomas tikslas, kurio galima siekti užsienyje ir tėvynėje įvairiomis politinės kovos priemonėmis.

Atėjo laikas aiškiai pasakyti saviems ir svetimiems, kad mes kovojame ne su režimu, bet su svetima priespauda, ne dėl vienos ar kitos santvarkos, bet dėl lietuvių tautos teisės turėti savo atskirą valstybę. Mūsų tautinė ir net asmeniška savigarba verčia mus neatlaidžiai reikalauti lygių teisių savo tautai kitų pasaulio tautų tarpe. Todėl savo valstybės atstatymo atsisakyti negalim.

Algimantas P. Gureckas

NAUJŲ KELIŲ Į NEPRIKLAUSOMYBĘ SVARSTYMAI

Praėjusią vasarą Toronto universitete dėstęs **prof. dr. Algirdas J. Greimas** lankėsi po to eilėje JAV-bių vietovių. Santaros - Šviesos federacijos kviestas, jis kalbėjo lietuvių visuomenės susirinkime New Yorke ir Čikagoje bei Santaros--Šviesos suvažiavime Tabor farmoje. Paskaita tema — **Prancūzija, Europa ir pasaulis šiandien** — buvo pateikta Čikagoje 1965. IX. 17, Jaunimo centre. Klausytojų susirinko virš 250, bet, atrodo, jog mūsų dieninė spauda buvo atstovaujama savo silpniausiųjų atstovų, nes tiek **Naujienose**, tiek **Drauge** nebuvo sugebėta pagrindinių paskaitos minčių kad ir trumpai perduoti. Vietoj to, vienok, nebuvo pasigailėta užsipuolimų iš konteksto išrautų paskirų sakinių ar nesuprastų abstraktinių iliustracijų adresu. Rekordą neabejotinai pastatė **Draugas**, kuriame niekad savo asmeniška drąsa nepasižymėjęs "buvęs" ant A. J. Greimo kailio padarė pasiūlymą, kaip nuosmūkio vardan ateityje turėtų būti traktuojami pvz. profesoriai J. Girnius ar A. Maceina.

A. J. Greimo paskaitos, kuriai jis pats davė naujadarišką pokalbos pavadinimą, **pagrindines** mintis galima būtų pabandyti sutraukti tokiu būdu:

I. Tarptautinė politika nėra valstybių vadovų jausmų — simpatijų ar neapykantų — išraiška, o nuolatinis tarpvalstybinės jėgos santykių perpavidalinimas. Konservatyvi politika pasireiškia bandymu išlaikyti ankstyvesnį jėgų santykį, o revoliucinė politika siekia naujai įkūnyti esamus ar pageidaujamus jėgų santykius.

Šia prasme JAV-bių tarptautinė politika yra griežtai konservatyvi: ji nori išsaugoti jai palankų status quo, susidariusį Antrojo Pasaulinio karo pasėkoje. Prancūzijos politika gi yra revoliucinė: ji stengiasi išgauti pripažinimą naujai lygsvarai, atsiradusiai Vakarų Europos atsistatymo pasėkoje.

II. Valstybė, norinti vesti savą tarptautinę politiką, turi turėti priemones tai politikai vesti. Šios priemonės ir sudaro politinę nepriklausomybę. Siekiant tokios padėties, kyla pagrindinis Prancūzijos politikos postulatas — tautų nepriklausomybė.

Politinė nepriklausomybė yra pagrįsta ekonomine bei militarine nepriklausomybe. De Gaulle politika todėl ir siekia Prancūzijos ir, kiek Prancūzija yra Europoje, Europos vardu atsisakyti būti JAV-bių pėstininkais būsimuose karuose. Tik savos atominės pajėgos turėjimas gali suteikti Europai karinių sprendimų laisvę ir politinę lygybę. Ūkinėje srityje gi

Prancūzijos vyriausybė siekia tokio JAV privataus kapitalo investavimo paskirstymo Europoje, kuris išsidalintų į įvairias ūkio šakas, nesukurdamas jose monopolijų ir kiekvienoje iš jų palikdamas tiek Prancūzijai, tiek ir bet kuriai kitai Europos valstybei sprendimų laisvę.

Tas pats nepriklausomybės principas taikytinas, Prancūzijos manymu, ir Vakarų Europos unijai: arba Vakarų Europa turės savą nepriklausomą ekonomiją ir karinę jėgą, arba Europos iš viso nebus. Už tat Prancūzijos tezė šiuo klausimu ir yra: reikia pirmiau susitarti dėl bendros Europos politikos, o tik po to daryti pačią uniją.

Sąlygos šiai bendrai politikai nustatyti dar nėra sudarytos. Ekonominėje plotmėje Europos kapitalo koncentracija vyksta ne susiliejant atskiroms bendrovėms į stambesnius vienetus, bet atskirų tautų įmonėms augant JAV kapitalo pagalba. Nesutariama taip pat dėl bendrosios žemės ūkio gaminių rinkos, kuri yra būtina sąlyga **bendrai** Europos pramonei vystytis.

Karinėje srityje bendros karinės pramonės ir vienodo apsiginklavimo pastangos neduoda išdavų tol, kol JAV stengiasi išlaikyti Europos rinką savo ginklų pramonei. Bendros europinės atominės pajėgos susidarymą trukdo Anglijos noras išlaikyti specialius, išimtinus ryšius su JAV.

III. Negalėdama geruoju iš JAV išgauti šio naujo jėgų pasiskirstymo pripažinimo, kuris pasireikštų Europos unijos sudarymu, Prancūzija yra priversta vesti atskirą pasaulinę politiką. Ši politika remiasi ta pačia tautų laisvės bei nepriklausomybės idėja, kurios ideologinė jėga yra didelė. Ši idėja suteikia Trečiajam pasauliui galimybę tarp Vakarų ir Rytų siūlomų laisvių pasirinkti savąją, o ne vien rinktis tarp karinių diktatūrų iš vienos pusės, ir žadamos duonos — iš kitos. Prancūzijos sviedžiama idėja siūlo panaikinti įsigalėjusį turtingų tautų sutapdinimą su baltomis tautomis, o alkanų tautų — su spalvotomis. Akcentuojamas kiekvienos tautos ekonominių bei kultūrinių interesų savitumas, padarant tuo ekonominio režimo pasirinkimą antraeiliu klausimu. Vietoj JAV vedamos stabilizuoto fronto politikos, pagal kurią tautos gali priklausyti tiktai vienam iš dviejų dominuojančių blokų, De Gaulle siūlo judraus politinio karo strategiją, kuriame Vakarai, pasitikėdami savimi, gali tik laimėti.

IV. Darant išvadas, liečiančias Europos rolę šioje judrioje strategijoje, klystama, jei manoma, kad su De Gaulle pasitraukimu kas nors pasikeis. Europiečiai didelėje daugumoje sutinka su tomis tezėmis, skirdamiesi tik dėl priemonių tokiai

politikai įgyvendinti. Tikimas ir norimas Europos iškilimas, silpninąs reliatyvią JAV poziciją, rišasi ir su Sovietų Sąjungos susilpnėjimu, jos užnagaryje iškylant Kinijai. De Gaulle politika yra tad JAV ir Rusijos duumvirato pakeitimas keturių didžiųjų galybių pasirodymu pasaulinėje arenoje.

Siekiamas Vakarų Europos nepriklausomumas nuo JAV, ir Kinijos spaudimas į Rusiją suteikia Rytų Europos tautoms galimybę išvystyti savitą politinį žaidimą, atsiremiant ne tik į Rusiją, bet ir į Prancūziją. Pavyzdys — Lenkijos atvejis. Taip pat tiktai didžiosios Europos kontekste gali būti sprendžiamas Vokietijos klasimas: be suvienytos Vokietijos nėra Europos, be esančiųjų blokų silpnėjimo gi negalima įžiūrėti Vokietijos suvienyjimo.

V. Tokioje naujoje pasaulinėje politikoje atsiranda naujų galimybių ne tik taip vadinamoms satelitinėms Rytų Europos tautoms, bet ir lietuvių tautai. Vien tik tokios judrios, besikeičiančių kontūrų politikos rėmuose galima įžvelgti ir Lietuvos, kaip **nepriklausomos** socialistinės valstybės, pripažinimo galimybes.

* * *

Sausos santraukos pavidale perduotos pagrindinės A. J. Greimo mintys nėra gyvos, sąmojumi išmargintos ir garbės filisterius supurtančiais, bet padėtį aštriai nusakančiais sakiniais nusagstytos paskaitos pakaitalas. Pamatuoti pasaulį prancūziškuoju, bet lietuviškos širdies persunktu matimtaškiu buvo naudinga mąstymui, jei kas tuo užsiima. Pajusti JAV politikos konservatyvumą, kurio rėmuose Lietuvos okupacijos nepripažinimas kainuoja žymiai mažiau negu ekonominė pagalba Lenkijai ar Jugoslavijai, buvo šviežias paskatinimas nesustoti nuolatiniame savųjų sampratų perkratinėjimo darbe. Baisi provokacija tradicijai, žinoma, yra bandymas bandyti prancūziškajame pasaulinės politikos varijante įžiūrėti galimybių nepriklausomos, kad ir socialistinės Lietuvos atsistatymui. Gyvenant, anot V. Rastenio, pagal užrūdijusią kompaso rodyklę, tokie prileidimai sukrečia kaip šventvagystė. Tačiau, ar tai yra tikrai šventvagystė, gali kompetetingai atsakyti tik turį greitesnį ir, svarbiausia, realesnį receptą mūsų tautai išlaisvinti nuo mirtino rusų kolonizacijos pavojaus.

K. Drunga

ABSURDO TEATRAS LIETUVIŠKOJ SCENOJ

("Gyveno kartą senelis ir senelė...")

1964 metų,[1]) gruodžio pabaigoje Čikagoje buvo pastatytas K. Ostrausko **Gyveno kartą senelis ir senelė...** Tai, tur būt, bus pirmas lietuviškas veikalas, atstovaująs Absurdo teatrui. Jis pailiustravo keletą esminių posukių mūsų laikų teatre. K. Ostrausko veikalas yra paremtas prielaidomis, kurios lietuviškai publikai dar yra, palyginti, naujos. Todėl, prieš kalbant apie patį veikalą, vertėtų bent trumpai peržvelgti pagrindus, kuriais remiasi Absurdo teatras.

Absurdo teatras, kaip teatro srovė, iškilo po Antrojo pasaulinio karo. Nekalbant apie priežastis bei įtakas, įgalinusias šios srovės išsivystymą, tai buvo smarkus posukis nuo ligi tol egzistavusio teatro. Iki to laiko teatras buvo arena, kur priešingų jėgų susikirtimai vesdavo prie veiksmo, kurio raida buvo nustatyta sąrangos, turinčios chronologinį pobūdį. Tai yra savaime suprantama, nes veiksmas reiškia turintį savo kryptį judesį laike. Jam būdingos savybės yra pradžia, vidurys (eiga) ir galas. Nesunku įsivaizduoti, kad personažų psichologinės savybės tokiame teatre turėjo svarbų vaidmenį. Kur kitur, jeigu ne juose, buvo įkūnytos jėgos, vedusios prie konflikto ir veiksmo. Nors ir nevisada būdami tiesioginiai atsakingi už dramos eigą, veikėjai, bent kaip akli agentai, rodė triuškinančių ir jiems pražūtingų jėgų susikirtimo pasekmes.

---

1) Šis rašinys remiasi Martinaitytės — Kelečiaus pastatymu ir veikalo tekstu atspausdintu **Metmenų** nr. 8.

Absurdo teatras įneše daug pakeitimų. Dingo logiška sąranga ir motyvuoti charakteriai. Vietoje veiksmo, išeinančio iš prieštaraujančių jėgų susikirtimo, paliko tiktai statiška, egzistencinė situacija, vaizduojanti žmogaus būvį. Pavyzdžiui: S. Beckett **Waiting for Godot** klounai, nežiūrint noro kažkur eiti ir kažką daryti, nepajuda iš vietos; Genet **The Blacks** veikėjai vis atkartoja baltosios rasės žmogaus nužudymo ritualą. Ionesco **The Lesson** mokytojas pajungia mokines savo metodui, po to jas žudo. Visi šių veikalų personažai yra eliptinėse situacijose, neturinčiose nei pradžios, nei galo. Tačiau, nežiūrint formalių panašumų, šie veikalai skiriasi savo temomis. Žurnalisto M. Esslin'o prigijęs terminas — "Absurdo teatras" — nereiškia, kaip daug kas mano, jog vienintelė jo liečiama tema yra "absurdas žmogaus gyvenime". **Waiting for Godot** yra žmogaus, bandančio gyventi su viltimi, vaizdas, **The Blacks** atskleidžia rasinės neapykantos situaciją, o **The Lesson** parodo, kad ir žodžiai turi naikinančią galią.

Pasirinkęs atvaizduoti statišką situaciją, ne veiksmą, dramaturgas susiduria su įprasminimo problema, arba: kaip perduoti savo temą, kad ji būtų žiūrovą įtikinanti? Tradiciniame teatre veiksmo raida yra nustatoma logiškos sąrangos pagalba. Pradedant ankstyvaisiais graikais ir baigiant Sartre ir Camus, drama prasidėdavo problemos pastatymu ir baigdavosi jos išsprendimu. Racionalus turinys ir motyvuoti charakteriai visada buvo būdingos šiai dramai savybės. Statiškoje situacijoje nebėra konflikto. Dialektinė forma, kurios paskirtis yra spręsti prieštaraujančių jėgų susidūrimus, čia yra bevertė. Nenuostabu, kad ieškodami būdų įprasmint savo temas Absurdo teatro kūrėjai vartoja tokias neįprastas priemones, kaip mimiką, ritualą, klouniškus gestus ir žodžių garsus. Jų paskirtis yra pristatyti žmogiško būvio pavienes situacijas, duodant joms ryškumo, aiškumo ir neišvengiamumo žymes. Bėda yra, kad plačioji publika dar nesupranta naujų formų paskirties. Užtenka tik mažiausio nukrypimo nuo "common sense" pasaulio, ir veikalo tema automatiškai pasidaro "apie absurdą".

K. Ostrausko **Gyveno kartą senelis ir senelė...** irgi pasižymi forminiu išradingumu. Naudojamos tokios lietuviškam teatrui neįprastos priemonės, kaip autentiškų citatų iš spaudos perdavimas, žodžių pavertimas garso efektais ir sąmoningas muzikinių gabalų įterpimas į veikalo eigą. Savo turiniu veikalas susideda iš eilės mažai sąryšio turinčių faktų, kuriuos seneliai skelbia publikai. Pavyzdžiui, vienu metu jie deklaruoja savo skausmą dėl žuvusio studento, kitu — garsiai skaito banalius spaudos komunikatus, o dar vėliau — rengiasi nužudy-

ti studentą. Labiausiai krinta į akį pristatytųjų faktų nepastovumas. Jie gali būti suprantami taip ir kitaip: neaišku, ar nusiginklavimo konferencijoj Vakarai sakė "taip", o Rytai "ne", ar buvo atvirkščiai; žuvęs Jonukas galėjo būti Petriukas; plaktukas gali būti ir žudymo įrankis ir muzikinis instrumentas. Abejotinas, kaip matysime vėliau, net pats Studento nužudymas. Sureliatyvindamas veikalo faktus, autorius padarė juos lygiaverčius, tuo pačiu atėmė iš jų betkokią absoliučią prasmę.

J. Blekaitis, **Draugo** kultūriniame priede[2]) aptardamas **Gyveno kartą senelis ir senelė...**, kalba apie du veikalo planus. Paneigęs personažų motyvacijas, pažymėdamas, kad "... jie autoriaus neapdovanoti nei vienu individualiu bruožu, jokia nusakoma charakterio ypatybe, jokia aistra, yda ar dorybe", J. B. vėl prie jų sugrįžta apibūdindamas veikalo planą. Pagal J. B., K. Ostrausko veikalas turi veiksminį - psichologinį planą, "... kuriame išryškinamas ritualiniu tapęs jaunuolio nužudymo pagrindas". "Keršydami likimui už jauno sūnaus žuvimą", toliau tęsia J. B., "Seneliai aklai žudo kitus panašius jaunuolius, taip įamžindami ir skriaudą ir smurtą". Sutinkant, kad veikalas turi ritualinį pobūdį ir kad jo personažai neapdovanoti *individualiais* bruožais (jie tarp savęs "komunikuoja" mažai ryšio turinčiais faktais), tenka abejoti kitais J. B. teigimais. Reikėtų J. B. paklausti: iš kur jis žino, priimant jo pateiktą Senelių apibūdinimą, kad tai, ką jie daro, yra kerštas? Kerštas ir likimas yra dvi priešingos jėgos, kurių susikirtimo pradmė glūdi charakterio psichologinėje potencijoje, kai, tuo tarpu, konfliktas yra vystomas priežastingumą išreiškiančiame veikalo turinyje. Nei vieno, nei kito K. Ostrausko veikalas neturi. Negalima nuneigti, kad pora atvejų Seneliai pareiškia savo gailestį dėl kažkokio Studento, o kitur parodo nemažą kiekį žiaurumo. Šiais pavyzdžiais J. B. greičiausiai ir pasirėmė darydamas savo išvadas apie kerštą ir likimą. Nereikia tačiau užmiršti, kad tos padrikos frazės, kuriomis Seneliai tarsi išreiškia savo gailestį ar žiaurumą, nėra tikros emocijos. Jose trūksta priežastingumo. Jeigu Seneliai nėra net tikri, kuo vardu buvo žuvusis Studentas, kokia yra prasmė kalbėti apie jų kerštą ir apie psichologinį veikalo planą. Įvesti veikalan dirbtinio būdo (t.y. ne per veikėjų charakterį) įvairūs Senelių teigimai neatstovauja nei jų tikrų emocijų, nei jų vertybės. Jų teigimai yra tik atskiri faktai, kurių turinys žiūrovui reiškia "man gaila studento" arba "aš esu žiaurus". Neturėdami ryšio su vertybėmis, šie faktai prilygsta atskiriems žodžiams, kurie po

2) Senelis ir Senelė baleto mokykloje, **Draugas**, 1965. I. 15.

dažnesnio pakartojimo pavirsta į bereikšmę garsų kakafoniją.

Senelė: Mano Jonukas kraujais pasruvo...
Senelis: Petrukas gyvas, lyg niekur nieko...
S-lė: ...mano Jonukas kapuose guli...
S-lis: ...Petruką žemė lengvai nešioja...
S-lė: ...ir man jau širdį draskyte drasko...
S-lis: ...ir man užmigti sapnai neduodą...
S-lė: ...o! kraujas...
S-lis: ...kraujas...
S-lė: ...ilgiau ištverti jau nevalioju...
S-lis: ...daugiau kentėti jėgų neliko...
S-lė: ...tiesus kaip nendrė...
S-lis: ...bet ne Jonukas...
S-lė: ...mėlynos akys...
S-lis: ...ne, ne Jonukas...
S-lė: ...tai tiktai Petras...
S-lis: ...tiktai Petriokas...
S-lė: ...ne, ne Jonukas

K. Ostrausko veikalas žiūrovą supažindina su šimtamečiais seneliais, kurie kadaise, gal būt, buvo reikšmingame santykyje su gailesiu ir kerštu, bet kurių dabartinė situacija neleidžia spėlioti dėl to ryšio pobūdžio. Scenoje jie gyvena. Studento aukos ritualu, bandydami atkurti jo praeitį bei savo pačių buvusias motyvacijas. Jei raudonojo nertinio numezgimas Senelei pavyksta, tuo formaliai ženklindamas ceremonialo pradžią,[3]) tai atkūrimas praeities jiems nėra sekmingas. Jų pastangos įprasminti savas motyvacijas sudūžta į faktų dviprasmiškumą, neturintį užnugario vertybėse.

Autorius nesitenkina vien tiktai privačios situacijos pristatymu, bet kartu paliečia ir viešąjį gyvenimą. Su pasauline situacija seneliai sueina į sąlytį per spaudą. Ji turi daug panašumo į jų asmeninę padėtį. Čia irgi dominuoja atskiri faktai, kurie lyg ir turi kažką bendro su nusiginklavimo problema, Rytų — Vakarų konfliktu, tautos išlaisvinimu, nemeluotu esteti-

---

3) (Pauzė).
S-lis: Ar tu visai tikra, kad šiandien baigsi?
S-lė: Tik pats galas rankogalio liko.
(**Senelis** pagyvėja).
S-lis: Tai man jau laikas?
S-lė: Laikas.

niu momentu, ar su kuo nors panašaus. Kažkur, kažkada šios problemos turėjo savo kontekstą ir buvo prasmingos. Veikale, tačiau, jos pakibusios ore — be užnugario vertybėse. Įdomavimasis laikraštinėmis aktualijomis, "buržuazinėje" bendruomenėje tapęs beveik ritualu, skelbiančiu susipratusio piliečio užsiangažavimą jį supančiam pasauliui, čia yra virtęs bereikšmiu žodžių žaidimu. Spaudos žinių įvedimas veikalan rodo, kad Senelių asmeniška padėtis nėra išskirtinė ar ypatinga. Panaši situacija yra visur. Studento nužudymas ir laikraščio skaitymas yra lyg du degeneravę ritualai, rodą žmogaus padėtį iš asmeninės ir visuomeninės pusės. Šiuo atveju padėtis abiejuose atvėjuose yra ta pati.

Gyveno kartą senelis ir senelė ... pristato nesunkiai atpažįstamą situaciją. Praradimas ryšio su vertybėmis ir komunikacijos nutrūkimas yra dvi šiai situacijai būdingos ypatybės. Autorius, tačiau, tuo nėra patenkintas. Veikalo gale jis Seneliui duoda šiuos žodžius:

> **Senelis:** ...Sąvokoje "žaismas" suprantama lengvas judesys, kuris neturi aštresnių bangų, paerzinimų, pvz.: saulės tekėjimo, spindulių žaismas rasos lašeliuose; paukštelių čiulbėjimo žaismas rytmetyje; undinės žaismas Nemuno bangelėmis — balete; pastoralinis žaismas, kai piemenėliai pamiškėje ramioje dienoje savo padirbtais instrumentais švilpauja ir t. p. (Ištrauka iš **"Naujienų", 1963. X. 15. nr. 243, p. 6**).

Šią žaismo sąvoką Senelis iliustruoja, pasiimdamas plaktuką ir, muzikos garsams sklindant, imituodamas fleitos grojimą. Senelio žodžiai ir plaktuko - fleitos epizodas yra skirti veikalo prasmei skelbti. Žmogaus situacija veikalo pasaulyje yra paženklinta amoraliais žongliravimo žodžiais, prilygstantiems gamtinėms apraiškoms. Atominis karas, nusiginklavimas, tautos išlaisvinimas ir egzilinė vienybė yra neįsikūnijė aktai. Pasinaudojant autoriaus padaryta išvada, išaiškėja ir pats Studento nužudymo epizodas. Ši "žmogžudystė", kračiusi šiurpu nemažą skaičių žiūrovų, nebūtinai buvo įvykdyta. Tai irgi buvo žaismas — tik šiuo atveju žiūrovų tauriausiais jausmais. Studento nužudymas, jeigu jis būtų įvykęs, būtų toks aktas, kaip išsprogdinimas atominės bombos. Aktai, tačiau, šio veikalo pasaulyje neegzistuoja.

Negalima būtų šimtaprocentiniai priimti žaismo sąvokos apibūdinimą tokį, koks jis yra Senelio monologe. Veikale žaismas nėra vien tik "lengvas judesys" ar "paukštelio čiulbėjimas".

Į Senelio monologą autorius sukaupė daug ironijos, tam panaudodamas vieną iš kvailesnių lietuviškos spaudos gabalų. Žmogiškoje situacijoje žaismas susideda ne vien tiktai iš estetinių momentų, kurių išdava kartais būna "Orfejus ir Euridikė", bet dažniau, kaip veikalas parodė, iš žmogaus polinkių į žiaurumą ir sadizmą. Šiuo atveju Senelių žaismas su Studentu savo makabriškumu prilygsta valstybių galvų žaidimui atomine bomba.

K. Ostrausko veikalas susideda iš eilės palaidų faktų. Jų atsiradimas Senelių lūpose yra atsitiktinumas, neturįs priežasties. Atidengdamas savo žaismo sąvoką, autorius kartu siūlo ir veikalui prasmę. Situacija, paženklinta vertybių stoka ir komunikacijos nutrūkimu, autoriui primena žaismą, kurio reikšmė neprašoka gamtinių įvykių lygio. Faktams apie egzilų vienybę ar nusiginklavimą, taip, kaip spindulių žaismui ar paukščių čiulbėjimui, trūksta motyvacijos ir racionalaus konteksto. Visi šie faktai yra panašūs "lengvam judesiui be paerzinimų ar aštresnių bangų", nes nė vienas iš jų neveda į lemiamos reikšmės išsipildymą (teatre prilygstantį veiksmui).

Gyveno kartą senelis ir senelė..., kaip ir daugelyje Absurdo teatro veikalų, išsprendimas žiūrovo - veikalo santykio yra didelės svarbos. Jeigu realistiniame teatre publikai buvo duota pasyvaus stebėtojo rolė, tai Absurdo teatre jos vieta veikalo visumoje yra gerokai pasikeitusi. Žiūrovo vaidmuo čia nėra vien tiktai būti pasyviu stebėtoju kitoj pusėj rampos jam patiekiamos "tikro" gyvenimo gabalo imitacijos. Absurdo teatro dėmesys yra tiesioginiai nukreiptas į žiūrovą su tikslu išmesti jį iš pusiausvyros ir išjudinti jo moralinius nusistatymus — jį pamokyti ar ką nors jam atskleisti. K. Ostrauskas sukūrė panašaus pobūdžio veikalą. Komunikacija tarp senelių jame yra minimali ir beveik atsitiktinė. Spaudos tarpsniai ir Studento nužudymas yra skirti publikai išjudinti iš jos savim pasitenkinimo. Viso to tikslas yra taip ją paveikti, kad ji suprastų ir pajaustų, jog žmogaus situacija yra panaši į žaismą.

Didžiausia K. Ostrausko, kaip ir daugelio kitų kūriančių Absurdo teatro rėmuose, problema yra, kad jis užangažuoja žiūrovo protą, nuošalyje palikdamas jo jausmus. Retai pasitaiko, kad Absurdo teatro veikalai užgriebtų ir žiūrovo emocijas. S. Beckett (**Waiting for Godot**) tai yra padaręs, sužadindamas publikos simpatijas savo valkatoms. J. Genet (**The Blacks**) to pasiekė, tiesiogiai ir grubiai užgaudamas auditorijos rasinius prietarus. Bet kokia žiūrovo simpatija ar antipatija Seneliams K. Ostrausko veikale yra sunkiai įmanoma. Kaip ji gali egzistuoti, jeigu Seneliai, dauguma atvejų, yra akli įrankiai spaudos informacijoms perduoti. Perduodamų faktų smogiamasis

efektas yra atbukinamas pabaigos, kuri siūlo, kad publika jų perdaug rimtai neimtų, nes viskas yra žaismas. Veikalo faktai daugiau apeliuoja į protą ir veda prie situacijos supratimo. Jų, kaip emocinių variklių, vertė yra menka. Pagrindinis autoriaus nusikaltimas yra, kad, sulyginęs vertybes ir sukūręs amoralią situaciją, jis bando tai situacijai priduoti emocinio gilumo, įvilkdamas ją į Gluck'o muziką. Bet koks sąryšis muzikos su tuo kas vyksta scenoje, yra atsitiktinis. Gaunamas įspūdis, kad, bandydamas susaldinti muzika savo ironiją, autorius norėjo įsiteikti lietuviškai publikai. Vietoje pastatęs ją prieš nuogą situaciją ir leidęs jai pajusti, kas veikale slypi, autorius griebėsi holywoodinių priemonių savo publikai užliūliuoti. Išvada: Gyveno karta senelis ir senelė... yra įdomus, bet nevisai pavykęs bandymas Absurdo teatre.

Liūtas Mockūnas

ĮSPŪDŽIAI IŠ VYTAUTO KASIULIO PARODOS

(Čiurlionio Galerijoj 1965 m. gegužės mėn. 22 - 30 dienomis. Rengėjai — Korp! Gintaras.)

Komplimento reikšmė paprastai yra dvejopa. Iš vienos pusės jis maloniai pakutena nesubrendusiąją mūsų asmenybės dalį. Bet subrendusioji asmenybės dalis turi pagrindo žiūrėti į komplimentą su nepasitikėjimu. Komplimentus dažnai sakome ir tiems, kurie, žinome, sielos gilumoje yra vaikai ir bijo tiesai pažvelgti į akis. Vaikai, kaip žinome, yra linkę pasirinkti saldžius nuodus vietoje karčių vaistų.

Nesakysiu, kad visi komplimentai, kuriais yra perpildyta mūsų periodinė spauda, būtų Kasiulio neužtarnauti. Bet komplimentas yra daugiau atpildas už įdėtas pastangas, kuris gali apytikriai nusakyti dalyko vertę, tačiau specifiškai apie dalyką nieko nesako. Iš esmės komplimentas, kad ir užtarnautas, yra bevertis dalykas.

Menininkus galima sulyginti su lenktynininkais, kurių vienas ar kitas lenktynių metu daugiau ar mažiau prasikiša, bet nė vienas iš jų nėra tikslo pasiekęs. Kokią vietą Kasiulis užima lietuvių meno lenktynėse, yra sunku pasakyti, nes meno kūrybos su chronometru negalima tiksliai išmatuoti. Tačiau nėra abejonės, kad Kasiulis yra pirmosiose eilėse.

Nemėginsiu didinti jau ir taip didelės komplimentų masės, nes tai, mano nuomone, būtų beprasmiškas popieriaus gadinimas. Vietoje to pamėginsiu kritiškai apžvelgti tą teritoriją, kuri Kasiulį skiria nuo tikslo.

Čia pat reikia pastebėti, kad kritika negali pretenduoti nei į absoliutinį teisingumą, nei į objektyvumą — nors jų visada turi siekti — nes kritikas visada žiūri į dalyką iš savo taško ir dažnai iš savo užimamos pozicijos kai kurių dalykų negali matyti. Kritikos uždavinys yra išvystyti menininkui ir pačiam kritikui naudingą dialogą, kuris atkreipia menininko dėmesį į jo tikras ar tariamas silpnybes, o pačiam kritikui padeda atidengti kai kurias nematytas vertybes. Tačiau galutinį sprendimą apie tolimesnį savo kūrybos vystymą daro pats menininkas sava rizika.

Iš to išplaukia, kad kritika negali būti skaitoma kaip evangelija — nors sąžiningas krikščionis ir pačios evangelijos nedrįsta skaityti be kritiško įvertinimo. Kritika taip pat turi būti skaitoma kritiškai.

V. Kasiulio kūryboj stipriausiai reiškiasi estetinis interesas, atseit kūrėjas pirmoj eilėj yra suinteresuotas forma, t.y. spalvų, pavidalų, linijų, faktūrų ir kt. sąskambiais. Jo stilius yra eklektinis[1]) ir jame skoliniai yra, palyginti, lengvai atpažįstami. Pvz., jo koloritas yra artimas fauvistams, nors jame nėra fauvizmui tipiškos emocinės gilumos. Daugelyje jo darbų yra jaučiama gana stipri Dufy ir Matisso įtaka ("Knygų pardavėjai prie Senos upės", "Moulin Rouge" ir t.t.), o Rouault nuotaikinių motyvų galima rasti beveik visuose darbuose.

1) Meno literatūroj ši sąvoka turi negatyvią prasmę, bet tai, mano nuomone, neturi realaus pagrindo. Architektas gali naudotis, pavyzdžiui, romaniškų ir gotiškų pastatų plytomis ir statyti naują pastatą, sakysim, moderniu stiliumi. Galima eiti dar toliau: tame pačiame pastate galima naudoti gotišką ir romanišką arką vieną šalia kitos, jei kūrėjas sugeba sukurti vieningą, organišką forminę visumą. Ar toks dalykas praktiškai gali būti įvykdytas — aš manau, tai turėtų būti galima, nes tam reikia tik pakankamo kūrybinio pajėgumo — yra kitas klausimas, nes tokių antagonistiškų stilių jėgos lauke yra labai sunku, nors galima, išlaikyti kūrybinę lygsvarą.

Tačiau pačiame skolinimesi nėra nieko blogo. Kaip ir kiekvienas kūrėjas, Kasiulis turi savo forminę medžiagą iš kur nors priimti. Esminio skirtumo nėra, ar kūrėjas koloritą pasisavina iš, sakysim, Matisso paveikslo, ar iš sienos, ant kurios tas paveikslas kaba. Jei menininkui paveikslų pasaulis yra svarbesnis ir reikšmingesnis — ir dėlto realesnis — kaip visa likusi aplinka, yra visai natūralu ir pateisinama, kad jis iš to pasaulio ima savo kūrybai medžiagą. Vartydami Picasso monografiją, be jokio sunkumo galime išvardinti, kada Picasso žavėjosi iberų ar negrų skulptūromis, 16-to a. manieristais ar klasiniu menu. O Salvador Dali tiesiog kopijuoja ar perdirba kai kuriuos Rafaelio, Leonardo da Vinci ar Vermeero kūrinius ar jų fragmentus. Mene visos formos yra skoliniai, tik ne visiems formų šaltiniams galima prirašyti didelius vardus. Meno kritiką dėl to turėtų dominti tiktai iš tų skolinių sukurta nauja estetinė realybė.

Kasiulio eklekticizmas dažnai yra negatyvus, nes jo sukurta estetinė realybė kartais yra nepakankamai stipri ir neretai skolinių realybė yra stipresnė už jo sukurtąją. Pvz., "Knygų pardavėjuose prie Senos upės", "Montmartro kavinėje", "Meno parodoje" ir kitur yra jaučiama per stipri Dufy įtaka. — Paskutiniuose K. Zapkaus darbuose taip pat jaučiama gana stipri "Op" meno įtaka. Bet jis šio skolinio forminę medžiagą suviršk'na ir iš jos augina nuosavą forminį audinį. Kasiulio kūryboj skoliniai dažnai yra nesuviršk'nti. Pvz., jo "Besimaudančioje Zuzanoje" Zuzana atrodo lyg išimta iš Rouault paveikslo.

Stebint Kasiulio kūrybą, siūlosi klausimas, ar Kasiulio stilius iš tikrųjų yra stilius ar tik maniera? Personalinis stilius yra kūrėjo individuali gimtoji kalba. Modernizmo pionieriai atsisakė priimti jiems tradicijos primetamą "oficialią" vizualinę kalbą, nes jie jautė, kad galėtų geriau išsireikšti ir atsiekti geresnių rezultatų, jei sugebėtų išvystyti savo individualų išsireiškimo būdą. Savos kalbos ieškodami, jie sukūrė savo individualų stilių, ir jų stilius yra jų protesto prieš esamą tvarką išdava. Tuo laiku personalinio stiliaus doktrina dar nebuvo suformuluota, ir dėl to jie nejautė jokio reikalo jį užakcentuoti. Jų stilius formavosi natūraliai ir dėl to jis buvo lankstus ir pagal reikalą prisitaikydavo prie besikeičiančios tematikos. Bet, laikui bėgant, išsikristalizavo personalinio stiliaus doktrina. Iš dailininkų buvo reikalaujama aiškaus stilistinio veido. Pasiduodami kritikų spaudimui, gimimingų prigimčių dailininkai, kurie pagal savo natūralius gabumus ir prigimtį būtų turėję ir kurti

gimininguose stiliuose, pradėjo stilistiškai vienas nuo kito šalintis. Pamažu apleisdami savo įgimtų galimybių lauką, jie pradėjo ieškoti naujų galimybių naujose teritorijose. Kadangi jų gimtosios kalbos buvo per daug panašios, jie pradėjo kalbėti ir kurti išmoktomis kalbomis. Bet išmokta kalba nėra niekad tokia lanksti kaip gimtoji. Pamažu lankstų personalinį stilių pradėjo pakeisti sustingusi maniera — nors ji vis dar buvo vadinama stiliumi.

Stilius ir maniera pasireiškia formų tapatumu įvairume. Tačiau stiliuje pagrindą sudaro kūrybinė metodika, o tapatumas yra natūralus ir neišvengiamas, nes jis išplaukia iš kūrybinių įpročių artimumo. Manieroje kūrybinės metodikos yra mažai ar visai nėra. Jos vietą užima dažnai pardėtas ir nereikalingas formų tapatumas.

Manierai pakeitus stilių, tarp menininko ir jo pasistatyto estetinio tikslo atsistoja maniera. Vietoj eiti tiesiai į tikslą, kūrėjas stengėsi užakcentuoti manierą. Ypatingai tie, kurie jautėsi stiliaus neturį (ši savijauta yra iliuzija, nes kiekvienas žmogus turi savo individualų braižą[2]) — tiktai meno akademijose jie taip suvienodėja, kad kartais ir specialistui yra sunku matyti skirtumą), žūtbūtinėmis pastangomis siekė susikurti kokią nors manierą, kuri juos išskirtų iš kitų. Nereikia stebėtis, kad pamažu maniera daugeliui menininkų tapo pagrindiniu tikslu.

Galimas dalykas, kad ir Kasiulis savo laiku jautėsi neturįs savo stiliaus. Iš, palyginti, provincialios aplinkos patekęs į pasaulio sostinę, jis, gal būt, pats to nežinodamas, prarado tikėjimą savomis vertybėmis. Tuo laiku iš visų menininkų jau buvo reikalaujama aiškios iškristalizuotos manieros — ji, žinoma, buvo vadinama stiliaus vardu. Aukštų polėkių ir veržlios dvasios Kasiulis palyginti greitai rado atsakymą į laiko dvasios reikalavimus.

Bet su laiko dvasia kūrybingas individas niekad negali absoliučiai sutikti. Kuria nors prasme kūrėjas turi būti konflikte su ja ir vienokiu ar kitokiu būdu turi išreikšti savo protestą.

Paklusnumu galima lengviau ir greičiau patekti į meno šventovės prieškambarius. Bet prie altoriaus yra prileidžiami

---

2) Per mano klasę kasdieną pereina daugiau kaip 200 mokinių, kurių aš dažnai, bent semestro pradžioj, net iš veido nepažįstu. Išskyrus tik, gal būt, labai retus atvejus, tiems, kurie nori įduoti svetimą darbą už savo, tai niekad nepasiseka. Per savo 8 metų praktiką turėjau tik vieną atvejį, kada stiliai buvo taip panašūs, kad jų skirtumo aš iš karto neatpažinau.

tik prometėjiškos dvasios maištininkai, kurie turi pakankamai akiplėšiškos drąsos tiesti savo šventvagišką ranką į tik dievams rezervuotą ugnį — ir, žinoma, yra pasiruošę savo kepenimis maitinti Dzeusą erelį 30,000 metų.[3] — Tokia yra išsikristalizavusi modernaus kūrėjo samprata. Bet čia susiduriame su komiškuoju maištingo kūrėjo tragedijos aspektu, nes, kaip praktika rodo, vien maištingumo neužtenka. Po 30,000 metų tik dieviškos kilmės prometėjai yra atrenkami. Visi kiti yra apvelkami juokdarių rūbais ir išvaromi į cirką.

Kasiulis nėra maištingos dvasios kūrėjas. Jis eina su srove — ir ne su pirmąja jos banga. Mados masteliu matuojant, jis yra net gerokai "atsilikęs". Istorija yra parodžiusi, kad maištingumas nėra būtina sąlyga didelei kūrybai. Vis dėlto tikras kūrybingumas yra tas ekstra priedėlis prie kultūrinio turto, kurio iš niekur negalima pasisavinti ar išmokti.

Tačiau besąlyginiai Kasiulio manierizmo negalima pasmerkti. Maniera taip pat gali tapti forma, kaip ir bet kuris kitas turinys. Jei Kasiulis iš esmės yra manieristas, bet mėgintų atsikratyti savo manieros, jis mėgintų būti kuo nors kitu, bet ne savimi. Personalinio stiliaus doktrina, nors labai liberaliai suformuluota ir rezervuoja įvairiausias galimybes save realizuoti, vis dėlto prirašo visiems vienodą savęs realizavimo principą. Individualinių skirtumų skalė yra tokia plati, kad vieno principo visiems negali užtekti. Kas vienam individui yra savęs suradimas, kitam tas pats dalykas gali būti savęs praradimas.

Tarp kitko reikia pastebėti, kad ir pačia pozityviausia prasme iškristalizuotas personalinis stilius laikui bėgant pamažu išsigimsta į manierą. Kūrėjas paprastai negali atsispirti pagundai praeiti senais sėkmingais kūrybiniais keliais. Laikui bėgant, vis dažniau einama tais pačiais keliais. Naudojamų kelių skaičius nuolat mažėja, ir galų gale, dažniausiai senatvėje, pradedama vaikščioti tik vienu keliu. Bet dažnai tokių sumanierėjusių kūrėjų manieros vienodumą — kaip Ivan Albright kūryboj — atperka puiki išvystyta forma.

Iš esmės ne tik maniera, bet ir personalinis ir iš viso bet koks stilius yra nebūtinai reikalingas. Kūrėjo užduotis yra įforminti pasirinktą stilių. Pasistatytam kūrybiniam tikslui jis renkasi formavimo priemones, ir stilius neišvengiamai manifestuojasi per jo kūrybinių įpročių panašumą. Tačiau jei jo

3) Negaliu užtikrinti, kad skaičius yra teisingas. Mitą skaičiau labai seniai ir, galimas dalykas, kad skaitytą skaičių iškeičiau kuriuo nors kitu. Bet tai, aš manau, dalyko esmės nekeičia.

kiekviename kūriny kūrybos charakteris būtų kitoks — su sąlyga, kad jo kūrinių forma būtų efektyvi — dėl to jo kūrinių vertė nė kiek nenukentėtų. Atvirkščiai: tai būtų absoliutinio kūrybinio lankstumo manifestacija, kuri būtų dorybė, bet ne yda. Tačiau šita dorybė praktiškai yra nepasiekiama.

Bet ar Kasiulis yra manieristas? Atidžiai stebint jo kūrybą, susidaro įspūdis, kad jis kartais nedrįsta būti savimi. Jis siekia estetinio savęs realizavimo, bet yra labai jautrus ir laiko dvasios reikalavimams ir nedrįsta su jais nesiskaityti. Šį konfliktą demonstruoja jo piešinys.

Kasiulis yra puikus piešėjas (tradicine prasme). Bet šiandien gerai piešti yra pavojinga, nes sankcijos už gerą tradicinį piešinį yra labai griežtos. Modernaus piešinio koncepcija dar nėra išsikristalizavusi. Šiandien niekas nežino, koks geras modernus piešinys turėtų būti. Kritikai apie piešinį paprastai visai nekalba. Vienintelės gairės, pagal kurias menininkai gali orientuotis, yra fanatiškas nusistatymas prieš natūralizmą.

Iš esmės piešinys yra estetine forma — kuri vėl savo ruožtu yra paveikslo visumos organiška dalis. Natūralistinis piešinys yra tokia estetinė forma, kurioje be esminių ir šalutinės — nors esminės dominuoja — objekto vizualinės ypatybės yra realizuotos. Ekspresionistinis piešinys yra suprastinta estetinė forma, kurioje tik esminis daikto charakteris yra realizuotas — ir labiau suintensyvintas kaip natūralistiniame. Neretai ekspresionistinis piešinys yra iškraipytas, bet iškraipymas nėra bereikšmė maniera. Kaip tai akivaizdu Van Gogho piešiniuose — jis, mano nuomone, yra vienintelis modernistas, kuris tikrai mokėjo piešti —, jis yra formavimo priemonė ir atlieka reikšminę (pvz. emocinę) funkciją. Tuo tarpu, pavyzdžiui, Max Beckmanno kūryboj iškraipymas yra tikrai dadaistinė maniera, kuri dažnai jokios funkcijos neatlieka. Tiktai savo gabumo dėka jis vis dėlto sugebėjo išreikšti realybę ir per iškraipymo kliuvinį.

Daugelyje Kasiulio darbų piešinio primityvumas yra apsimestinis. Kartais jis, atrodo, su intencija pasirenka nevykusį judesį ("Šv. Jurgis", "Besimaudančioj Zuzanoj" Zuzanos figūra), kuris mažai ar visai nieko nesako. Nevisai vykęs pseudosentimentalus galvos palenkimas, kuris kartojasi beveik visuose paveiksluose, yra tapęs sustingusia formule. "Meno parodoje" jis mėgina figūras iškraipyti, bet iškraipymas figūrų neapibūdina ir nieko neišreiškia. Jis yra tik nevykusi nemokšiškumo imitacija. Bet kartais, kai jis užsimiršta (pvz. "Knygų pardavėjuose prie Senos upės"), piešinys yra laisvas, figūros rodo gerą anatomijos pajautimą ir yra gerai psichologiškai charakterizuotos.

Paskutinis sakinys kai kam gali atrodyti kaip netiesioginė sugestija, kad Kasiulis turėtų grįžti į natūralizmą. Tai būtų natūralu, nes tiesa, kurios aš siekiu, yra trečioji pozicija virš natūralizmo ir modernizmo ekstremų. Dėlto natūralizmo šalininkams gali atrodyti, kad aš esu modernizmo pusėje, ir atvirkščiai. Natūralizmas Kasiuliui taip pat buvo mokykloje primestas ir tik per atsitiktinumą galėtų būti jo gimtoji kalba. Kokio piešinio iš tikrųjų Kasiuliui reikia, šitą problemą turi jis pats išspręsti.

Kasiulio spalvos daugiau puošia, kaip kalba. Tai gali būti taip pat šio konflikto išdava. Jis, atrodo, turi natūralų palinkimą į puošnumą ir eleganciją. Tačiau laiko dvasia šio polinkio neproteguoja. Dėlto, atrodo, Kasiulis šio polinkio nedrįsta išvystyti. (Puošnumas taip pat gali būti ekspresija, t.y. gali tapti forma — tačiau šios rūšies ekspresija šiandien yra beteisė). Dažnai, daugiau pasidavęs šiam polinkiui, jis, atrodo, jaučiasi nusikaltęs ir ieško kietesnės ir aštresnės harmonijos ("Moulin Rouge", "Šv. Marko bazilika Venecijoj").

Čiurlionio Galerijoj netoli vienas kito kabo V. Petravičiaus "Triptikas" ir V. Kasiulio "Violončėlistas". Mano nuomone, abu kūrėjai yra talentingi, bet Petravičius yra laimingesnis. Jo kūryba geriau tinka į laiko dvasios rėmus ir dėlto yra pilniau išvystyta. Ji atrodo, kaip puikus natūraliai išaugęs medis. Kasiulio kūrybinis medis yra nemažiau puikus, bet apkarpytas pagal laiko dvasios reikalavimus, ir kai kurios jo šakos yra sąmoningai nudžiovintos.

Nors Kasiulis su savo maniera yra puikiai susigyvenęs ir, atrodo, ji perdaug nekliudo jam išsireikšti, bet funkcijos ji taip pat neatlieka jokios. Jo maniera yra ne kūrybinio būtinumo išdava, bet daugiau etiketo dalykas. Taip yra daroma — ir Kasiulis nenori išsiskirti.

Vis dėlto Kasiulis yra apdovanotas kūrėjas. Jis turi puikų pajautimą spalvoms ir formai ir yra geras piešėjas. Jis yra veržlios dvasios ir turi įgimtą dvasios imlumą ir lankstumą, kurie įgalina jį greitai prisitaikyti prie naujos situacijos. Bet jo dovanose yra ir jo silpnybė. Kai kuriuos kūrėjus dažnai jų dvasios ribotumas apsaugoja nuo trukdančių įtakų (pvz. Henri Rousseau) ir jie palyginti ramiai ir be ypatingų krizių pasiekia savo tikslą. Tačiau kiti, kad ir daugiau apdovanoti, dažnai vien dėl savo imlumo turi atkakliai kovoti su pašalinėmis viliojančiomis galimybėmis. Galimas dalykas, kad Kasiulis pasieks didesnes aukštumas, kaip daugelis paprastesnės prigimties asmenybių, bet jo kelias bus sunkus ir uolotas.

Juozas Mieliulis

MOKSLO HORIZONTAI

KŪRYBINGUMAS TECHNIKINĖSE SRITYSE

Dabartiniu metu technikiniuose sluogsniuose yra vis dažniau diskutuojamas kūrybingumo klausimas. Technikinio kūrybingumo sąvoka apima įgimtą ar išugdytą sugebėjimą surasti naujus ir geresnius esamoms problemoms sprendimus, sugebėjimą sukurti naujus ir naudingus produktus bei surasti praktiškus pritaikymus naujai padarytiems moksliniams atradimams. Technikinį kūrybingumą - išradingumą reikėtų skirti nuo grynai mokslinio kūrybingumo. Kasdieninis mokslinis tyrinėjimas yra daugiau metodiškas, reikalaująs tvarkingo darbo ir yra tvirčiau atremtas į tyrinėtojo teorines žinias. Tyrinėjimai, atliekami pritaikomose srityse, reikalauja platesnės vaizduotės, sugebėjimo nukrypti nuo logiško ir jau praminto tako ir atidaus stebėjimo. Atidus ir kritiškas stebėtojas dažnai sugeba išnaudoti tariamai nelogiškus ir nenumatytus savo ar kitų darbo rezultatus, kurie dažnai yra nurašomi, kaip eksperimentinė klaida. Stiprus teorinis pagrindas yra mažiau svarbus pačiame kūrybos procese, tačiau, ieškant numatytai problemai sprendimo, jis padeda išvengti neproduktyvių klaidžiojimų. Čia mes paliksime prie technikinio kūrybingumo-išradingumo, nesigilindami į mokslinį kūrybingumą.

Susidomėjimas kūrybingumu pramonės egzekutyvo tarpe yra svarbus reiškinys ne vien tik pramonės ribose, bet turi ir platesnę socialinę reikšmę. Šis susidomėjimas reiškia dėmesio centro perkėlimą nuo organizacijos į individą. Susidomėjimas tokiu netechnikiniu klausimu sudaro kartu didesnę galimybę dalyvauti pramonėje kai kurių humanitarinių sričių specialistams, ypač psichologams ir sociologams.

Anksčiau pats svarbiausias veiksnys pramonėje buvo sugebėjimas suorganizuoti gamybinį vienetą ir jo finansavimą. Žinoma, išradingumas ir tada buvo stipri jėga. Iš Edison išradimų susikūrė elektros reikmenų pramonė, kurios steigime jis pats aktyviai dalyvavo ir kai kurios firmos dar ir dabar tebenešioja jo vardą. Baekeland, Carothers ir kiti davė impulsą plastmasių pramonei, nors ir ne visi turėjo reikalingas charakterio savybes, kad galėtų savo kūryba tinkamai pasinaudoti. Vėliau (dar prieš Antrąjį pasaulinį karą) išradingumas, sugebėjimas gaminti ir kitos technikinės funkcijos buvo palengva išstumtos iš pirmaujančios vietos prekių pardavimo organizacijos. Antrojo pasaulinio karo metu sukurti didžiuliai beasmeniniai techniki-niai kompleksai atominės bombos ir kitų didelių projektų vykdymui taip pat prisidėjo prie dėmesio perkėlimo nuo individualaus technikinio sugebėjimo į jo organizaciją.

Šiuo metu pirmaujančią vietą turi pardavimo funkcija. Tačiau galima aiškiai pastebėti bekylantį susidomėjimą techniki-niu kūrybingumu. Atrodo, jog šį egzekutyvo dėmesio pasikeitimą nulėmė keletas priežasčių. Firmos, kurios visą laiką turėjo stiprius tyrinėjimo skyrius, yra taip pat pasiekusios ir komercinį pasisekimą. Tas pasisekimas atėjo per naujų produktų pardavinėjimą ir taip pat per neapmokamą reklamą, kurios automatiškai susilaukia nauji išradimai. Taip pat daugelis mažų firmų per trumpą laiką, dėka naujų ar patobulintų produktų, išaugo į stiprias organizacijas. Paskutiniu metu, naujose ir greitai augančiose srityse, kaip elektronikoje, susikūrė daug naujų firmų. Tam buvo palankios sąlygos dėl didelio naujų elektroninių instrumentų pareikalavimo raketų ir erdvės tyrinėjimo prietaisų instrumentacijai. Los Angeles - San Francisco ir Bostono apylinkėse išaugo daug naujų mažų gamybos ir tyrinėjimo vienetų. Šių firmų įsikūrimas veik visada yra suvedamas į vieno ar keletos asmenų kūrybingumą ir energiją, tuo iškeliant kūrybingo individo reikšmę modernioje pramonėje. Tai iš dalies griauna pranašavimą, kad konformizmas ir organizacijos žmogus baigia galutinai įsigalėti pramonėje ir kad ta tendencija sklinda iš industrijos į kitas gyvenimo sritis.[1]) Šie teigimai iš dalies rėmėsi faktu, jog didesnėse firmose individo asmeniška kontribucija yra arba labai menka, arba tiek modifikuojama įvairių grupių, peržiūrinčių jo darbą, jog ji pasiekia publiką kaip beasmeninis darbas, atliktas šimtų anoniminių technikų. Reakcija prieš individo reikšmės nuvertinimą kaip tik ir kilo pramonėje, kur šis

[1]) Wiliam H. Whyte, Jr. **The Organization Man.** Simon & Schuster, New York, 1956.

klausimas yra jautriausias. Mažesnių firmų kūrimas, pasinaudojant patogiomis sąlygomis, ir buvo vienas iš individo sukilimo pasireiškimų.

Egzekutyvo susidomėjimas individualia kūryba taip pat pagerina sąlygas humanitarinių sričių specialistams, ypač psichologams ir sociologams, įsijungti į aktyvesnį dalyvavimą pramonės augime. Pramonės tiesioginiame vadovavime aktyviai dalyvauja egzekutyvas, finansininkas ir inžinierius. Net tikslių mokslų specialistams, kurių darbo vaisiais pramonė naudojasi, tiesioginis joje dalyvavimas anksčiau nebuvo lengvai prieinamas. Tik po Antrojo pasaulinio karo fizikai ir matematikai surado duris į industriją ir jos dosnesnę kompensaciją, palyginant su akademinėmis karjeromis. Tikslių mokslų specialistų įsijungimą į pramonę pagreitino technikinio personalo trūkumas, didėjąs moderniosios technologijos komplikuotumas ir vis mažėjąs skirtumai tarp tikslių mokslų ir jų pritaikymo, t. y. inžinerijos. Po Antrojo pasaulinio karo sociologijos ir psichologijos praktikantai taip pat surado būdus aktyviau dalyvauti greitai augančioje pramonėje. Jų susidomėjimas industrinėmis problemomis buvo iš dalies motyvuotas natūraliai iškylančio noru dalyvauti svarbioje modernaus gyvenimo srityje, iš dalies pramonės pajėgumu finansiškai kompensuoti įdėtas pastangas. Sociologija ir psichologija, reikia atminti, yra sritys, dėl savo nagrinėjamų problemų komplikuotumo nepasiekusios išsivystymo lygio, kurį šiandien yra pasiekę tikslieji mokslai, ir yra priverstos remtis nevisada tvirtai paremtais dėsniais. Dėl to šių sričių praktikantai mažai pasitarnavo pramonės ugdymo klausimuose, liečiančiuose atskirą individą, bet turėjo pasitenkinti studijomis apie žmonių elgesį didesnėse grupėse, kur jie yra padarę jaučiamą įtaką. Įvairūs egzaminai, skirti racionaliau paskirstyti pramonės darbo jėgą ir eliminuoti netinkamus kandidatus, studijos darbo našumui pakelti, darbai surenkant klijentų nuomonę apie naujus produktus, bandant apsaugoti firmą nuo brangių klaidų, yra vertingas įnašas į pramonę. Bandymai pratęsti šį metodą į egzekutyvinio ir technikinio personalo parinkimą buvo nesėkmingi, nors daugelyje didesnių firmų bent paviršutiniškai praktikuojami, kad patenkinus samdymo skyriaus ambiciją ir neparodžius savo "nemokšiškumo" šiame moksliškai pažangiame amžiuje. Asmenys į egzekutyvines ir atsakomingesnes technikines pozicijas yra parenkami pagal asmeninį dinamiškumą ir energiją, parodytą sugebėjimą savo srityje, sugebėjimą vadovauti kitiems ir sugebėjimą palaikyti gerus santykius su savo vyresniaisiais. Egzekutyvas niekada nebuvo pasiryžęs perleisti teisę parinkti savo įpėdinius net ir labai kompetentingiems spe-

cialistams.

Kyląs susidomėjimas technikiniu kūrybingumu sudaro naują progą sociologams ir psichologams pratęsti savo įtaką šioje srityje, tačiau šį kartą klausimas sukasi apie individą, o ne apie grupinio kūrybingumo pakėlimą, ir todėl dabartinė metodika nėra visiškai tinkama. Šis klausimas yra plačiai gvildenamas technikinėje literatūroje. Iš vienos pusės yra talpinamos sociologinių ir psichologinių studijų santraukos, iš kitos — egzekutyvų ir savo technikinį kūrybingumą įrodžiusių asmenų pasisakymai.

Dauguma atliktų darbų liečia atskirų kūrybingų grupių charakteristiką ir kūrybingo tipo sukūrimą. Galimoji atskiro individo kontribucija turėtų būti pramatoma pagal tai, kiek jis atitinka iš anksčiau susidarytai kūrybingo tipo sąvokai. Kūrybingumas yra klasifikuojamas į meninį, mokslinį ir mišrų.[2]) Meninio kūrybingumo atstovai yra rašytojai, tapytojai, muzikai; mokslinio — moksliniai tyrinėtojai, išradėjai; mišraus — matematikai ir architektai. Visos šios grupės pasižymi aukšta inteligencija, tačiau koreliacijos tarp inteligencijos ir kūrybingumo nesurasta. Visos kūrybingos grupės, išskyrus mokslininkus, yra geri stebėtojai (perceptive type). Mokslininkai yra daugiau linkę į sprendimą (judgemental type). Patys kūrybingiausi mokslininkai, tačiau, yra taip pat linkę į stebėjimą. Nedaroma skirtumo tarp mokslininko, berenkančio naujus duomenis jau apdirbtose srityse, mokslininko, ieškančio naujo fizinės aplinkos supratimo, ir mokslininko ar inžinieriaus, kuriančio naujus produktus ar procesus ir pritaikančio mokslines žinias naujiems, dar nesuvoktiems tikslams. Pasiremiant Allport-Vernon-Lindsey interpretacine schema, asmenys yra suskirstomi į šešias grupes pagal jų branginamas vertybes, būtent: teorinę, ekonominę, estetinę, socialinę, politinę ir religinę.[3]) Mokslininkų tarpe vyraujanti kryptis buvo teorinė, o po to estetinė. Architektų tarpe estetinė vertybė pirmavo, o teorinė buvo antroji. Matematikų tarpe abi vertybės buvo maždaug tame pačiame lygyje. Kitos psichologų ir sociologų studijos, skirtos kūrybingo talento identifikacijai, yra maždaug panašios ta prasme, kad individas yra derinamas prie jau iš anksto susidarytos sąvokos.

Technikinį darbą dirbančios grupės yra skeptiškai nusiteikusios tokio pobūdžio studijų atžvilgiu. F. C. Wiliams, elektros inžinerijos profesorius Manchester universitete, Anglijoje, ir kartu žinomas išradėjas, gana būdingai atstovauja savo grupės

2) **Chemical Engineering Progress**, 59, 33-4 (Dec. 1963).

3) **Ibid.**

nuomonei.[4]) Pagal jį, įvairių testų vertė apsiriboja tik aiškiai nepajėgių kandidatų eliminacija. Panašumas tarp atskirų kūrybingų asmenų yra toks pat, koks yra panašumas tarp asmenų, kurių pavardės prasideda su ta pačia raide. Nors prof. Wiliams ir dirba akademinį darbą, jis abejoja akademinių studijų reikšme kūrybingumui ugdyti. Per gausus žinojimas gali būti net žalingas, nes jis asmenį nukreipia į detales, kurios galėtų būti apdirbtos kito mažiau talentingo asmens. Kūrybingumas yra įgimtas talentas, išstatytas nuolatiniam pavojui. Jį gali sužlugdyti sterili akademinė atmosfera, bendradarbių kritika ir įvairūs kiti spaudimai į konformizmą. Vienintelis būdas savo talentui išugdyti yra dirbti kartu su patyrusiu kūrybingu asmeniu, geriausiai su prof. Williams, ir iš jo pasimokyti, kaip įgimtą kūrybinį talentą išugdyti iki jo galimybių ribos.

Tarp psichologų ir sociologų studijų ir prof. Williams nuomonės yra didelė tuštuma, kuri turėtų būti užpildyta. Kūrybingumas šiuo metu yra diskutuojamas įvairiose pramonės klausimais besidominčiose sferose. Iš vienos pusės jį nagrinėja psichologai ir sociologai, iš kitos — pramonės ir akademinių institucijų egzekutyvai ir savo technikinį kūrybingumą įrodę inžinieriai ir mokslininkai. Sunku spręsti, kiek šis susidomėjimas tarnauja technikinio kūrybingumo pakėlimui, tačiau tai gelbsti pabrėžti technikinio personalo svarbą pramonėje.

Donatas Šatas

---

4) **International Science and Technology**, No. 26, 49 (1964).

RASTENIS IŠ ARČIAU
Fragmentai

Redakcija prašė keleto žodžių apie Vincą Rastenį, kuriam šįmet 60 metų. Kapitalinio veikalo, sako, nereikia. Ką nors paprastesnio, atviresnio. Žino, mat, kad septynetą metų gyvenau Rastenių šeimoj kaip narys ir svečias: narys prie lengvatų, svečias prie prievolių. Turėčiau tad sugebėti pasidalinti vienu kitu įspūdžiu, kurio nematyt iš šalies ar kuris šiaip jau drovėtųsi viešumos.

Apie kai kuriuos žmones težinom, kada jie gimė, kur mokėsi, ką atliko. Tokia pažintis naudinga, nes ji pasako, kas būtinai žinotina. Bet tokia pažintis gali žmogų ir supaminklinti. O pažvelgus į tokius asmenis iš arčiau ir iš vidaus, atsiskleidžia daug daugiau. Tai duoda bendram reginiui gyvybės ir spalvos. Šitie trumpi užrašai kaip tik to ir siekia.

1

Su Rasteniu siūlau kiekvienam susipažinti. Tai labai šiltas, paslaugus, mokytas, turtingo sąmojaus žmogus. Bet tokių *netrūksta, ir to, greičiausiai, nepakanka žmogui kilstelt į viršų.* Rastenis gerbtinas dėl to, kad jis yra aukštos inteligencijos, plataus užmojo, virtinės nuopelnų ir plataus masto visuomenininkas. Be abejo, šiandien išeivijoj jis yra vienas iš tokių kertinių ramsčių, kokius jau turėjom priešaušrio laikais.

Kodėl išeivijoj? — pamanys ne vienas. Juk neeilinis Rastenis buvo jau ir nepriklausomoj Lietuvoj. Taip, žinoma. To neigti negalima: Lietuvių Tautininkų Sąjungos generalinis sekretorius, Pažangos B-vės direktorius ir t. t. Visa tai svarbu, visa tai juodu ant balto Kapočiaus Enciklopedijoj. Bet iš ki-

tos pusės, tai dar nieko ypatingo, tai lyg ir natūralu: Rastenis, kaip ir visa galybė kitų, kilo su kylančia Lietuva — kilo, sakytum, "tarnybine tvarka". Ano meto Lietuvoj Rastenis teėjo aukštas pareigas, bet nusipelnusia figūra jis pasidarė tik vėliau — mūsų krašto prieblandoj, kada Lietuva iš savo sūnų ėmė daug laukti, o maža tegalėjo jiems duoti. Atėjo laikai, kada pradėjo aiškėti, kas gyveno Lietuvai, o kas iš Lietuvos. Juk daugel anuomet buvo žmonių, kurie priklausė aukštoms kategorijoms; bet ne visi iš jų šiandien rūpinasi tautos gerove, kuri yra mums svarbus veiksnys atskiro darbuotojo vertei nustatyti.

Rastenis pensijon neišėjo. Jis dirbo lietuvišką darbą, kada jį teko subsidijuoti iš savo ir žmonos kišenės, dirbo jį kada amerikiečių ranka buvo dosni; jis nenustojo jo dirbti, kada pabaltiečiams skirtos lėšos ėmė sekti. Jis ėjo Lietuvos keliu ir juo patvariai tebeeina. Štai kodėl Rastenis taip vertintinas.

2

Įžymių ateivių sąrašas trumpas. Rastenio bendradarbių, tautininkų, tarpe jų bemaž tik du — tai pats Rastenis ir Bronius Nemickas. Rastenis išsilaikė tose pačiose aukštumose, į kurias jis pateko prieš 30 metų; Nemickas ten irgi taikosi, remdamasis jau savo veikla išeivijoj ir populiarumu partijos narių tarpe; kitiems gi kelias tolimas.

Ir gera būti tautininkų tarpe, kada yra jie abu! Padaromas darbas ar ne — nesvarbu. Bet nenuobodu. Abu pilni sąmojaus, nors kiek kitokio. Nemicko humoras šiurkštokas, neapdirbtas, nelyginat sauja derliaus ar nebaigęs kepti "steikas", bet jokiu būdu ne vulgarus. Rastenio jis jau apvalytas, kiek suliteratūrintas, visiškai apvaldytas, sakytum — anglosaksiškas ir visada tiksliai perduotas. Kartą Kostas Ostrauskas yra nusiskundęs, kad mūsų literatūroj aukštos rūšies sąmojaus maža. Bet politikai jo turi.

Rastenio — Nemicko "ašis" įdomi. Mano supratimu, jie vienas antrą papildo. Rastenis politikas. To, žinoma, neigti negalima, jeigu faktai dar ko nors verti. Bet, tą pasakius, tenka dar kai ką pridurti. Aš būčiau linkęs manyti, kad Rastenis yra politikas tik iš reikalo, jei taip galima išsireikšti, tik todėl, kad taip viskas susiklojo. Mat, turi jis apsčiai polinkių, kurie jį, politiką, kiek nupolitina. Tie kiti interesai tai jo bičiulystė su grožine ir moksline literatūra, muzika (ypač opera), žurnalizmu, publicistika, teise, administracija, kalbotyra ir teatru. Nežinau, ar galėjo jam būti kas malonesnio negu N. Martinaitytės ir J. Kelečiaus impromptu tą šeštadienio naktį, kada būrys jo

artimųjų minėjo jo šešiasdešimtmetį. Daugumoj tų sričių jis ne specialistas; visose, tačiau, jis kur kas daugiau negu mėgėjas. Visa tai jį tiek domina, kad, aš spėju, jam mieliau būti Santaros sąskrydžiuose, vadinasi, daugeriopoj veikloj, negu tautininkų partijos suvažiavimuose, taigi grynai politinio pobūdžio posėdžiuose. Žinoma, apie tautininkų suvažiavimus, jų programą, kėslus ir ėjimus jis šneka. Bet negalima sakyt, kad jis tai darytų su tokia pačia nuotaika, kaip kad pasakodamas apie įvykius, laiką ir žmones iš to kito pasaulio. Šneka čia jau visai kita.

Rastenis tokiais momentais paprastai nesinervina (šnekėdamas apie politiką, kartais nervavimosi neišvengia). Nemažai rūko, bet rūko iš lėto, su malonumu, dūmą net į viršų papūsdamas. Išgeria vieną kitą stiklą Curaçao, neatsisako net antro puoduko kavos, atsilošia kėdėj, kiek pamostiguoja, rankom stengdamasis apibūdinti kas reikalinga, ima panašėti net į Henriką Kačinską. Toki momentai palengva susikristalizuoja į kultūrinius montažus ir, lyg ekrane, pamatai įvykius ir žmones. Žiūrėk, Jurgis Savickis valstybiniame teatre pasitinka prezidentą; stebėk, kaip Juozas Tūbelis pasišaukia kelis jaunesnius ministerius ir juos išplūsta, kaip ūkininkas savo bernus; girdi, kaip prezidentas Smetona priekaištauja Augustinui Voldemarui, kam tas pasirašęs nepalankų konkordatą, o anas aiškinasi, ir ko čia dabar jaudintis — jei nepatiks, tai nevykdysim; kitur vėl, neolituanų atstovai skuba prezidentūron pamokyt valdžios, kaip tvarkyti valstybės reikalus, ir susilaukia tokio atsakymo, kokio padorumas pataria neprotokoluot; arba štai Jonas Aleksa parašo savo knygą **Lietuviškų gyvenimo kelių beieškant,** o Tūbelis, nė kiek nesužavėtas, murmteli, kad, girdi, anas norįs būti prezidentu, tai ir rašo.*)

Tie gausūs žmonių ir įvykių deriniai mane stačiai masina. Ir ne sykį esu Rasteniui piršęs mintį, kad visa tai derėtų sutelkti krūvon. Bet jis niekad nežadėjo: mat, turi noro surankiot savo vaikystės prisiminimus — "kai aš mažas buvau..."

Tokia pati žinių ir interesų apimtis, kaip jau minėjau, Rastenį palengva nutolina nuo kiek siauriau suprastos politikos,

---

*) Man atrodo, kad, žiūrint grynai iš žmogiškos pusės, Rastenio ryšiai su Tūbeliu buvo kur kas artimesni negu su Smetona. Smetoną Rastenis gerbia, bet kalba tai apie Tūbelį. Smetoną jis greičiau vertina už jo sugebėjimą samprotauti, didelį apsiskaitymą, gilų lietuvių kalbos pažinimą, politinio saiko pajutimą, gal net kaip įžymybę, kuri istorijoj jau turi savo vietą, o Tūbelį — kaip visada prieinamą, šeimynišką, praktinius klausimus sprendžiantį reikalų vedėją.

turinčios savo specifiškų ypatybių, reikalavimų ir priemonių. Panašiai kaip Smetona Lietuvoj už savo "sufilosofėjimą" susilaukė "geros valios opozicijos" iš tų, kurie reikalavo griežtesnių sprendimų, taip dabar Rastenis už savo platų kultūrinį akiratį ima netekti paramos savo partijos narių tarpe. Čia Nemickas Rastenį papildo. Kur reikalinga daryti grynai partiniai ėjimai, kur gaunama ir duodama, ten daugiau Nemicko laukas, ten jis "kenčia". Tokios politikos Rastenis, anaiptol, irgi nevengia; bet jam patinka dirstelt dar ir į daugelį kitų dalykų.
3

Rastenio politika nukenčia ir nuo jo svirstelėjimo administracinėn dalykų pusėn. Tiesa, iš pradžių tai gali atrodyti visiškai nebūdinga, nes juk dažnai pas mus taip būna, kad visoki pirmininkai beveik patys vieni viską atlieka: sustato susirinkimų dienotvarkes, paruošia kalbas, suredaguoja, apipavidalina ir išspausdina pakvietimus, adresuoja vokus, priklijuoja pašto ženklus ir viską sumeta pašto dėžutėn. Tiktai čia ateina talka, nes laiškanešys niekuomet neatsisako laiškų išnešioti. Bet su Rasteniu atrodo yra kiek kitaip: panašaus pobūdžio darbuos jis įgudęs ir jų nesipurto. Jį domina žurnalai, biuleteniai, įvairiausi pranešimai, memorandumai, aplinkraščiai, anketos, ataskaitiniai popieriai; jį domina jų turinys, išvaizda, net pats techninis atlikimas. Pas pypkininką ant stalo pilna pypkių, pas Rastenį — administracinių įrankių: komplikuočiausia rašoma mašinėlė, šapirografas, adresografas, visokiausios rūšies popieriaus, krūvos vokų, braižymo priemonės, kartotekos. (Ne kartą su Emilija Rasteniene pusbalsiu reikšdavom savo nepasitenkinimą — ir kam gi jam atiduot tiek daug laiko visiems tiems darbams!) Parašytų keletą studijinių straipsnių, susitvarkytų medžiagą apie padėtį Lietuvoj, kurios turi gana daug. Prisėstų pagaliau prie savo "Kai aš mažas buvau..." — būtų visiems daugiau naudos. Atrodo kartais, kad ir pats sutinka; nusiskundžia tik, kad pagalbos maža. Bet aš manau, kad čia tik dalis tiesos: jam visi tie darbai prie širdies, jam tai lyg poilsis.

Vienas pavyzdys. Santaros - Šviesos Federacija svarsto galimybę leisti kultūros žurnalą. Rūko, barasi, jaudinasi, nesutaria: renka žurnalui vardą, kokia turėtų būti jo linkmė, kas bus atsakingas už kokį skyrių, kaip priversti būsimą redaktorių Vytautą Kavolį paklusti Federacijai, kaip gauti pinigų iš kitų grupių, neprarandant kontrolės. Problemų daug, tačiau Rastenio nemigas nė kiek nekankina. Netrukus jis atsiunčia ilgiausią laišką, dėstydamas, kaip žurnalas turėtų atrodyti — paprastai ar avangardiškai, kokio dydžio raidės reiktų naudoti, kaip vertė-

tų suguldyti patį tekstą, ką daryt su nuotraukom ir kt.

(Čia vieta paaiškinti, kad jau nuo seno Rastenio ryšiai su Santaros - Šviesos Federacija, ypač santariečiais, buvo gana glaudūs. Neminint Juozo Bačiūno, Rastenis buvo kone vienintelis vyresnės kartos atstovas, kuris santariečių tarpe pasidarė savas. Liaudininkų didikai iš pat pradžių buvo atstoki, gal net kiek atšiaurūs; su Atgimimo Sąjūdžiu kalba išseko dėl idėjinių priežasčių; partijos ateitim susisieloję tautininkai savo dėmesį rezervavo neolituanams. Bet Rastenis pasidarė savos rūšies santarietis: jis dalyvaudavo jų suvažiavimuose, jį matydavai jų susirinkimuose, jis susirašinėdavo su jais laiškais. O jei pasitaikydavo, kad neolituanų ir Santaros - Šviesos parengimai vyksta tuo pačiu metu, tada Rasteniai skiriasi: vienas eina čia, o kitas ten.

Rastenis tad visada būdavo Santaros pašonėj, bet, reikia pridurti, jo niekad nerasdavai jos centriniuose organuose — ten, kur santariečiai ir šviesiečiai rinkdavosi spręsti savo opių jų klausimų, savo "generalinės linijos". Jis visada padėdavo savo dėmesiu, pasiūlymais, talka, kritika — bet vis iš šono. Rastenis iš tiesų tai santarietis — "natūralizuotas" santarietis.)

4.

Pabaigai — Rastenio meilės afera su lietuvių kalba. Jis žinoma, ne Jablonskis ir ne Būga, bet kalbą tai moka pavydėtinai gerai. Pabūvoti tos kalbos gelmėse tai jam kažkas panašaus į pramogą, nuotykį, geismą ir verslą. Kartais jis nueina taip toli, jog, skaitydamas ir vertindamas įvairius darbus, žiūrėk, jau ir artinasi su kalbos viešpaties kompetencija ir intencija. Subraukydavo knygas raudonai, man rašydavo kelių puslapių laiškus (jei būdavau kur išvykęs), aiškindamas, kaip vartotinas toks ar anoks terminas, kur veiksmažodžiui priklauso būti, koks skirtumas tarp "abuojo" ir "abejingo". Kartais net matai specialistui būdingų ydų: ima tau ir pasako, kad turi būti taip, o ne kitaip; štai čia klaidinga, o čia teisinga. Ir kartais pajunti, kad šį *sykį* teks apsieiti be diskusijų, nors niekada nėra pasakęs, kad kalba baigta, kad nebėra ko aiškintis. Nors ir sutinka, kad plačiai išplitusi vartosena gali pavirsti kalbos norma, vienok į tokią nelemtą galimybę jis žiūri didžiai skeptiškai. Bet prašau nesuprast manęs klaidingai: tas kasinėjimasis po kalbos dirvonus ypač kada įsiterpdavo dar ir Danutė Stankutė, bus viena iš pačių pelningiausių patirčių visoj mano įnamystėj.

Leonas Sabaliūnas

IDEOLOGINIŲ GRUPIŲ SANTYKIAI

Jau seniau esu gavęs kvietimą parašyti **Metmenims** straipsnį apie lietuvius liberalus "kataliko intelektualo akimis" ar panašia tema. Naudodamasis tuo kvietimu, norėčiau šį tą pasakyti ne kurios ideologinės grupės, o apskritai ideologinių grupių tarpusavio santykių klausimu. Toks rašinys, man atrodo, praktiškai galėtų būti naudingesnis.

1. Pagrindinės ideologinės grupės

Nėra visai lengva atsakyti į klausimą, kokias mes turime ideologines grupes, ypač jei norėtume jas tiksliau apibrėžti, vieną nuo kitos atriboti. Todėl šiame rašiny tenkinsiuos pačiais bendriausiais skirtumais. Tas bendriausias skirtumas, man atrodo, yra nusistatymas religijos, mūsų atveju krikščioniškos religijos, atžvilgiu. Dalis, gal būt, didesnė mūsų visuomenės dalis laikosi krikščioniškosios religijos ir tuo pačiu krikščioniškos ideologijos. Jos esmė yra teizmas, o konkreti jos išraiška yra toks tikėjimo tiesų bei moralinių principų išpažinimas, koks jis yra paskelbtas Naujame Testamente.

Kitą bendriausio pobūdžio ideologinę grupę norėčiau pavadinti liberalistine grupe. Numanau, kad tokiam skirstymui ne visi pritars. Pirmiausia tie, kurie liberalizmu vadina ne pasaulėžiūrą, o pasaulėžiūrinę laisvę, tam tikrą moralinį nusistatymą (J. Girnius), metodą (V. Kavolis), tik formą. Kiti vėl sakys, kad ir krikščionių esama liberalų ir kaip pavyzdį nurodys Locke'ą. Galimas dalykas, kad tokia (tik formos) liberalizmo samprata tinka politinei sričiai, bet ja negalima išsiversti idėjinėje srityje. Šioje pastarojoje forma visada yra susijusi su tam tikru turiniu, su tam tikra ideologija, kurią galima vadinti liberalistine ideologija. Todėl aš čia liberalais vadinu ne tuos, kurie pasisako už pasaulėžiūrinę laisvę, bet tuos, kurie, be to, yra dar susiję su tam tikra ideologija.

Bet ką reiškia liberalistinė ideologija? Laisvė yra koreliatyvi sąvoka, nes laisvė visada reiškia laisvę ko nors atžvilgiu. Todėl ir apie laisvės, arba liberalistinę, ideologiją galima kalbėti tik santykyje su kita ideologija, kuri nevadinama liberalistine ideologija. Kadangi istorijos tėkmėje, kada formavosi liberalizmas, daugumos arba dominuojanti ideologija Vakarų pasaulyje buvo krikščioniškoji ideologija, tai liberalais ideologinėje srityje buvo ir yra vadinami tie žmonės, kurie laikė save laisvais krikščioniškosios ideologijos atžvilgiu. Vadinas, taip kaip ūkyje liberalais vadinami tie, kurie nesutinka, kad valstybės valdžia kištųsi į ūkio reikalus, kaip politikoje liberalais

vadinami tie, kurie nesutinka, kad valdžia kištųsi į žmogaus sąžinės reikalus ir varžytų pagrindines žmogaus teises, taip ideologinėje srityje liberalai yra tie, kurie nenori, kad dominuojanti (krikščioniškoji) ideologija būtų jiems privaloma, kurie nori būti jos atžvilgiu laisvi. Todėl krikščionys ir liberalai gali sutarti ūkinėje srityje, gali būti vienos nuomonės ir politinėje srityje, bet jie nėra ir negali būti vienos nuomonės ideologinėje srityje, nes krikščioniui, jeigu jis nori tokiu save laikyti, krikščioniškoji ideologija privaloma. Ideologinėje srityje krikščionis liberalas yra contradictio in adiecto. Ir jeigu vis dėlto kai kas kalba apie krikščionis liberalus, tai jis kalba apie liberalizmą arba a) kitu, pvz. politiniu atžvilgiu, arba b) kitos plotmės, pvz. apie liberalizmą pačios krikščionybės ribose, kuris tada teisingiau galėtų būti vadinamas pažangumu.

Tos ideologijos žmonės, kuriuos statau šalia krikščioniškos ideologijos žmonių, vadinami įvairiais bendriniais terminais. Vieni juos kartais vadina racionalistais (L. Dambriūnas, **Aidai,** 1957, Nr. 6), kiti realiatyvistais ar laicistais (J. Girnius. **Aidai,** 1956, Nr. 4), dar kiti individualistais (H. Blazas, **Varpas,** 1953, Nr. 1), o aš čia tenkinuos tiesiog liberalizmo terminu. Tos ideologijos žmones vadinu liberalais, bet būdvardį vartoju ne liberalus, liberalinis (jie turi kitokių reikšmės atspalvių), bet liberalistinis, kas reiškia "susijęs su liberalizmu". Suprantama, kad ideologiškai liberalizmas apima daug specifinių ideologijų (nuo skepticizmo, deizmo iki materializmo, ateizmo), bet viena bendra savybė jiems yra ta, kad visos jos netelpa krikščioniškoj ideologijoj ir dėl to stovi šalia jos. Iš to matome, kad mano idėjinio liberalizmo samprata apima ne tik formą (sąžinės laisvę), bet ir turinį, ne tik tam tikrą moralinį, bet ir ideologinį nusistatymą, o aukščiau minėtų autorių — tik formą, tik moralinį nusistatymą, ir dėl to jų liberalizmo samprata daugiau tinka visuomeninei, politinei sričiai. Panašiai, tur būt, galvoja ir Vytautas Doniela, sakydamas kad "liberalizmas nesireiškia vien tik etika" (**Metmenys,** Nr. 7, psl. 103).

Kad katalikų negalima vadinti liberalais idėjinėje srityje, žino ir J. Girnius, ir jis pasako kodėl. Būtent todėl, kad norima "išvengti tos neapspręstybės, kuri yra susijusi su daugeliui liberalų savu kraštutiniu individualizmu ar reliatyvizmu" (**Aidai,** 1957, Nr. 6, psl. 256). Čia tik reikia jį papildyti ta prasme, kad faktiškai ne "daugelis", o kiekvienas liberalas idėjinėj srityj išsiskiria iš katalikų kokia nors "neapspręstybe" (ar apspręstybe) ar kokiu nors "reliatyvizmu", ir ta išskirtinė žymė nėra tik faktinė, kaip teigia J. G., o esminė. Idėjinis liberalas be tos išskirtinės žymės būtų jau nebe liberalas. Tokias išvadas

patvirtina ne tik istorija, bet ir konkreti lietuviškoji tikrovė. Nors tokie katalikai, kaip J. Girnius, savo liberalizmo samprata gal ir nesiskiria nuo tokių santarininkų, kaip V. Kavolis, vis dėlto liberalais vadinami tik pastarieji. Ir būtent todėl, kad jie skiriasi nuo katalikų ne forma (tolerancija, sąžinės laisve), o skirtinga ideologija, kurią J. G. vadina labai bendru "neapspręstybės" žodžiu. Dėl to tariuosi turįs pagrindą mūsų krikščioniškos ideologijos visuomenės dalį priešpastatyti liberalistinės ideologijos daliai.

Tačiau toks mūsų visuomenės išskyrimas dviem pagrindinėm ideologinėm grupėm turi daugiau teorinės nei praktinės reikšmės. Praktiškai reikšmingiau yra tai, kokie žmonės yra vienoje ar kitoje grupėje. Tad verta bent kiek žvilgterėti ir į tų grupių vidų, juoba kad abi jos toli gražu nėra tokios monolitinės, kaip iš paviršiaus galėtų atrodyti. Man rodos, kad abiejose jose galima išskirti irgi po dvi pagrindines sroves, kurias aš, neturėdamas kitokio termino, čia norėčiau vadinti konservatyviaisiais ir pažangiaisiais.

2. Pagrindinės srovės krikščioniškoj grupėj

Konservatyvumas ir pažangumas yra tiek pat natūralūs dalykai, kaip ir senumas bei jaunumas. Jaunas seno atžvilgiu paprastai yra pažangus, bet tas pažanguolis sekančios kartos atžvilgiu yra konservatyvus. Dėl to šie terminai čia vartojami ne tiek moralinės kvalifikacijos, o daugiau senumo - jaunumo prasme, suprantama, atžymint ir tai, kas tame jaunume yra naujo ir teigiamo.

Šiuo atžvilgiu krikščioniškoje grupėje, bent kiek tai liečia katalikus, konservatyviai daliai atstovauja tie žmonės, kurie politinėje srityje vadinami krikščionimis demokratais ar jų ideologiniais rėmėjais. Jaunesnei ir tuo pačiu pažangesnei daliai atstovauja tie, kurie paprastai vadinami frontininkų vardu. Čia tenka pažymėti, kad toks pavadinimas tinka grupėm aplamai, bet gali netikti paskiriem individam vienoje ar kitoje grupėje, nes tas pats individas gali būti konservatyvus ar pažangus, nepaisant formalios organizacinės priklausomybės, arba tas pats individas vienu atžvilgiu gali būti pažangus, o kitu labai konservatyvus. Suprantama, kad abi šios grupės nesiskiria pagrindiniais ideologiniais klausimais, ypač susijusiais su krikščioniška religija, bet daugiau ar mažiau skiriasi politiniais bei visuomeniniais klausimais.

Frontininkai, kaip žinoma, yra naujoji katalikų karta, pradėjusi reikštis dar neprikl. Lietuvoj kaip sambūris, susitelkęs prie **XX Amžiaus** dienraščio ir paskelbęs **Naujojoj Romuvoj**

deklaraciją "Į organiškosios valstybės kūrybą". Po karo jie savo politines pažiūras skelbė nepasaulėžiūrinės politikos arba pilnutinės demokratijos vardu. Tos politikos esmė yra visiška įsitikinimų bei sąžinės laisvė ne tik teorijoj, bet ir praktikoj, kaip ji suprantama kultūringose Vakarų, ypač anglosaksų valstybėse. Simpatijos anglosaksiškoms valstybėms suprantamos, turint galvoj faktą, kad tos politikos pradininkai faktiškai yra lietuviai, kuriems teko ilgesnį laiką pagyventi Amerikoje ir gerai susipažinti su demokratine praktika toje šalyje. Tai buvo kun. Pr. Būčys, kun. F. Kemėšis, K. Pakštas. Pirmasis jų dar 1918 m. parašė Amerikoje brošiūrą, pavadintą **Apie apšvietą**, kurioje smerkiamas valstybės kišimasis į žmogaus sąžinės reikalus pagal, anot autoriaus, barbarišką principą cuius regio eius religio. Vėliau tos mintys kultūrinės autonomijos bei kitokiais pavadinimais buvo precizuojamos jau nepriklausomoj Lietuvoj Pakšto, Šalkauskio bei jaunesnės kartos žmonių, kaip A. Maceina ir kt. Apie tai buvo nemaža rašyta ir spaudoje, o taip pat brošiūroje **Į pilnutinę demokratiją** (1958).

Apie sąžinės laisvę kalba ir krikščionys demokratai, bet jie tą laisvę supranta siauriau. Čia verta paminėti dviejų aukšto rango dvasiškių pasisakymus tuo klausimu. Kai jau minėtas kunigas, vėliau vyskupas Būčys pasmerkė valstybės valdžios kišimąsi į asmens sąžinės laisvę ("valstybė neturi kištis į religinius žmonių įsitikinimus...; neturi kištis į žmonių pažiūras ir jų išreiškimus gyvu žodžiu ir spaudoje"), tai vyskupo V. Brizgio redaguotoje brošiūroje **Lietuvos R. Katalikų Episkopato direktyvos katalikams** (1952) sakoma, kad "valstybė negali leisti, kad būtų viešai skelbiamas ateizmas... kad tikėjimą ir dorą liečią klausimai, kiek jie reikalingi vienokio ar kitokio Bažnyčios išaiškinimo ir sprendimo, nebūtų viešų diskusijų spaudoje, susirinkimuose ar parlamente objektu".

Be abejo, ne visi krikščionys demokratai pritars tokiam nusistatymui, bet faktas, kad toks nusistatymas buvo ginamas krikščionių demokratų spaudoj, duoda teisę tokią grupę vadinti konservatyvia.

Pažymėtina, kad lietuvių katalikų gyvenime visuomeninės ideologijos bei veiklos vadovybė jau seniai perėjo iš dvasiškių į pasauliečių rankas. Paskutinis faktiškas katalikų vadas dvasiškis buvo kun. A. Jakštas-Dambrauskas su savo žurnalu **Draugija**. Nepriklausomybės laikais žymiausias katalikų autoritetas visuomeninės veiklos klausimais buvo jau prof. St. Šalkauskis šalia Pr. Dovydaičio, K. Pakšto ir kitų, o vėliau iškilo jaunesni pasauliečiai, ir jau minėtą Romuviečių deklaraciją pasirašė vien 16 pasauliečių. Tos grupės katalikai turėjo pakankamai

drąsos pasisakyti prieš minėtas direktyvas katalikams pačių katalikų spaudoj, nepaisant, kad tos direktyvos buvo skelbiamos vyskupų vardu. Tas faktas liudija tos grupės katalikų nusistatymą, kad 1) pasauliniuose reikaluose katalikai pasauliečiai yra savarankiški ir kad čia jiems vyskupų direktyvos nėra privalomos ir 2) kad politinėj veikloj krikščioniui nėra reikalo laikytis kokios katalikiškos ar krikščioniškos programos — užtenka, kad ji nėra priešinga krikščioniškiems principams, nes visa, kas nėra tam priešinga, tuo pačiu yra ir plačia prasme krikščioniška. Faktiškai ir dabar visuomeninis katalikų gyvenimas (spauda, knygos, organizacijos) remiasi daugiausia pasauliečiais intelektualais iš tos minėtos grupės. Tai tenka laikyti teigiamu dalyku, ypač turint galvoj net pačios Katalikų Bažnyčios susirinkimo pastangas pripažinti pasauliečiams reikšmingesnę vietą net religinėje pačios Bažnyčios veikloje.

Tačiau tas minėtas skirtumas katalikų tarpe praktiškai šiandien nedaug teturi reikšmės, nes senajai kartai bebaigiant savo dienas, o jaunesnei kartai išaugus čia Amerikoj, mūsų konservatyviųjų katalikų pažiūros jaunesniesiems vargu bus suprantamos, ypač kad ir pačios Bažnyčios gyvenime pučia laisvesni vėjai.

3. Pagrindinės srovės liberalistinėj grupėj

Čia galima skirti irgi dvi pagrindines grupes, kurios, kaip ir katalikuose, skiriasi nevienodu laisvės ribų supratimo klausimu. Yra tautininkiniai liberalai, kurie laisvę supranta siauriau, ir liaudininkiniai bei socialistiniai, kurie ją supranta plačiau, demokratiškiau. Kad tokio skirtumo esama, buvo nekartą pasisakyta jų pačių spaudoj. V. Trumpa tai aiškiai kartą pasakė: "Kitas daiktas idėjinė kova dėl nevienodo laisvės ir demokratijos supratimo, kitas daiktas kova tarp totalizmo ir demokratijos" (**Mintis**, 1948, Nr. 90). Tiesa, ne visi tautininkinius liberalus laiko liberalais dėl jų politinių pažiūrų. Mūsų liaudininkų spaudoj nekartą buvo pasisakyta, kad tautininkai nieko bendro neturi nei su liberalizmu, nei su demokratija. Panašiai ir J. Girnius autoritetinio režimo šalininkų nenorėtų vadinti liberalais. Praktinės politikos atžvilgiu jie, tur būt, tokie ir nėra, bet idėjiniu atžvilgiu mūsų Rastenius bei kitus tautininkus matome juk bendroje kompanijoje su liaudininkais bei mūsų politinių grupių atžvilgiu neužsiangažavusiais liberalais, — visus juos bendradarbiaujančius kad ir tuose pačiuose **Metmenyse**. Ir ton kompanijon juos suveda ne kas kitas, kaip tam tikras bendras ideologinis nusistatymas. Tačiau skirtingas mūsų liberalų nusistatymas laisvės ribų, arba politikos, at-

žvilgiu didesnės praktinės reikšmės, gyvenant čia Amerikoje, irgi neturi. Skirtumas tarp kr. demokratų ir frontininkų, kaip ir tarp tautininkų bei liaudininkų (socialistų) galėtų būti reikšmingesnis tik savame laisvame krašte.

Yra betgi kitas skirtumas liberalų tarpe, kurį laikyčiau svarbesniu, gyvenant kad ir ne savoje žemėje. Tas skirtumas tai jų nevienodas, kaip man atrodo, vertinimas krikščioniškos ideologijos bei tos ideologijos žmonių. Tuo atžvilgiu, man rodos, liberalų tarpe yra palankiai nusiteikusių krikščioniškai ideologijai ir nepalankiai, jai priešiškai, kovingai nusiteikusių, ypač katalikiškai ideologijai. Neliesdamas pirmos grupės, norėčiau truputį sustoti ties antrąja.

Mūsų liberalų spaudoj neretai galima užtikti tiesioginių ar netiesioginių teigimų, kad turėjimas įsitikinimų (pasaulėžiūrinių ir religinių) yra blogas dalykas, kad tokie įsitikinimai, kuriuos jie paprastai vadina dogmomis, jeigu ne tiesiogiai, tai bent netiesiogiai veda į totalizmą. Dėl to ypač senų liberalų mėgstama gretinti du totalizmus — katalikišką ir komunistinį (Romą ir Maskvą). Taip pvz. senos kartos liberalas rašė: "Ir visai suprantama, kad gilus tikėjimas į savo metafizinių dogmų neklaidingumą ir visuotinumą suteikia krikščioniškai pasaulėžiūrai totalistinį atspalvį" (H. Blazas, **Varpas**, 1953, Nr. 1, psl. 79). Kitas liberalas rašo: "Dogma, įsitikinimas, kad tik jo vieno pasaulėžiūra yra neklaidinga, **verčia** nebesiskaityti su kitų nuomonėmis ir kitų įsitikinimais, ir sudaro pagrindą, bei **pateisina** jėgos bei prievartos naudojimą" (St. Žymantas, **Mintis**, 1948, Nr. 76). Arba trečias liberalas rašė šitaip: "Lietuvis, norėdamas būti tikru demokratu, sunkiai begali būti geru kataliku, dėl to kad tikras demokratas savaime yra liberalas" (J. Pronskus, **Naujienos**, 1954, Nr. 123). Net ir Vytautas Kavolis, nurodęs, kad istorijoj daug niekšybių padaryta tikėjimų (įsitikinimų) vardu, prieina išvadą, kad žmogus išlieka geras, kai jo "santykis su savo paties tikėjimu palieka iki galo kvestionuojąs" (**Metmenys**, Nr. 8, psl. 42). Tokią išvadą jis dar papildo parafraze iš Al. Mackaus eilėraščio: "Tikėjimais nenusikalsta tiktai tie, kurie tikėjimų neturi" (**Ibid.** psl. 32).

Tokia pažiūra, mano galva, nelogiška, neteisinga ir nesiderina su gyvenimo tikrove. Dėl tikėjimų apskritai tenka pažymėti, kad blogas dalykas yra ne tikėjimai (įsitikinimai, pasaulėžiūros), o blogi tikėjimai. Ir nors blogi tikėjimai pridarė daug žalos, bet geri tikėjimai iki šiol vis imdavo viršų, ir dėl to žmonija dar šiandien egzistuoja. Nesileisdamas į platesnius to klausimo aiškinimus, čia norėčiau pažymėti savo tikėjimą (įsitikinimą), kad kaip ligi šiol, taip ir ateityje žmonija

negalės egzistuoti be tikėjimų ir kad skepticizmas nėra tas tikėjimas, kuriuo žmonija galėtų remtis savo egzistencijoj. Toks tikėjimas, koks surašymas **Žmogaus Teisių Deklaracijoj,** yra geras tikėjimas ir jis mūsų gyvenimui būtinas.

Nelogiška aukščiau minėtų liberalų išvada ir krikščionybės atžvilgiu, nes jie neskiria krikščioniško tikėjimo nuo pačių krikščionių, jų elgesio. Čia tenka konstatuoti faktą, kad daug blogio pagimdo ne tik blogi tikėjimai, bet ir gerų tikėjimų nepakankamas, netobulas ar iškreiptas vykdymas. Santuokinė ištikimybė nėra blogas tikėjimas dėl to, kad netrūksta svetimoterių ir blaivybė nėra blogas tikėjimas dėl to, kad netrūksta alkoholikų. Taip lygiai ir krikščionybės nėra ko kaltinti dėl to, kad yra blogų krikščionių. Čia aš vėl norėčiau pareikšti įsitikinimą, priešingą Vytauto Donielos įsitikinimui, kad krikščionybė Naujame Testamente smerkia žmogaus sąžinės prievartavimą, kad ji yra ne tik artimo, bet ir priešo meilės skelbėja, ir dėl to vargu ką kilnesnio šioje žemėje galėtume rasti. Laikau nelogišku teigimu, kad kiekviena "dogma" ar kokia "neklaidinga pasaulėžiūra" verčia nebesiskaityti su kitų nuomonėmis ar pateisina prievartos priemones. Naujame Testamente palyginimas apie kviečių ir raugių teisę augti kartu duoda pakankamą pagrindą teigti, kad krikščionybė neteisina prievartos.

Kad buvo blogų krikščionių, kurie tariamai gindami krikščionybę ją iškreipė ir išniekino, tai tiesa, bet kodėl mūsų liberalams taip malonu kalbėti apie senus viduramžius su jų inkvizicija ir taip nesinori kalbėti apie šių dienų pažangius krikščionis, o mūsų atveju — katalikus? Ar jie tokių neranda? Man rodos, kad šiandien yra daug pažangių krikščionių, kaip ir pažangių liberalų, kurie, skirdamiesi savo metafiziniais įsitikinimais, nesiskiria laisvės supratimo atžvilgiu ir dėl to nesiskiria ir praktinės veiklos atžvilgiu. Tai rodo ir tikrovė. Aš nematau esminio skirtumo gyvenimo praktikoje, kaip ji reiškiasi pvz. Italijoj, Vakarų Vokietijoj, Austrijoj, Anglijoj, Prancūzijoj, Skandinavijos kraštuose, nors vienur valdo krikščionys ir katalikai, o kitur daugiau liberalai. Dėl to kalbėti apie krikščionišką totalizmą, primenant viduramžius, bet nematant dabarties, mano nuomone, yra ne tik nepažangu, bet dargi gerokai atsiduoda jei ne senais viduramžiais, tai bent tais laikais, kada čia Amerikoje tokia smarki virė kova tarp dr. Jono Šliūpo ir kunigų.

4. Bendros išvados

Mūsų liberalų, neišskiriant ir dalies jaunųjų, tarpe esama

dar per daug atšiauraus priešiškumo jei ne krikščionių, tai bent katalikų atžvilgiu. Iš paskirų krikščionių blogo elgesio jie kartais daro išvadas apie visus krikščionis. Tai ne tik neteisinga, bet ir mūsų praktiniame gyvenime nenaudinga. Nors pažangūs krikščionys lanko tą pačią bažnyčią su konservatyviais krikščionimis, bet nebūtinai jie turi eiti kartu ir visuomeniniame gyvenime. Čia gali būti sričių, kur pažangūs krikščionys eis kartu su pažangiais liberalais. Dabartiniame lietuvių išeivių gyvenime tam tikrai atvejais kaip tiktai gali būti svarbiau ne vienos grupės ideologinis vieningumas, o aktyviųjų, pažangiųjų, kad ir skirtingų ideologijų, vieningumas, siekiant kurio tikslo. Tokio bendro darbo sričių galėtų būti nemaža. Pernai "Dainavos" stovykloje buvo pademonstruotos ir tokio bendro darbo realios galimybės. Ateityje tokio bendro darbo reikalingumas gali būti dar aktualesnis. Bet tokiam bendram, abiem pusėm rūpimam darbui reikia ir atitinkamos atmosferos. Todėl užuot baksnojus vieniems kitus dėl skirtingų tikėjimų, užuot peikus kito ir gyrus savo netikėjimo tikėjimą, ar ne geriau būtų išsiaiškinus, kad vis dėlto turim ir bendrą tikėjimą, kurį J. Maritainas vadina bendru žmogišku tikėjimu — common human creed, the creed of freedom. Tokio tikėjimo neužtenka asmeniniam gyvenimui, bet jo užtenka bendram kolektyviniam darbui ir dėl to jo nereikėtų pamiršti.

A. Rimvydas

METMENŲ ŠIMTININKAI:
26) dr. Jonas Valaitis
27) L. ir G. Vėžiai

SUSITIKIMAI SU NEPAŽĮSTAMAIS DRAUGAIS

"Aš tik neseniai sužinojau, kad yra lietuvių nefanatikų." (Iš pasikalbėjimų su 1940 m. generacijos žmonėmis).

Jau kelinti metai buvau jautęs, kad ateitininkų sąjūdis bėra reikšmingas tik sau pačiam, ir kad žmogui apskritai jis nebeturi ką pasakyti. Šią nuomonę buvau susidaręs iš vyresniųjų, su kuriais buvau susipažinęs. Įsitikinau, kad ir geriausią jų intelektualinę potenciją žlugdo tezė: pradžioje buvo formulė, ir jinai tapo žmogum. Moraliniu atžvilgiu ateitininkais nebegalėjau pasitikėti nuo tada, kai dr. Jonui Griniui melu prie kapo išniekinus svetimąjį, vienintelis Kęstutis Keblys tepajuto reikalą spaudoje pareikšti rezervų. Priėjau išvados, kad atvejais, kada sąžinė reikalauja lygaus teisingumo ideologiniam svetimajam, kaip ir savajam, tegalima pasitikėti vieninteliu iš dviejų tūkstančių.

Tokią nuomonę, tačiau, buvau susidaręs, daugiausia remdamasis informacijų šaltiniu, kuris, atrodo, yra pats nepatikimiausias dabartinės ateitininkijos vidinėms nuotaikoms atskleisti: **Draugo** dienraščiu.[1] Nuomonę teko modifikuoti, susipažinus su būrelio čikagiškių "jaunųjų sendraugių" straipsniais naujoje **Ateityje** (1964 m. spalio — 1965 m. gegužės mėn. numeriuose). Žymią žurnalo dalį, žinoma, sudaro nelabai įdomios skyrių veiklos aprašymai ir standartizuota "sistemos" medžiaga, kuriai atstovauja įvairių amžiaus pakopų pasiekę pamfletų populiarizatoriai. Iš tos medžiagos, tačiau, kelių žmonių straipsniuose prasimuša **tiesioginis žmogiškumas,** toks atviras ir garbingas reagavimas į aplinkui vykstantį gyvenimą, kad ir seni bei skeptiški priešai sąjūdžio žmonėm įgyja naujos pagarbos. Ši dvasia yra reikšminga visos mūsų visuomenės mąstu. Peržvelgsime čia pagrindinius jos bruožus.

---

[1]) Prisimena vieno mano draugų, iš jaunosios profesūros, pastaba, kad lietuviškųjų laikraščių objektyvumu, rašant apie dabartinę Lietuvą, jau tiek nusivilta, kad nebetikima ir tada, kai rašoma tiesa. Tai galioja ir laikraštiniams "savojo jaunimo" apibūdinimams.

1. Į atviresnį tikėjimą

Kaip ir galima laukti, **Ateityje** dažnai rūpinamasi Vatikane vykstančių pasikeitimų pritaikymu lietuviškajam religiniam gyvenimui. Ypač, gal net neproporcingai daug dėmesio skiriama liturginėm reformom. Tai, gal būt, paaiškintina tuo, kad už liturginių reformų glūdi patriotinis motyvas (lietuvių kalbos į pamaldas įvedimas) bei noras "nuautoritetinti" Bažnyčią, "sulyginant" kunigus ir pasauliečius, kaip bendro ieškojimo dalyvius.

Šias anti-autoritetines nuotaikas **The Commonweal** magazinui prilygstančia drąsa reiškia A. Skirmuntaitė:

> **Ką tik pasibaigusi Bažnyčios Susirinkimo trečioji sesija yra pavyzdys, kaip labai mes esame pasidarę anglosaksiški ir nutolę nuo romėniškos autoriteto sąvokos. Gana buvo keista, kad religinės laisvės deklaracijai nebuvo duota eiga balsavimui... Net ir tūkstančio vyskupų peticija nepaveikė to, kuris turi daryti sprendimą... Atrodytų, kad šis epizodas parodo, kad kalbos apie demokratijos pavojų Bažnyčioje yra labai neaktualios.** (Gruodis, psl. 242).

Už rūpesčio liturginėm reformom glūdi reikšmingas santykio su pačiu tikėjimu keitimasis:

> **Mes turime pradėti galvoti. Mūsų tikėjimas yra kambarys, kuriame sunku kvėpuoti. Čia tiek daug visokių daikčiukų, kuriuos dengia dulkių sluogsnis. Čia kambarys, kuriame negyvenama. Atverkime plačiai langus, išmeskime žaisliukus, išdulkinkim kilimus. Nieko, kad iškart bus vėsu — tai gaivinati vėsuma, kuri priverčia širdį smarkiau plakti.** (Arūnas Liulevičius, spalis, psl. 193).
>
> **...yra du būdai būti kataliku: tvirtu, nepajudinamu, mūriniame name gyvenančiu, ir piligrimu, elgeta, kuris vėjuje klauso Dievo balso. Mes turime rinktis, ir renkamės beturčių dvasioje kelią.** (Redakcija, gruodis, psl. 233).

Jurgis Blekaitis kažkada, dar A. Vaičiulaičio redaguotuose **Aiduose** apie Antano Škėmos vaidmenį lietuvių išeivijos literatūroje pasisakė žodžiais, labai panašiais į tuos, kuriais Arūnas Liulevičius nūnai reiškia tikėjimo atnaujinimo viltį. O redakcijos žodis primena Algirdo Juliaus Greimo **Dirvoje** reikštas mintis, kokia religija turėtų būti, kad šiandien išliktų reikšminga. Gal ir nereikia ieškoti per toli nuvedančių analogijų, nes vienur kalbama apie literatūrą, kitur apie religiją, vienur "iš vidaus", kitur "iš lauko". Bet kad ir kokia ribota čia bebūtų, "dvasių gi-

minystė" tarp "heretikų" ir "ortodoksų", ji visvien liudija, kad dalinamasi tam tikra "jausmo konspiracija" (kaip Peter Viereck **Tri-Quarterly** 1965 m. pavasario numeryje charakterizavo fermentaciją, vykstančią sovietų intelektualinio jaunimo tarpe).

Ateities autoriai ir pačią tikėjimo sąvoką, atrodo, supranta, kaip ir šiandieniniai liberalai. Ji neapribojama kurios nors institucijos definicijomis. Tikėjimu suprantami visi įsitikinimai, kuriems konkretus žmogus yra gyvybiškai įsipareigojęs. Svarbu yra žmogiškasis tikėjimo integralumas, o ne institucinis jo pašventinimas:

> **Radikalas yra žmogus, kuriam svarbiausia yra tai, ką jis tiki. Ryškiausia radikalo žymė: nenoras išsisukinėti, tikėjimą taip išaiškinti, kad jis nieko nereikalautų... Radikalai bendruomenei reikalingi jau vien dėl to, kad reikia žmonių..., kuriems žodžiai reikštų tai, ką jie skirti reikšti. Reikia žmonių, kurie būtų neatsargūs, kurie nebijotų savęs išduoti, kurie drįstų eiti ten, kur jų tikėjimas juos veda.** (A. Skirmuntaitė, kovas, psl. 72).

Kažkur esu skaitęs, ryšium su Kazanovos memuarais, kad savo lytinių pergyvenimų atskleidimu ir tolimiausių laikų žmogus pasidaro mums intymiai artimas. Tai būdinga šio šimtmečio madingojo "avangardo" galvosenai. Žmogus (ypač mūsų amžiaus žmogus) mums gali tapti intymiai artimas ir savo tikėjimo atskleidimu, jei jis nebijo "savęs išsiduoti", jei jis nesaugoja savo grynai asmeninio ieškojimo už geležinės doktrinos dangaus. Mes, kurie lygia dalia skaitome ir lytinių pergyvenimų reveliacijas, ir savojo tikėjimo išsidavimus, žinome, kas daugiau reiškia ir labiau žmones suartina.

Tikėjimo radikalumas paprastai kyla iš asmeninės įtampos. Aš, tačiau, susidariau įspūdį, kad **Ateities** autoriai jaučia ryškią įtampą tarp savęs ir **visuomenės** (iš čia jų socialinis radikalumas), bet yra gana svetimi įtampų **savyje** pergyvenimui. Jie sudaro nuosaikių, suderintų (gi keisčiausia — nekomplikuotų) asmenybių įspūdį. Tie žmonės tik jaučia simpatiją tikėjimo radikalumui, net, gal būt, jo ilgėsį, — bet nėra iš esmės radikalaus tikėjimo sau reikalingi, ir dėl to nėra jam nė pajėgūs. Tai galėtų eventualiai riboti jų kūrybinį intensyvumą, kaip "sferų harmonijos" pajutimas savyje riboja ir jų vyresnės kartos intelektualus. Be abejo, vidinės įtampos nėra savybės, kurias siekiama, savyje ar kituose, pedagoginėmis priemonėmis išsiugdyti. Tai greičiau yra savasis skausmas, su kuriuo reikia gyventi. Bet tik vidinės įtampos iš žmogaus išreikalauja jo kūrybinę potenciją.

(Tačiau gal aš neteisus, neįžiūrėdamas įtampų, kai stilius ne ekspresionistinis? Ką reiškia pačios A. Skirmuntaitės, iš privataus laiško cituojamas klausimas: "Ar nebūtų galima... vietoj į gyvenimą žiūrėti kaip neišvengiamą tolimą nuo Dievo, kuris buvo arti vaikystės metais, ar nebūtų prasminga gyvenime irgi **kaip nors** matyti žmogaus Dievui (ir Dievo žmogui?) atskleidimą?" — gegužė, psl. 130, mano pabraukta. Jeigu autorė būtų literatūrinis personažas, kurį galima analizuoti, nebijant užgauti gyvo žmogaus, pasakyčiau, kad ji, nešina tik vilties viltimi, grumiasi su **Dievo sustingimo,** civilizacijos vitražuose, baime ir kad liturginės reformos ir t.t. jai yra toji "poetinė pastanga," kuri viena, cituojant iš "Nužemintųjų generacijos", "teturi galią atgaivinti primirštąją ištikimybės prasmę." Bet ji nėra literatūrinis personažas, ir aš per daug drąsus su nepažįstamu žmogum, tad grįšiu į saugesnę socialinio komentatoriaus rolę). Kitą, būdingesnę besikeičiančio santykio su tikėjimu savybę, atvirumą, akcentuoja A. Sužiedėlis:

> **Laiko dvasiai atliepti reikia ne programos, o užsiangažavimo, tvirto ir teigiamo sprendimo elgtis... su didesne drąsa, mažiau atsargumo, stipresniu pasitikėjimu kitu žmogum, žymiai didesniu atvirumu, mažiau taisyklių, ir didesniu "taip"** (Sausis, psl. 11).

Atrodo, kad šis tikėjimo praplėtimas kartais turi nepramatytų pasėkų. Kažkieno pradedama reikalauti visai atsikratyti dogmatiškumo ir konfrontuoti gyvenimą nuogai, tiesiog savo nepašventintu žmogiškuoju jautrumu:

> **O tiems, kurie siūlo tik teisingumą ("justice"), mes sakome to neužtenka, nes kiekvienas padorus ateistas ar pagonis tai turi.** (Stasys Rudys, lapkritis, psl. 213).

Verta pažymėti, kad šiandieninėje **Ateityje** apie kitų religijų žmones atsiliepiama objektyviai ir su pagarba, aiškiai ieškant su jais dar mūsuose neįprasto nuoširdesnio santykio. Neteko pastebėti ir įžeidžiančio "meilės klystančiam artimajam" skelbimo (išskyrus **Žmogus be Dievo** recenzijoje).

2. Konkretusis humanizmas

> **Kas slegia mus, tai jausmas, kad kažkokiu būdu esame atsakingi už viską, kas pasaulyje dedasi. Atsakingi už rasinę neapykantą, už badaujančius Indijoje, už pabėgėlius Hong Konge, už likusius Lietuvoje. Jaučiamės kalti, kad nieko nedarome, kad šių žmonių vargas baigtųsi.**
> **Jeigu šiandien paklaustume savęs klausimą: kas mums**

svarbiausia? atsakytume — žmogus. Gal dėl to, kad per paskutinį penkiasdešimt metų pamatėme, kad visko galima netekti — ir turto, ir darbo, ir žemės. (Arūnas Liulevičius, balandis, psl. 104).

Artimo meilės principas **Ateities** autorių yra nuolat pabrėžiamas raginimais kovoti prieš rasinę neteisybę, skurdą ir (rečiau) militarizmą. Konkretus humanizmas atrodo beveik pačiu svarbiausiu žurnalo žmonių rūpesčiu. Pacituosime iš redakcijos pasisakymų "rasiniu klausimu", kuriam skiriamą ypatingą, kasnumerinį dėmesį gal iš dalies išprovokavo mūsų visuomenėje šiuo atžvilgiu įsivyravusios džiunglіškos pažiūros.

Civilinių teisių atžvilgiu mes savo visuomenės tarpe pasigedome meilės žmogui... Mes kovojame dėl savo krašto laisvės, bet tuo pačiu metu nenorime pripažinti pilnų žmogaus teisių juodaodžiui. Ir kas skaudžiausia, kad dalis ateitininkų netik kad nekovoja prieš tokį mūsų visuomenės nusistatymą, bet dažnai net jam pritaria. (Sausis, psl. 1).

Komentuojant įvykius Selmoje, kur policija elektrinėm lazdom, skirtom gyvuliams varinėti, "sutvarkė" ramiai manifestuojančius negrų vaikus:

Yra gūdus sąskambis tarp šio atsitikimo ir dalykų, kurie aprašomi knygose apie nacių ir sovietų koncentracijos stovyklas. Lieka tik išvada: žiaurumas nėra jokios rasės nei ideologijos monopolis. (Vasaris, psl. 34).

Arba, štai, humanistinės pedagogikos principas, kuriam, tačiau, išreikšti lietuvių visuomenėje — net religinės organizacijos rėmuose — reikia drąsos, kurią teturi nesusitepusieji:

Nuo mažens vaiko dvasioje auginti neapykantą betkam (lenkams, žydams, rusams, negrams — taip, net ir komunistams) yra vaiko dvasios žalojimas, kuris savo ruožtu tiek pat pavojingas, kaip ir jo kūno žalojimas. (Kovas, psl. 58).

Už šiuos pasisakymus redakcijai buvo, kaip pamatysime, bolševikine terminologija tariant, duotas tinkamas "atkirtis".

(**Ateities** autoriai kritikuojami, kad negrų reikalais daugiau rūpinasi, negu lietuvių. Tą pačią kritiką — kad jis daugiau rūpinosi žydais, negu rusais — teko Sovietijoje patirti Eugenijui Evtušenko už jo "Babi Jar."[2]) Tenka parafrazuoti:

---

[2]) Pažymėtina, kad tiek Bronys Raila **Dirvoje**, tiek sovietinis stalinistas Vladimir Firsov tos poemos populiarumą išaiškino "žydų įtaka Amerikos spaudoje."

humaniškumo represija nėra jokios ideologijos monopolis).

Praktinis **Ateities** humanizmas specialiai neišvedamas iš religinės doktrinos. Tie patys žmonės, kurie sielojasi liturginėm reformom, vakarinių mišių trūkumu ir pan., savo socialinį rūpestį pristato iš esmės sekuliariniame kontekste. Argumentuojama iš savęs, iš tiesioginio žmogiško pergyvenimo, socialiniais ir humanistiniais, bet ne teologiniais ar filosofiniais argumentais. Gal tai tasai dr. J. Girniaus ateitininkų Toronto kongrese apgailėtas, jaunoje kartoje pasireiškiąs sociologinių "faktų kultas"? Kad ne iš religinės doktrinos šis praktinis humanizmas kyla, galėtų liudyti ir tai, jog kaip tik už šį angažamentą jaunieji yra savo sendraugių, progai pasitaikius, gerokai užtvojami.

Susidariau įspūdį (jis gali būti subjektyvus, nes taip galvojau ir anksčiau), kad angažamentas už žmogų jaunoje kartoje, kurios dalimi yra ir **Ateities** autoriai, kyla iš spontaniško jautrumo kito žmogaus skausmui, kurį lygiai taip pat savyje pajunta ir ideologiškai neimpregnuotas "netikėlis." Cituojant **Ateities** poetę Laimą Švėgždaitę, "skausmo šaltiniai visi tie patys..." (vasaris, psl. 40). Reikia, tačiau, pripažinti, kad ateitininkai ne tik daugiau kalba apie rasinę neteisybę, negu visi kiti "rasiniai liberalūs" lietuviai, sudėjus drauge, bet ir aktyviau patys veikia, ją šalindami (ir už tai lietuviškoje visuomenėje nukentėdami, kaip J. Šoliūnas).

3. Beiliuziškumas apie save

Visai 1940 m. generacijai būdingą "neornamentuotą" kalbėjimo būdą (Algimantas Mackus gal bus kiek pasiankstinęs, savąją 1930 m. kartą "neornamentuotos kalbos generacija" pavadinęs) **Ateitis** aiškiausiai atstovauja pasisakymuose apie save. Tokiems pasisakymams pritaikius tuos "idealistinio žurnalizmo" kriterijus, kuriais mūsų spauda vertina sovietinės Lietuvos savikritiką, ateitininkų žvelgimo į save objektyvumas galėtų būti piktnaudojamas prieš juos nukreiptai propagandai, kaip tai visų pusių daroma "šaltajame kare". Tikimasi, kad ši apžvalga tokiom intencijom nepasitarnaus. Aš šį pajėgumą blaiviam savęs įvertinimui, vengiant įprastinės "viešojo optimizmo" manieros, laikau žmogiška stiprybe. Ir liudijimu, kad dabartinė ateitininkija (o gal tik ta mažytė **Ateities** autorių grupė?) priklauso savajai kartai — kai kuriais atžvilgiais, gal būt, net daugiau, negu savo tėvams.

Pacituosime ištraukomis.

Pernai pasaulyje daug kas krito... Tik ateitininkuose bu-

vo ramu. Ir šita ramybė kelia mums rūpestį. (Redakcija, sausis, psl. 1).

Jaučiu, kad idėjos neberiša žmonių. Kas palaiko organizaciją, tai tik jos struktūra — griaučiai, pati siela — idėja jau retai kur užtinkama. Darbai bėga iš inercijos, ir stengiamasi tik užbaigti, ne ko atsiekti; tik surašyti, ne įgyvendinti...

Mes neturime ateitininkiško studento tipo, kuris atsistotų vadovaujančioje pozicijoje studentų tarpe. Yra tik tas vėjavaikio tipas, kuris pasirodo skerspjūvyje visų kitų organizacijų. Jis turi, ką aš norėčiau pavadinti "kur sekantis baliukas?" mentalitetą. (Stasys Rudys, lapkritis, psl. 213).

...veikla klesti izoliuotose vietovėse... esame silpnoje padėtyje... Kokios yra to priežastys? Man atrodo, kad atsakymas yra tame, kad esame praradę savo organizacinį aktualumą... (Jonas Boguta, gruodis, psl. 244).

Apie kartų santykius sąjūdžio viduje:

Kartais atrodo, kad paskiruose miestuose sendraugiai ir studentai nieko bendro neturi. (J. Boguta, ten pat).

...skaičiumi vyrauja vyresnės kartos sendraugiai — universitetus baigę Lietuvoj. Dauguma jų atstovauja ortodoksines pažiūras, yra konservatoriai įvairiais veiklos, visuomeninio gyvenimo ir Bažnyčios reikalų klausimais. Mažuma yra taip vadinami "jaunieji sendraugiai." Ta frakcija daugumoje atstovauja "liberališkesnes," lankstesnes pažiūras visais klausimais...

Ar yra kartų konfliktas?... Ne, bent sąjunginiuose pasireiškimuose... Kartų problematika kyla socialiniame ir intelektualiniame bendravime vietovėse. Kartais sunku surasti bendrą kalbą. (K. Keblys, gruodis, psl. 245).

Apie savo padėtį lietuvių visuomenėje:

Pas mus katalikus per mažai yra dėmesio kultūrai ir dar mažiau kompetentingo dėmesio... tokie praeinantys dalykai kaip ALRKF suruošta religinio meno paroda su Rūkštelės "Judu" arba dr. Jono Griniaus viešnagė Amerikoj, sudaro blogą vaizdą apie katalikų kultūrinį lygį ir nuovoką, ir toks vaizdas sunkiai ir ne greit ištrinamas... mūsų visuomenėj skaitoma, kad katalikai kultūriniu atžvilgiu yra atsilikę, kad jie propaguoja kultūrinę stagnaciją, tramdo veržlią kūrybą, paneigia kūrybinę laisvę. Ši visuomenės nuomonė nėra visiškai teisinga, bet nėra ji ir šimtu procentų klaidinga. (K. Keblys, kovas, psl. 61).

(Masinantis klausimas: kas lietuvių visuomenėje atstovauja standartams, pagal kuriuos nustatomas kultūrinis "atsilikimas" ar "pažangumas"? Ir ar šiandieniniame pasaulyje gali bet koks **sąjūdis su doktrina** šitokį vaidmenį atlikti? Ar patirtis neliudija, kad, norint būti **kultūriniu** sąjūdžiu, reikia iš anksto atsisakyti kiekvieno doktrininio apspręstumo, kolektyviai įpareigojančio visus sąjūdžio narius?).

Iš "nesipropaguojančio" kritiškumo sau atmosferos išsiskiria Vytauto Vyganto moralinis palyginimas:

> **...rasių klausimu... lietuviškoje visuomenėje... palyginus daugiausia pažangumo pas katalikus. Mes esame daug kartų savo liberalus girdėję kalbant apie (bei už) laisvę: jų pasisakymus už lygybę, už žmogaus laisvės ieškojimą. Dramatiškai apie tai buvo kalbėta, bet kai susiduriama su rasės problema — tyla; ne vienu atveju net įvyksta pažiūrų sutapatinimas su konservatyviaisiais amerikiečiais.** (Gruodis, psl. 240).

Toksai žmogiškojo padorumo išnaudojimas savo kreditui pakelti yra svetimas jaunesniajai kartai, kuri pasisako už teisingumą ne tam, kad galėtų būti "geresnė už kitus." Kvescionuotina, žinoma, ir autoriaus etika, gruodžio mėnesį "tyla" apibūdinant rugpjūčio mėnesį **Dirvoje** liberalų padarytus, dar dabar ne visai nutilusį triukšmą sukėlusius pareiškimus apie Mississippi negro ir pavergtojo lietuvio kovas brolystę. Be abejo, daugelis liberalų 1964 m. rinkimuose moraliai susikompromitavo, bet jaunojoje kartoje tokių buvo negausu. Gi vyresniosios kartos viešas nepadorumas rinkiminėje akcijoje nebuvo ideologiškai diferencijuotas.

4. Lietuviškoji tematika

Grynai lietuviškais klausimais, išskyrus religinius ar pačių ateitininkų veiklą liečiančius, **Ateityje** nėra daug rašoma. Kas rašoma, kartais liudija tiesiog lyrišką lietuvišką sentimentą, sujungtą su nuolatiniu, generacijos charakterin įsigėrusiu kritiškumu. Šiem dviem, bet iš esmės visada drauge priklausantiem nuotaikos poliam pailiustruoti — dvi citatos.

Redakcijos nario įspūdžiai, užklydus į skautišką lauželį Jaunimo Centre:

> **Pradedi dairytis: mergaitės dailios, tokie atviri veidai, visų akys žiba džiaugsmu, kurio jau seniai nematei kitur, su kitais. Vaizdai ir dainos susijungia pagaliau tokiame šiltame jausme krūtinėje, lyg būtum rojaus kampelyje —**

taip, tai ir bus musų jaunųjų ryšys su lietuviais, būdamas tame mažame pasaulyje be purvo ir cinizmo. (Balandis, psl. 90).

Antra vertus:

Kartais negaliu atsikratyt minties, kad tarp manęs ir kaikurių "vyresnės kartos" atstovų yra įvykęs skaudus nesusipratimas...
Nuomonių skirtumai yra ryškiausi veiklos klausimais. Ir vieni ir kiti tikime tos veiklos svarba — tačiau jiems veiklos tikslas ir uždavinys yra išlaikymas, perdavimas, tęstinumas tautinių vertybių, o aš ieškau dinamikos, gyvumo, tiesiog eksperimentavimo, bandant atrasti veiklos formas, kurios atlieptų dabartiniams lietuvių reikalavimams... Yra ženklų, liūdijančių, kad jauni žmonės vis daugiau ir daugiau visuomeninį veikimą traktuoja kaip neišvengiamą blogybę. "Tautos labui", "na, už tėvynę" yra pasidarę banalūs, gal sarkastiški, priežodžiai. Įsikarščiavę kalbėtojai susilaukia tik tolerantiškos šypsenos iš jaunos publikos. Ar į tai nereiktų vyresniajai kartai atkreipti dėmesio? Aš laukiu, kad vyresnioji karta nestatytų man ultimatumą — arba veikti, kaip jie veikia, arba neskaityti savęs "susipratusiu lietuviu". (Daina Skirmuntaitė, sausis, psl. 14).

(Kiek prisimenu, **Drauge** už šiuos žodžius autorė buvo apšaukta pasidavusi pretenzingumo manierai, ar panašiai. O turėtų ir **silpnųjų bendruomenėje**, kokia mes pamažu tampame, atsirasti, kas didžiuojasi kiekvienu tiesos žodžiu).

Apie konkrečius lietuvių gyvenimo klausimus **Ateityje** vis dėlto pasisakoma dažniau, negu jos patriotiniai kritikai įžvelgia. Yra, nors ne per daug, recenzijų ir apžvalgų. Būna konkrečios kritikos (J. Šoliūnas Bendruomenę kritikuoja maždaug taip pat, kaip V. Germanas ir R. Mieželis 1964 m. gegužės mėn. įvykusiame spaudos darbuotojų suvažiavime Tabor Farmoje, ir gauna maždaug tokį pat S. Barzduko "atkirtį" — tuo dar sykį paliudijant "generacijų solidarumą"). A. Sužiedėlis interpretuoja mūsų visuomenės nuotaikas visuotinių dabarties tendencijų fone. Galime pacituoti jo perspėjimą:

...jei šio laiko dvasia (kryptis į atvirumą) mums tokia svetima, kad mes negalime, ir net nenorime prie jos pritapti, tai neturime taip pat tikėtis, kad kam nors iš šito amžiaus, šito meto žmonių būtų lengviau pritapti prie mūsų. (Sausis, psl. 11).

Neabejotina **Ateities** autorių lietuviškojo patriotizmo dalis yra jų šiluma "svetimiesiems" ir objektyvumas "saviesiems." Žuvus Algimantui Mackui, Vitalija Bogutaitė rašo:

> **Ką mes praradome? Artimą žmogų? Taip. Bet ar neskyrė mus ideologija ir organizacinė priklausomybė? Skyrė, bet svarbiau ne tai kas skiria, o tai kas jungia. Ypač tuomet, kai mirtis įsisuka mūsų tarpan. Taip, artimą. Mus jungė atvirumas, jungė meilė ir respektas žmogui, meilė ir darbas savai kultūrai. Jungė ir ryžtas bendradarbiauti ten, kur bendrų pastangų reikėjo: dar skamba mums Algimanto Mackaus šilti žodžiai, tarti šiam žurnalui pereito rudens Santaros suvažiavime.** (Sausis, psl. 5).

Pakeiskime Algimantą Mackų Antanu Škėma, Vitaliją Bogutaitę Jonu Grinium, ir **Ateitį Draugu** — ir pamatysime, kiek ateitininkai pasikeitė.

Buvau sukrėstas pastebėjęs: kiek kartu **Ateityje** minėti santariečių, Santaros - Šviesos Federacijos ar jos narių vardai, tiek kartų, be išimties, palankiai. Santykiuose su savo "tradiciniais priešais" (ar, labiau šiandieniškomis sąvokomis tariant, "nepažįstamais draugais") dar jokia ideologinė organizacija tokio rekordo nebus pastačiusi.

Kontrastu galima pastebėti, kad į "saviškių" spaudą, atliepiančią vyresniųjų mentalitetą, kaip **Draugą, Darbininką, Į laisvę**, reaguojama dažniausiai poleminėje, tam tikrą "dvasių išsiskyrimą" liudijančioje nuotaikoje. Kartais pamokinama, kokius vedamuosius rašyti "negrų klausimu".

Kas kita idėjinėje plotmėje. Į "svetimuosius" čia nereaguojama (bent mano skaitytuose numeriuose, nors anksčiau esu matęs). Rodos, vienintelė išimtis, kurioje atkreipiamas dėmesys į ideologiškai "svetimų" lietuvių galvojimą, yra Kęstučio Keblio paaiškinimas studentams, kad naudinga skaityti Antaną Škėmą, Jurgį Gliaudą ir Algimantą Mackų, nes tuo būdu patiriama "žmogaus be Dievo" gyvenimą, su kuriuo šiaip jau nesą progų susipažinti... [3]) Saviškiai ideologai, kaip St. Šal-

---

[3]) Ši formulacija, patalpinta 1965 m. intelektualiniame kontekste, skamba taip nerealiai, jog vargu ar galima suabejoti, kad K. Keblys čia naudoja apsauginę ideologinę terminologiją, kad paskatintų skaitymą knygų, kurios jam pačiam svarbios dėl visai kitų esmingesnių, priežasčių. (Principai šiai generacijai, gal būt, niekada nereiškia daugiau, kaip tada, kai jie naudojami savo žmoniškumui užmaskuoti).

kauskis, A. Maceina ir J. Girnius, cituojami nors ne per dažniausiai, bet jau taip mechaniškai ir be kritikos, kad beskaitant gali susiriesti į ragą. Susidaro įspūdis, kad tai ritualinės formulės, kurias pravartu, politiniais ar psichiatriniais sumetimais, retkarčiais pakartoti.[4]) Tačiau jos nevaisina to, kas **Ateities** kolektyvui yra savita: jų galvojimas ir jų reagavimas į savo gyvenimą, pražydusį pavojais ir progomis, yra ne "iš principo," bet "iš širdies."

Susumuojant, (kodėl reikia savaime suprantamus dalykus įsakmiai išvardinti, paaiškės sekančiame skyrelyje), mums **Ateities** kolektyvo patriotizmas atrodo ne tik žmogiškai sąžiningas, bet ir savo objektyvumu bei "nepažįstamiems draugams" rodoma pagarba galįs įnešti pageidautiną, gana originalų įnašą lietuviškajin gyveniman.

5. Reaguoti galima įvairiai

Esu apskritai nuomonės, kad mūsiškė 1940 m. generacija dažnai pasijunta esanti maždaug tokiame santykyje su lietuviškosios visuomenės dauguma, kaip liberalizuojantys rusų rašytojai su sovietiniu rėžimu. **Apsupti svetimųjų,** su kuriais beveik neįmanoma atvirai ir intymiai komunikuoti, negaunant (laikas nuo laiko) vėzdu per galvą. Niekam, gal būti, ši analogija geriau netinka, kaip, K. Keblio žodžiais tariant, "liberališkesniems" "jaunesniesiems sendraugiams." Štai, pora laiškų redakcijai iš vyresnių "saviškių":

> **Nebeliko mums jokios abejonės, kad "Ateitis" pasidarė ne tik nereikalingas balastas, bet kad "Ateitis" pradeda kenkti laisvojo pasaulio išsilaikymui, nekalbant jau apie komunistų užimtų kraštų (įskaitant ir mūsų brangiąją Lietuvą) išsilaisvinimą.** (Dr. Ibsenas Skeivys, balandis, psl. 110).
> **Lietuviškumo ugdymo "Ateity" nebejusti. Atvirkščiai, skelbiamas miglotas kosmopolitizmas, tolygus sovietiniam internacionalizmui.** (Vt. Vt., gegužė, psl. 138).
> **Man nuostabu, kad jūs katalikai ateitininkai rašote, jei vaikui aiškinsi nuo mažens apie komunizmo - ateizmo žalą, tai bus vaiko dvasios žalojimas. Jei tėvai savo vaikus nuo mažens supažindins kas yra komunizmas - bedievybė, tai pa-**

---

[4]) Algimantas Mackus yra man sykį pasakojęs, kad Lietuvių Bendruomenės organuose dažnai galima nutildyti opoziciją kokiam pažangesnės kultūrinės politikos siūlymui, pacituojant (čia pat apytikriai sugalvotą) citatą iš J. Girniaus **Tautos ir tautinės ištikimybės.** Atrodo, panašiai nutinka ir ateitininkuose.

augęs vaikas įstos į ateitininkų gretas ir kovos prieš bedievybę - komunizmą. Čie nėra joks dvasios žalojimas, o sakyčiau katalikų tikėjimo ugdymo kelias. (P. Kazlauskas, gegužė, psl. 139).

Išrinkau kraštutinius pavyzdžius, kurie, tur būt, bent savo tonu neatstovauja senųjų sendraugių daugumai. Tačiau nėra abejonės, kad, kiek vyresnioji karta yra patenkinta jaunesniųjų religiniu rūpesčiu ir jų labiau standartizuota lietuviškąja veikla, tiek ji turi, geriausiu atveju, tik abstraktų "pripažinimą" labiau universaliems jų angažamentams, kaip kovai už lygų teisingumą visom rasėm. Šiuo angažamentu galima, tiesa, visiškai pasidžiaugti, kaip praktišku religinės pasaulėžiūros įsisąmoninimo įrodymu, visiems aplinkui triumfališkai įrodančiu, kad nesama hipokritais. Bet visada tokie pasidžiaugimai bus sujungiami su perspėjimais "nepersistengti" ir "nenukrypti į kraštutinumus."[5]) Ką tokie perspėjimai reiškia, jaunieji, be abejo, gerai žino: jų autoriai pripažįsta, bet **nejaučia** tų angažamentų, kuriais jaunoji karta yra save definavusi, ir be kurių (arba "nepersistengusi") ji liktų skurstanti savyje.

Heretikai konvencionaliose organizacijose, kaip Vincas Rastenis įrodė, laikosi tuo, kad jie savo neprilygstamu darbingumu pasidaro ortodoksais nebepakeičiami. Liberalesnieji "jaunieji sendraugiai" šiuo būdu ir yra įgiję savo strateginę padėtį ateitininkuose. Panašiai, tačiau, prieš eilę metų bandė ir "jaunieji" socialistai, su dideliu savimi pasitikėjimu užsimoję gyvąjai dvasiai laimėti prieš jų atėjimą apkiautusį **Darbo** žurnalą. Jiems nepavyko. Ar pavyks **Ateities** "liberaliesiems katalikams", dar sunku pasakyti. Jų daugiau, ir jie, bent **teorijoje**, turi jaunesnių už save užnugarį. Praktikoje ne visi jaunesnieji juos parems. (New Yorko studentų ateitininkų skyriuje Goldwaterio kulto metais buvo skaitomos paskaitos apie John Birch Society ir platinamos **None Dare Call It Treason** knygos, o paskui įsivesti uniforminiai švarkai, iš kurių, tarp kitko, **Ateities** intelektualai nepraleidžia progos pasišaipyti). Jaunieji taip pat gali pasirodyti apatiški tam, kas "liberalesniesiems" sendrau-

---

5) Plg. **Draugo** vedamąjį 1965 m. birželio 26 d. ateitininkų kongreso proga. Esą, ir ateitininkai "neišvengia dviejų kraštutinumų, kurie vienuose reiškiasi perdėtu sustingimu senose formose, antruose, tai yra jaunojoje kartoje, išsiskleidimu į smulkius pasireiškimus, kuriais **kartais mėginamas antspauduoti net visos ateitininkijos veidas.**" (Mano pabraukta)

giams yra jų dvasinės gyvybės sąlyga. (Sovietijoje, atvirkščiai, liberalesnieji intelektualai neabejotinai turėtų entuziastišką jaunimo užnugarį). Jei jaunieji sendraugiai nebus dar jaunesnių efektyviai (ir svarbu, kad "iš širdies," ne vien "iš principo") *paremti, tai, mano nuomone, galimybė yra 50—50, kad* senųjų sendraugių svoris ateitininkijoje ne vieną iš "liberalų" išstums darbuotis amerikiečių katalikų (arba net katalikiškų socialistų a la Michael Harrington) tarpe. To gal reiktų gailėtis, nes lietuvių visuomenei būtų naudinga, jei Ateitininkų Federacijoje "jaunieji" nugalėtų "senuosius." Bet sąžinė toje grupėje, apie kurią rašėme, yra gana stipri jėga, ir kur ji kai ką iš jų nuves, šiandien ne jų "tradiciniams priešams" spėlioti.

Užbaigsiu berašant pasąmonėje atskambėjusiu komentaru (apie savo subjektą? apie tai kas atsitinka berašant apie nežinomą subjektą? apie atsineštinių daiktų likimą išeivijoje?):

Melsvos tavo pilvo linijos (o mėnuli)
transformuoja pasaulį į bronzinį niuansą.

V. Kv.

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Knygų lentyna*, 1965 m. Nr. 2.
2) *Lituanus*, Summer, 1965.
3) *Teisininkų žinios*, 1965 m. Nr. 27-28.

Rb 8,50

metmenys

Vyriausias redaktorius: dr. Vytautas Kavolis
Dickinson College, Carlisle, Pennsylvania
Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Karolis Drunga
Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas
Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Saulius Šimoliūnas, dr. Julius Šmukštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa
Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau
Kalbos stambmenas peržiūrėjo: Petras Balčiūnas
Šio numerio techniniai bendradarbiai: Regina Bagdonienė, Jonas Bagdonas, Dana Bilaišienė, Birutė Bulotaitė, Mykolas Drunga, Gražina Juodelienė, Rita Kavolienė, Julius Lintakas, Dalia Mieželienė, Raimundas Mieželis, Liūtas Mockūnas, Lilija Mockūnienė, Leonas Narbutis, Marytė Paškevičienė, Henrieta Vepštienė, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys

Administracija: Ramojus Vaitys
615 Hinman Ave.
Evanston, Ill.

Kaina: šio numerio — 1.50 dol., keturių numerių prenumerata — 5 dol., Garbės Prenumerata — 10 dol.
Leidžia: Metmenų Bendrovė
Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.
Renka: Spaudos Bendrovė "Žiburiai", Toronto, Ont., Canada
Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill., U.S.A.

ALp(LKA)1742
1965, Nr.10

K174

90,585. 195